

H O V E N I E R,

Over de twaelf Maenden van 't Jaer.

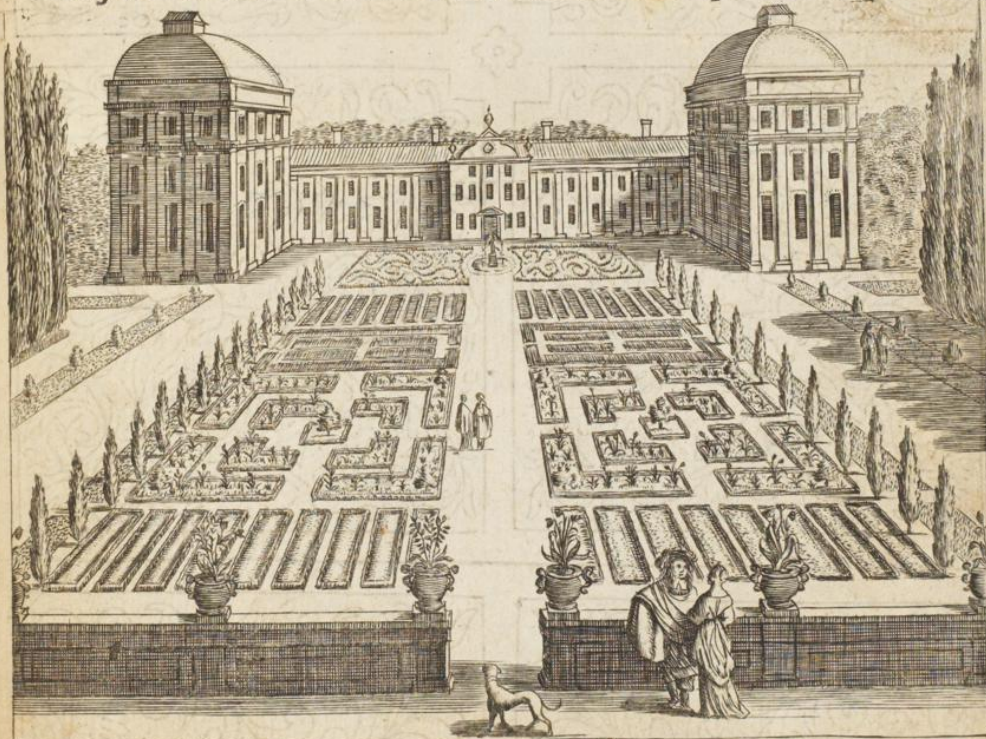
Zijnde het II DEEL van het
VERMAKELYCK LANDT-LEVEN.

Beschrijvende / hoe men op de beste en bequaemste manier sal Hoben / Chupnen /
Lust-Hoben en Boomgaerden bezondineeren / bereyden / beplanten / en bezaepen.

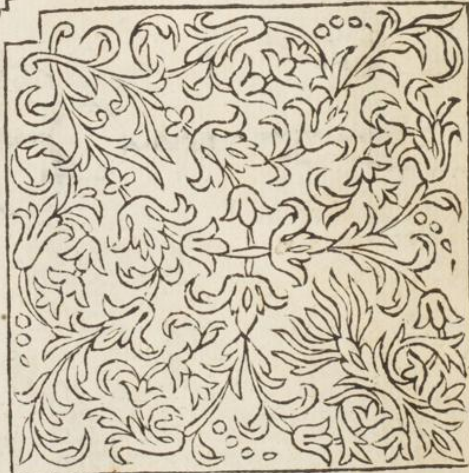
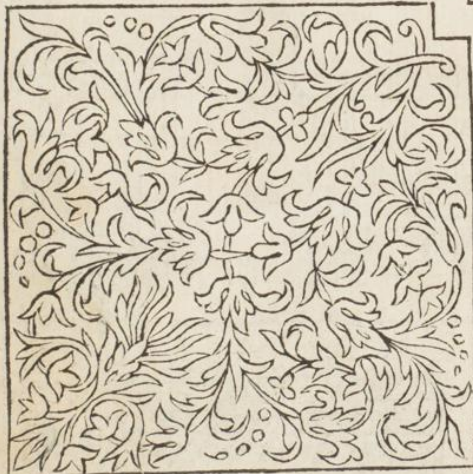
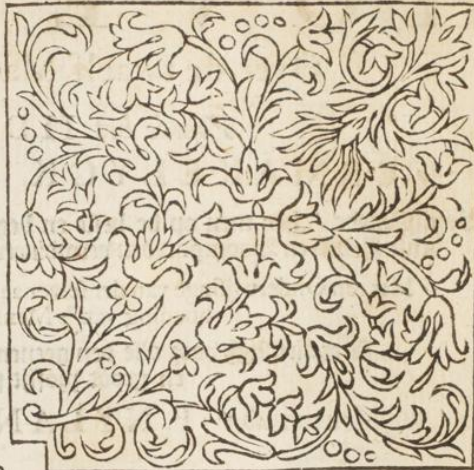
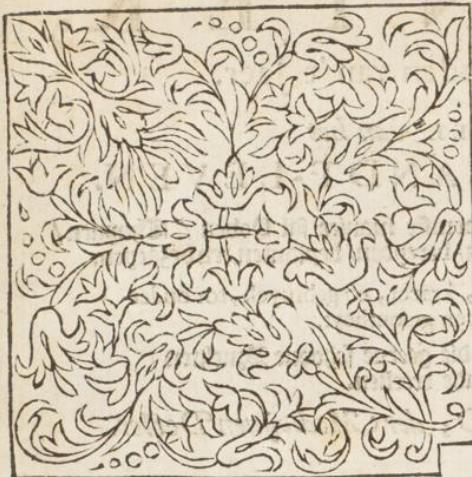
Met oen Onderwijfing van der selver aert, kracht, en gebruyck, tot onder-
houding van 's Menschen gefontheyt.

Seet dienstigh vooz alle den geenen / die geerne schoone Druchten
en groot profijt soude trecken.

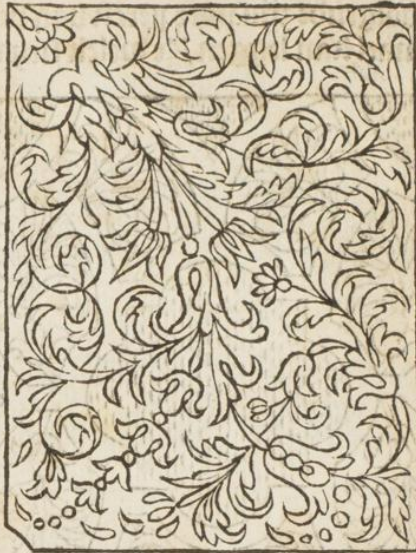
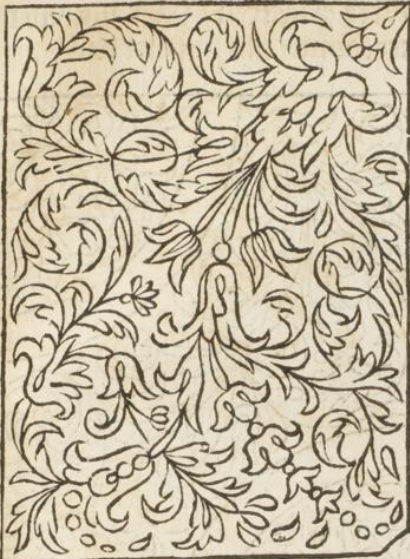
Beschreven door **P. NYLAND**, der Medicijnen Doctor.

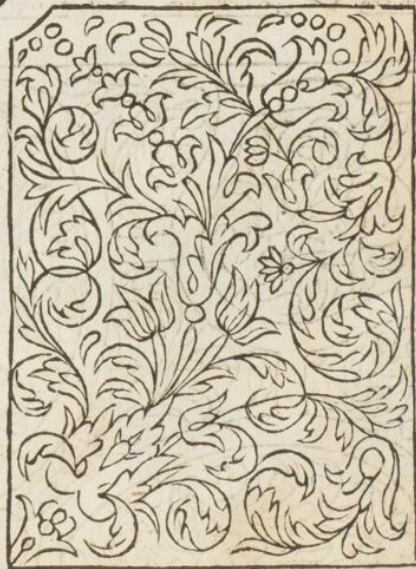
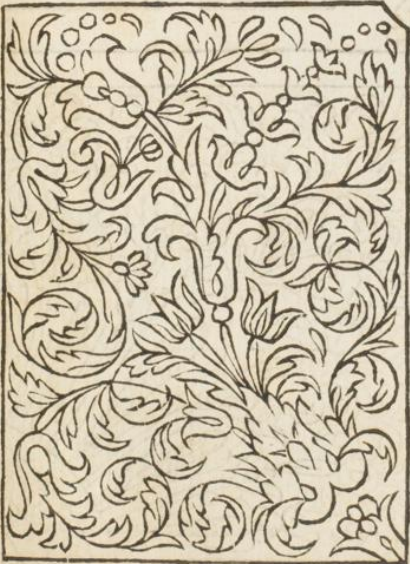
t'Amsterdam, Voor **Mareus Doornick**, Boeckverkooper op de Middeldam, 1672.
Met Privilegie vooz 15 Jaeren.

om Lust-Hoven, en Tuynen te verçieren.

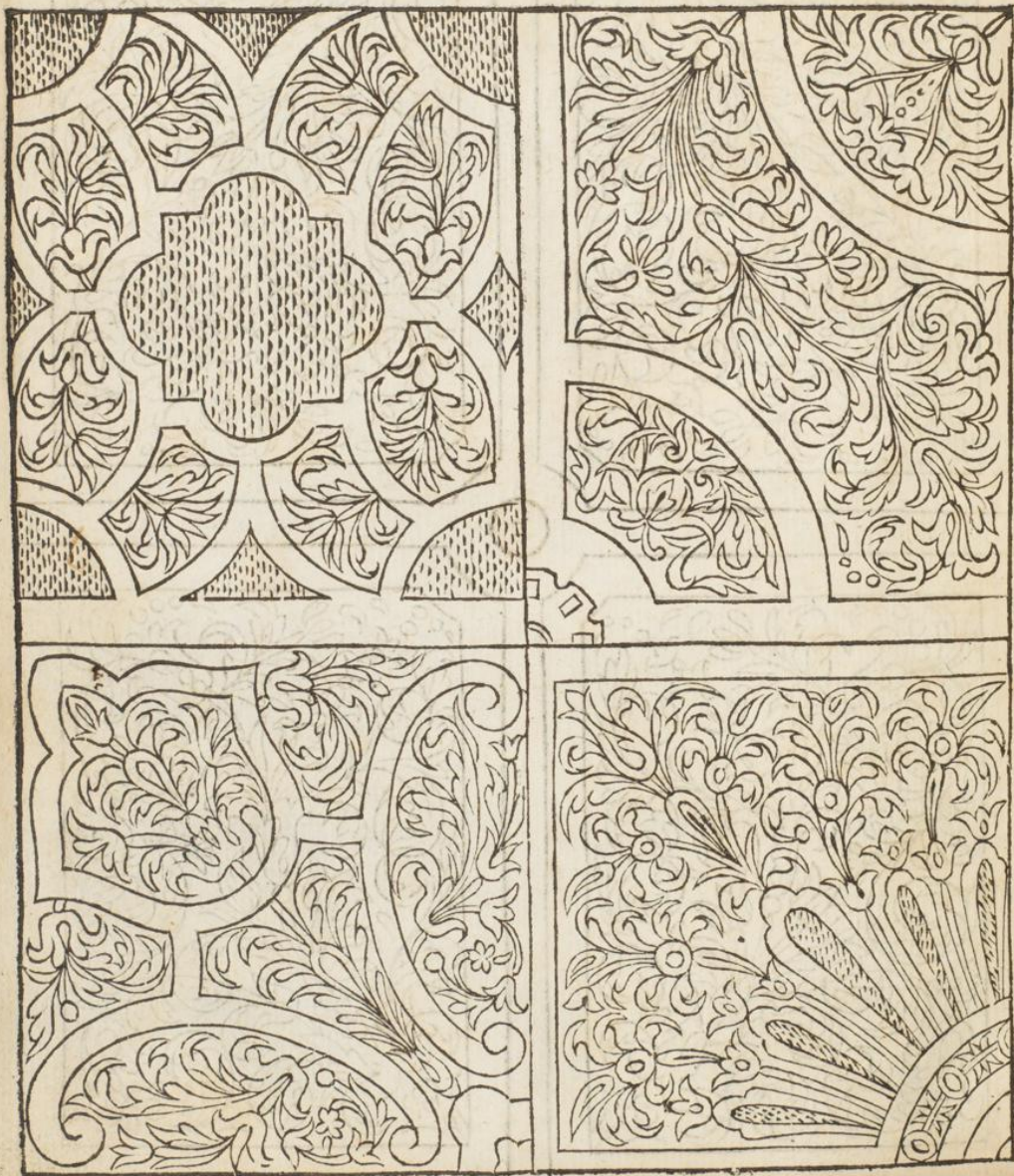

D

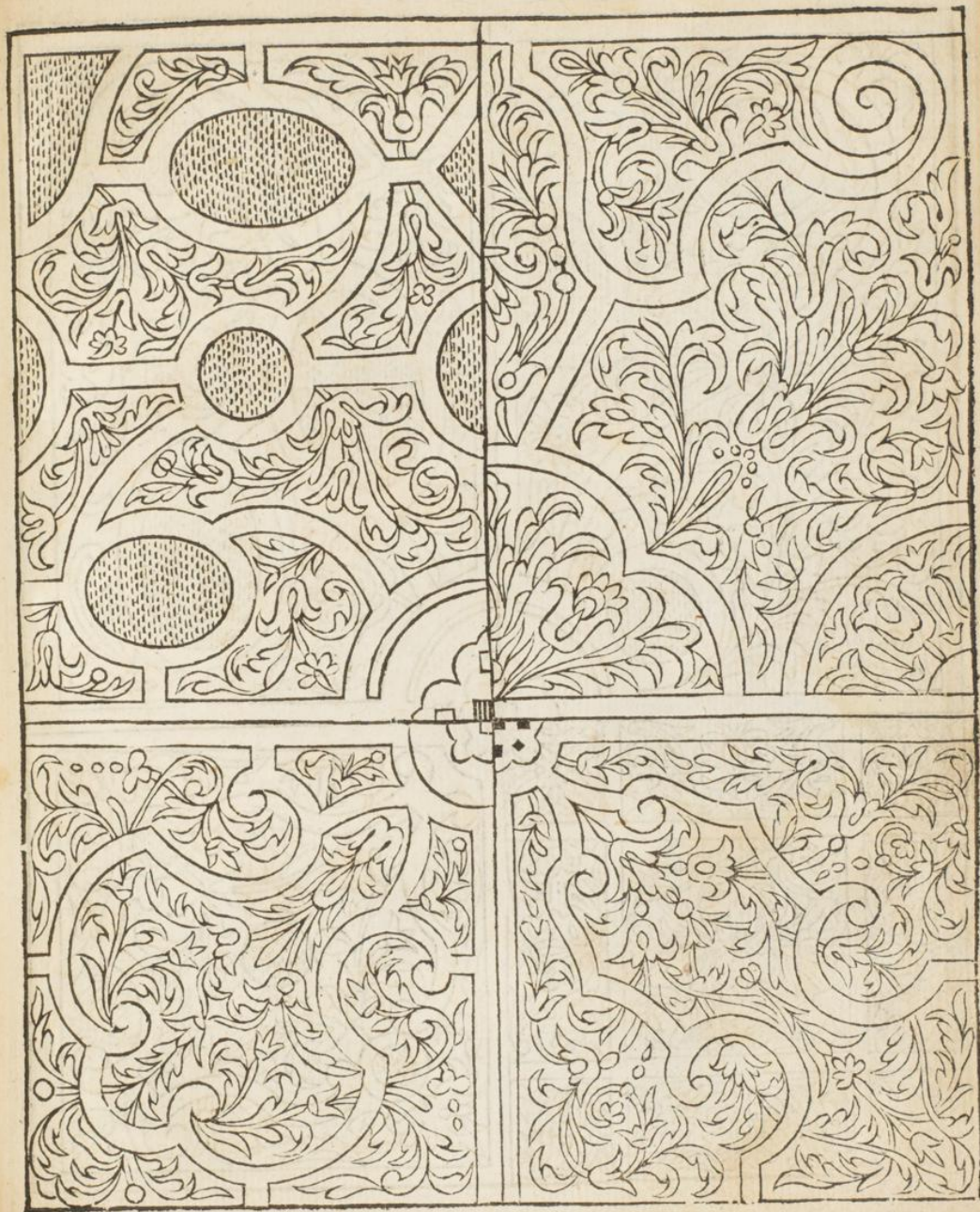

Konstige Modellen van France Parterris

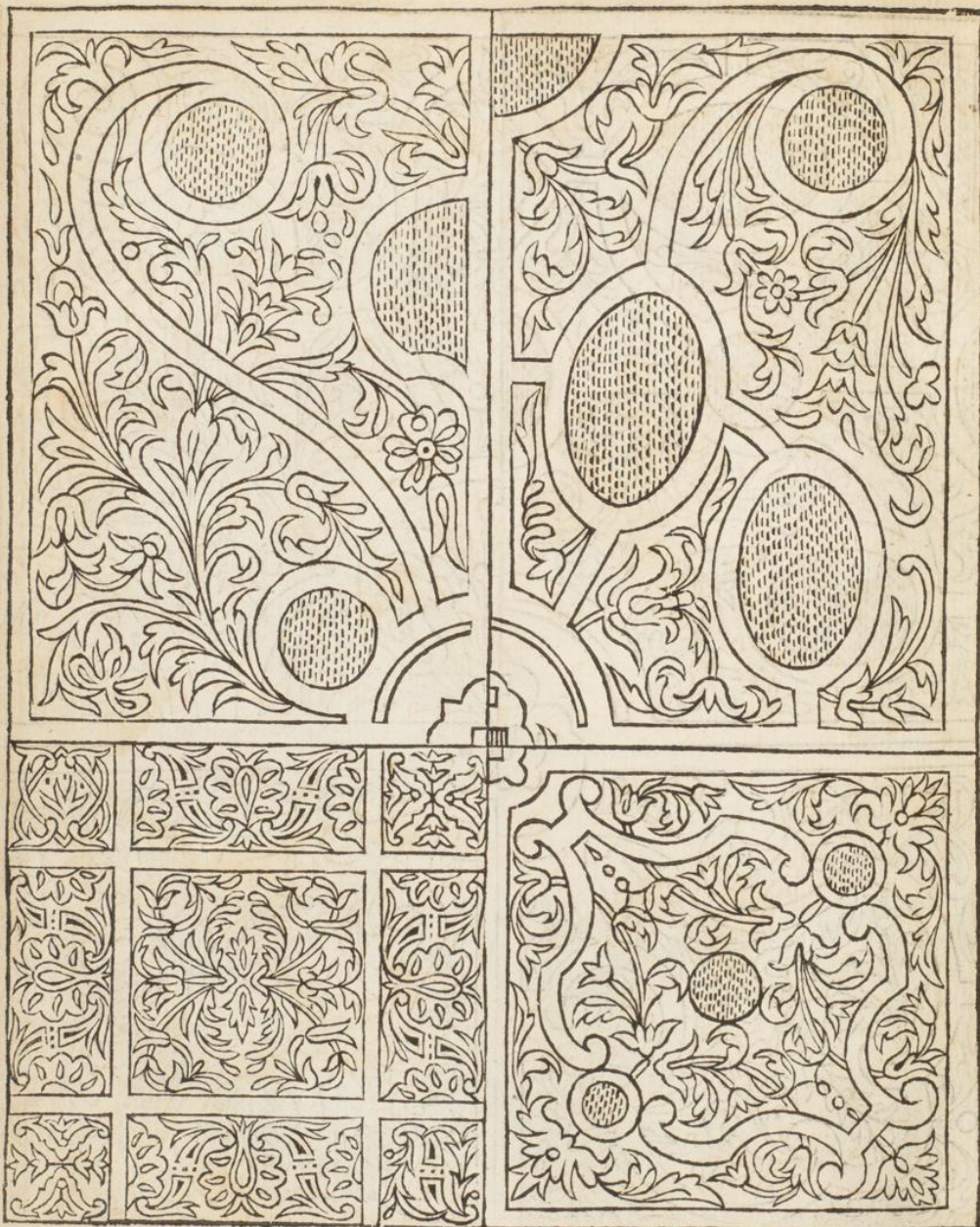
Deſe twee voorgaende Modellen vertoonen alle vier percken eben alleens /
deſe volgende zijn yder perck van vier byſondere Figuren / daer van men een
viermael kan leggen / 't welck ſich dan ſal vertoonen als de twee voorgaende.

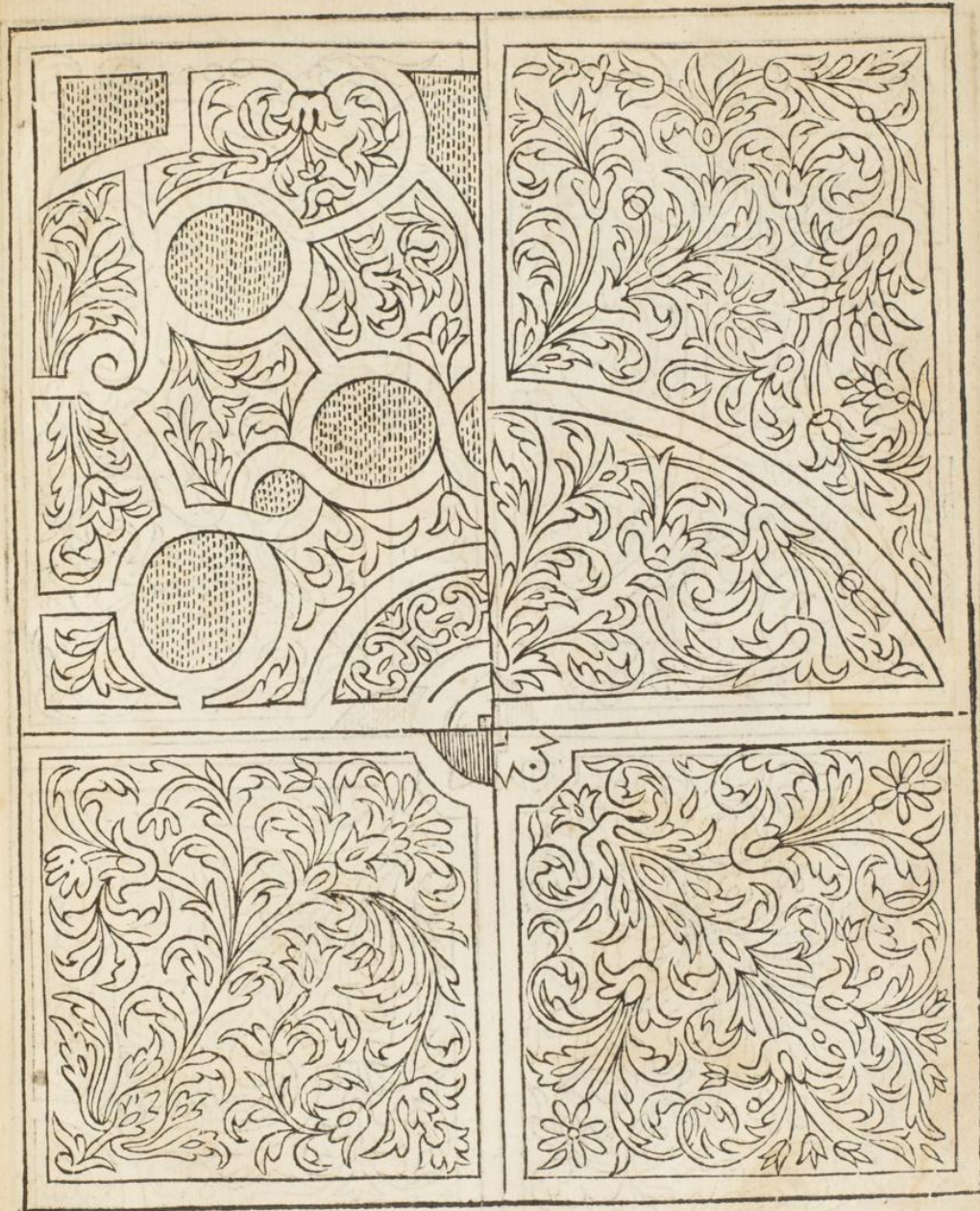

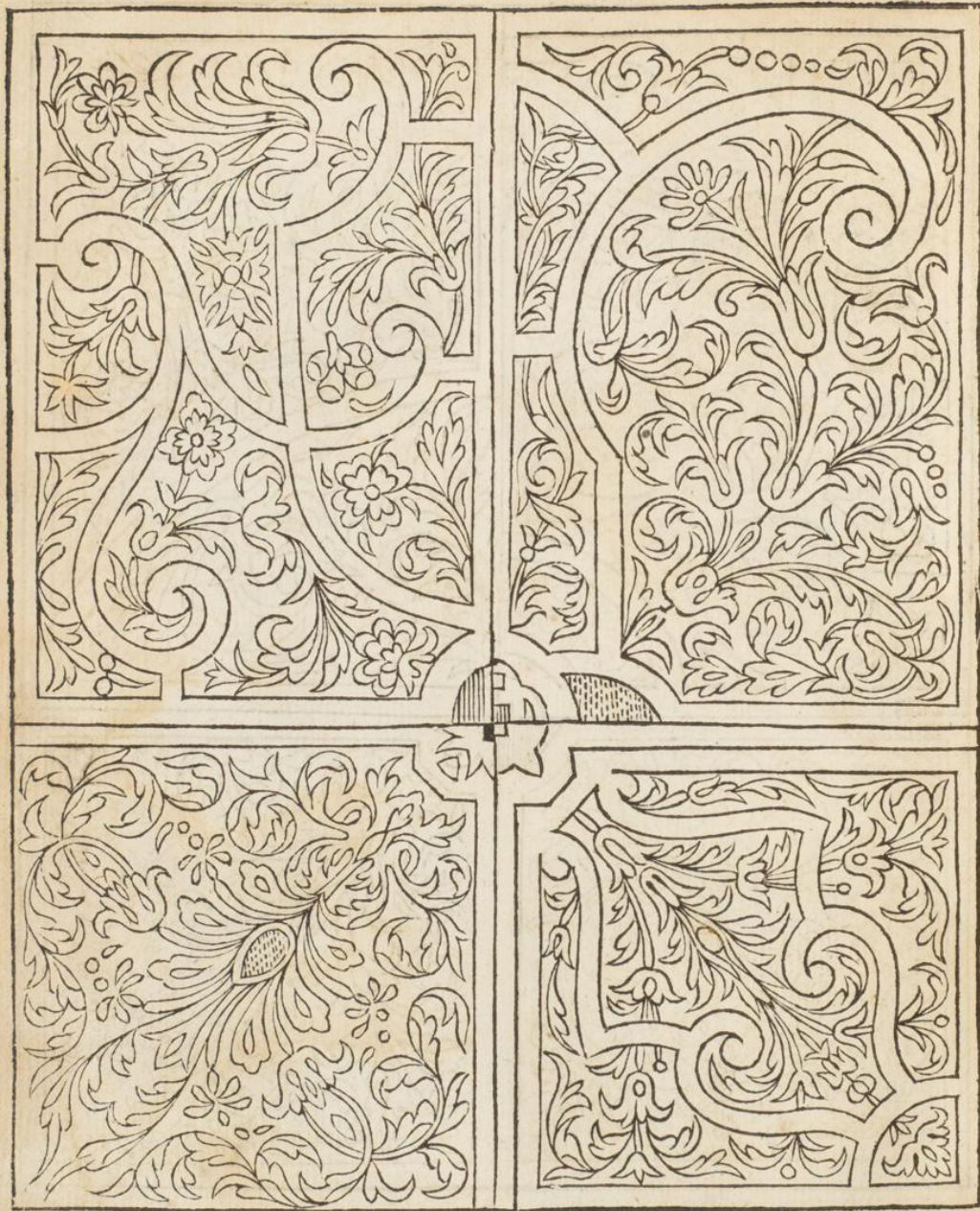
om Luft-Hoven , en Tuynen te vercierien.

Konstige Modellen van France Parterris

De Verstandige HOVENIER,

Over de twaelf Maenden van 't Jaer.

INLEYDINGH.

Er dat wy treden tot de Oeffeninge / die een Verstandige Hovenier omtrent peder Maendt van 't Jaer moet in acht nemen / sal noodigh zijn / dat wy eenige generale regulen of plichten boozschrijven / waer dooz een Hof en Boomgaert in goede ozyder gebzacht en onderhouden wordt.

De eerste plicht van een Verstandige Hovenier / is / yst te kiesien een bequame plaetse / om een Hof en Boomgaert te maken / waer in hy booznamentlick sijn oogh moet slaen op de bzuchtbaerheyt des gronts. De plaetse aldus yst-gekosen / moet hy de selve in een Hof ofte Chuyen en Boomgaert af-deelen.

Het Hof berepcht een losse / matelijck bochte en bette grondt / daer-en-boben is hier van nooden een open en byse lucht / want men gemeenlick siet / ende dooz erbarentheyt de waerheyt hier van beuint / dat de krupten dooz al te groote schadawe veel tengerder boozt-spruyten / en ghelijck als onderdruyct wozen. Om nu een nieuwe Chuyen of Hof yst de grondt wel te ontwerpen / salmen booz eerst een breecht padt / na dat de groote van de plaets toe-laet / rechte van hooren tot achteren midden dooz den Hof maken; alsoo oock aen wederzijden / nebens den Heyningen / gelijk mede aen 't boozste en achterste eynd / na datmen twee voet tot een Khabat langhs de selve heeft laten leggen: welke drie paden met een krupts- of Dwars-padt in 't midden van den anderen werden dooz-snedden / waer dooz den Hof sich in vier gelijcke deelen komt te vertoonen; van de welcke men een of twee tot een Bloem-perck verkieft / en de anderen met wel-verdeelde Bedden en Khabatten laet leggen. De Lief-hebbers wozen versepelden Modelen om Hoben te leggen / vertoont / in 't tweede Deel van den Nederlandtsen Hovenier.

Den Hof kan bozders ozdentlijck af gescheppen worden in een Bloem-hof / de Medicinael en welkruyckende krupt-hof / de Kool-en Wortel-hof / en epndelijck in de Sala en Warmoes-hof.

Omtrent dese deelen des Hoffs dient in acht

ghenomen / dat de Beddens / om bequame-lijck te koomen zaspn / planten / 't onkruyt yst-wieden / ofte de goede krupten af te snijden / niet breeker / als vier boeten / ontwoppen en werden / doch de langhte moetmen na de groote van peder Parck schicken; oock is noodigh dat de Beddens rondtom met sijne Palm of met Hert-latten beset zijn.

De Paden tusschen de Beddens moeten twee boeten breecht zijn: maer de Gangen midden dooz / als krupts-gangen / Galderpen en Wanddelingen / kan een peder na sijn believen / ende de groote van sijn Hof of Boomgaert / rugm en breecht maken.

De Boomgaert begeert een goede gront / de welcke boben met drooge Aerde versien / en onder bochtigh is: Indien het Hertrijck boben te nat of bochtigh is / kan 't selve / het water dooz Ghyppels af gelept zijnde / verbeteret werden; daer-en-boben begeert een Boomgaert een bypen en wel ter Sonne-geleene lucht / nochtans dientse met hooge Boomen / tot een beschutsel booz houde / schyale en barre winden / als oock booz quade blammen / Zee-dampen / Meel-dauw / en Rijn / ontuynt ofte omcingelt te zijn.

Indien de plaetse groot is / kan den Hof en Boomgaert tot bezijdingh bequamelijck met een Dyver / ofte breede Water-gracht omgraben worden / wiens kanten met Huls / Hagedoorn / Wyen-boomen / &c. omheyninght zijn.

De tweede plicht van een Verstandige Hovenier / is altijd goede Mis in boozraet te hebben / om na tijdt en gelegentheyt het doze aertrijck / of de onbzuchtbare Boomen / te bemissen / boedigh en bzuchtbaer te maken: Hierom moet hy letten / welke Mis hem dienstigh en van nooden is. Koemis van een Jaer oudt / doch niet ouder / is profijtelijck in de Hoben. Dersche Koe-mis / om datse veel onkruyt doet booztspruyten / is niet goet. In Duytslande worden de Moes-hoben veel met Schapen-mis gemest / ende wozyt aldaer booz de beste geacht. Paerde-mis om datse seer heet is / wozyt een voet twee ofte drie onder de Bedden of de Meel-bergen gelept / om het Saet in de booztijdt boezogh yst der aerde te doen spruyten.

2

Oeffeninge, die de *Verstandige Hovenier* sal in acht nemen, in de Maendt

JANUARIUS.

In dese Maendt besteedt de verstandige en naerstige Hovenier sijn tijd / om het Hof-gereetschap vooz den dagh te halen / te slijpen / schoon en scherp te maken / om het selve ter bequamer tijd te konnen gebzupcken.

Hy besnoept de Boomen van haer doxre tacken / ende supbertse van haer Waterlooten. Hy is besigh om de mis in den Hof en Boomgaert te bzenge / ende alsoo 't Aertrijck vet en bzychtaer te maken. Hy moet neerslijgh gade slaen de Oranjen Limoen-boomen / als mede andere teere Boom-gewassen / op dat die door het bebziesen ofte te heet stoken niet komen te versterben : om nu de rechte mate van het stoken der Kacchels te weten / salmen twee ofte drie testten met water bullen / ende soo lange het daer niet bziest / behoestmen geen byer te maken / en bebzosen zijnde / salmen nier harder stoken / als dat het Ijs eben begint te ontdopen. Hy sal oock vooz de tedere bol-gewassen sozge dzagen / dat die met stroo ende riet-matten wel gedeckt worden vooz den sneeuw / en als het schoon en sacht weer is / die een uur of twee op den middagh laten verlnchten / en dan wederom decken eer de Son ondergaet.

Van het Misten der Hoven en
Boomgaerden.

Gelijck als spijs en dzanck dienen tot on-

derhoudt der Dieren / eben alsoo merders Krupden en Boomen door Mis en mate-lijcke bochtighepdt onderhouden en bzychtaer gemaecht / waerom het noodigh is / dat de Verstandige Hovenier iette / op welke plaetse het aertrijck doz en mager is / op dat hy het selfde magh verbeteren en tot bzychtaerhepdt schicken. Het Misten mach bequaemlijck van September alle tijd tot May toe geschieden. De Mist ober de Beddens gestropt zijnde / moet met de aerde wel doozgraben en bearbept werden : In dien het Aertrijck te hardt te klap- en te leemachtigh waer / kan 't selfde dooz Sant met goede Mis vermengt / verbeterd worden ; of indien den Hof of 't Lant te sandigh is / kanmen 't selve met Nerde-mis verbeteren en goedt maken. De Meloen-bergh ofte andere wel ter Sonne gelogene-plaetsen / de welke men gebzupcken wil om het Saet in de vooz-tijdt vzozgh te doen uptspruupten / worden gemest met Paerde-mis / op volgende wijze : Men graeft de plaetse diep uyt / en buktse wederom met Paerde-mis / op de welke men een Emmer of twee water gieten magh / om het selve te beter te doen bzoepen / hier ober stropmen een halve ofte heele voet goede vette aerde. De Oost-boomen worden ghemist onder aen de wortel / om de selve te verquicken ende de Boomen bzychtaer en wel-dzagende te maecten / sulchs moet gheschieden in den Herfst / op dat de vertighepdt dooz den regen tot de onderste Wortelen ghezacht werde.

Van

Van de Boomen in 't bysonder, en hoe een Verstandige Hovenier de selve sal oeffenen en waernemen.

Essen-boom.

De Essen-boom wast recht op / tot een groote hooge Boom / hy wil gaerne geplant zijn in bochtige plaetsen / alwaer hy veel weelderiger / dan in doyre of droge grondt aen-groept. Hy woꝝdt aengewonnen van 't Zaet / en tot de dicke van twee ofte drie duym opgewassen / verplantmense in Februarij, ofte het begin van Maert 15 boeten van malkanderen. De bladeren spruyten in April boozt / en 't zaet woꝝdt boozt de Herfst niet volkomen rijp.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De bladeren en schoossen van den Essen-boom zijn droogh-makende van aert / met een middelmatige warmte. 't Zaet is warm en droogh in de tweede graedt. De Bladeren en schoossen openen de verstopte Leber / bermurwen de harde Milt / ende genesen de Water-sucht en versche wonden. Het Zaet woꝝdt seer geprezen om de Arijn te verwecken ende 't Szabel te doen lossen. Memmerkens waerdigh is 't geene Plinius in het 13 Capittel van sijn seftende Boeck verhaelt / seggende : 't geene dat wy gesien ende selfs versocht hebben / sullen wy nu schrijven / te weten: Waer 't saecke dat men op eenige plaetse buur sloockte / daer een Slang ontrent is / ende dan die plaetse met Essen-loof in de ronte besloot en ombatte; die Slang soude veel liever in het buur vlieden / dan over het Essen-loof kruppen. Het hout geeft in het handen groote hitte van sich / ende 't woꝝdt van de Drapers seer begeert / om daer van verscheyden hout-werck te drapen.

Boecken-boom.

De Boecken-boom schiet op tot een seer hooge Boom / in 't ronde sich verre en wijdt uytbreypende / hy bemindt zandachtige aerde / doch die wat bochtachtigh is. Hy woꝝdt aengeteelt van Boecken-pitten, ende

daer na tot een Stal-boom opgewassen / 24 boeten van den anderen verplant. Dese verplantingh moet geschieden in de Maent van Januarij. De bladeren en 't bloepsel van dese Boom spruyten te gelijk in 't eynde van April ofte in den May boozt / maer de Boeck-pitten woꝝden eerst in den Herfst rijp.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De bladeren van Boecken-boom zijn verhoesende / en eenighsins 't samen-treckende van aert : waerom sy nuttelijck gelept woꝝden op heete gezwellen / en diergelijcke puppen en zweeringe. De Boecken-pitten zijn warm en boecht van aert / soot van smaech / met een klepue 't samen treckinge. Sy woꝝden van sommige gebruyckt / om de pijn der Nieren te versoeten / en het Szabel af te setten; andersins dienen sy tot spijs boozt de Darchens en Ceckhooznhens. 't Water / dat in de holle Boecken-boomen gebonden woꝝdt / geneest de schozsthept der Menschen / en de ruydigheyt van de Paerden / Ossen en Schapen / als men de huydt daer mede wasscht. Het hout woꝝdt van eenige beter geacht om te branden / als Eyken-hout; andere bermeynen datmen eertijds op de schozse plagh te schrijven ofte letteren te sijn den / ende dat de Boecken daer de naem van hebben.

Cornoelie-boom.

De Cornoelie-boom woꝝdt soo wel van scheuten / als van zaet aengewonnen / en moet in 't na-jaer tot Heyningen en Hagen verplant woꝝden / want hy spruyt upt en bloept vroegh en langh boozt meest alle andere Boomen: De vruchten woꝝden niet boozt den Ooghst-maendt rijp / dese zijn eerst groen / daer na schoon geel of orangie / en als sy rijp woꝝden / zynse zwartachtigh / de Besien zijn langhwerpighe en gelijcken de Olijven wel.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De vruchten van desen Boom zijn amper en sarp van smaack / verhoelende / verdroogende en t'samen-treckende van krachten : waerom sy dienstigh zijn om de tweecke en verhitte maegh te verstercken / ende alle vloeden / als Suckel-loopen en Maendt-stonden der Vrouwen te stelpen. Tot dien eynde werden sy in Dekel gelept en bewaert / geconsijt of van de selve een conserf / als van de Quee-peeren / gemaect.

Hulst-boom.

Hulst wordt onder de Heesters gereeckent / ende door oeffeningh tot Stal-boompjens opgequeect. De bladeren blijven Somers en 's Winters groen; de besien / waer in het zaet beslooten is / worden in de Herfft rijp. Dit wordt voort geteelt door affsetsels en zaet / ende tot Pepingingen verplant / en een voet bzeet van den anderen gepoot. Het zaet in April ofte Maert in de aerde geworpen / blijft een jaer verborgen / eer dat het uytspriypt.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De besien van Hulst zijn warm en droogh van aert / en bequaem om de winden te scepden : waerom haer van sommighe een merckelijcke kracht wert toegeschreven / om het Colijck te verdrijven en te genesen. Van de schozisse van de Hulst wordt Lijn / Vogel-lijn gendemt / gemaect / 't selve geschiet op volgende wijsse : Men schelt de schozissen van de strupcken / en men windtse in het loof van dese Boom : daer na een kupt / in een bochtige plaetse / gegraven zijnde / werdense daer in te rotten gelept / 't welck gemeenlijk in de tijdt van twaelfdagen pleegh te geschieden. Van scootmense in een Dijfel tot dat het tay als Lijn wort ; eyndelijck met schoon water afgewasschen wordt dese Lijn in Aerde-potten bewaert / mits daer wat Aooten-olie by doende.

Van Wortelen.

Hier staet te letten / dat de Wortelen niet in de Maendt Januarij gezaept moeten worden / maer dat sy als dan noch goetd zijn / om uyt de aerde gegraven ende gebuycht te worden / hoe wel dit veel beter in No-

vember geschiedt / alsoo het om dese tijdt veeltijts bzeet / en sy door de Dozst bederven.

Geele Peën.

Geele Peën begeeren een losse en sabelachtige grond / wiens aerde niet te vast ofte te dicht geslooten is : Men zaeytse in 't begin van Maert ofte wat later / en men duntse op datse te beter mogen groeyen / oock is noodigh / op datse grof en groot worden / datmen hun bladers dickwils af-trecke. In het eerste Jaer / na dat sy gezaept zijn / schietense niet in 't zaet / maer in 't tweede Jaer oberblijvende bloeyen sy in Junij en Julij, en haer zaet woedt in Augustus rijp.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De Geele Peën zijn middelmatig in warmte en wat vochtigh van aert : Sy hebben oock eenige windachtigheyt in haer / doch niet soo veel / als de Rapen. Het voedtel dat sy geben / is wel niet overbloedigh / doch redelijck goetd. Van de selve bereyden goede Pottagie voor het Hups-gefin / en sy werden meestendeel in Dleesch-sop ofte by Dleesch gesoden en gegeten.

Witte Peën of Pastinaken.

De Pastinaken begeeren een vet en goetd aerdtrijck / dat wel ontlaen en diep gespit is : De oeffeningh ontrent het zaeyen / 't dunnen / 't af-trecken der bladeren / en om het zaet te winnen / moet geschieden / als van de geele Peën geseyt is.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De witte Peën zijn matelijck warm / en eer droogh dan vocht van aert : sy voeden meer dan de geele Peen of Biet-wortelen. Sy verwecken de Pisse / en zijn den Maegh / de Nieren / de Blaes ende Longh merckelijck nut en goet. Sy vermeederen de lustigheyt en bleeschelijcke vzeererten van Mannen en Vrouwen.

Roode Peën of Biet-wortelen.

De Biet-wortelen willen in goede vette aerde gezaept zijn / 't selve geschiedt in de Maent

Maent April; berdere oeffening begeeren
sp/ eben als wy van de Seele Peen gesejdt
hebben.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De Biet wortelen zijn van natuure de Seele
Peen seer gelijck / gesoden zijnde / dienen se in de
wintersehe Maenden booz een goet en bequaem
Salaet.

Witte Biet.

De Biet wast weelderigh in bette / en
vochte aerde / men zaepse in de Lente / als
andere Moeg-krupden / en blijft Somer
en Winter groen. Omtrent de wimigh
van Biet-zaet staet in acht te nemen / dat
de Wortel die jaer gestaen moet hebben /
want eerder het zaet niet goet is.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

Witte Biet is een houdt en bochtigh Moeg-
krupdt / 't welck oock eenige bzachigheyt / ofte
salpeterachtigheyt in sich heeft: Daer dooz be-
toont sp oock een af bagende / en supber-makende
kracht: Sp is seer goet den miltsuchtigen; want
sp opent de verstopte milt / doet water maecken/
ende geneest de geelsucht. Het Biet-sap in de
neus opgehaelt / treckt veel tap slijm en vocht
wyt het hooft / en supbert de hersenen.

Ajuyn.

De Ajuyn begeert in goede / bette / wel-
gespitte / tamelijcke vochte / en wel-gemeste
aerde gezaept te zijn. Men zaepse gemeen-
lijck in Februarii, Maert, of April, ende sp
wast beter / gezaept in 't afgaen van de
Maen / in tegendeel van andere krupden
die liever wassen / als sp in 't toenemen van
de Maen gezaept zijn. Om het zaet te
winnen / steekt men de wortelen in de Lente
of Doozjaer in de aerde / ende alsdan bzen-
gen sp haer bloemen in de Maent Junius
voort / en het zaet wordt in Augustus vol-
komen rijp.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Ajuyn is scherp van smaech / sterck van teuck /

warm en dzoogh van aert / doch minder als de
Loock / maecht de grobe en tape bochtigheden
dun / en doctse scheyden: Waerom de Ajuyn
schadelijck is booz de menschen / die heet en hae-
stigh van natuur is / en galachtigh bloet in 't lijf
heeft: Maer in tegendeel is sp goet den genen/
die veel dick / tap / en stijmerigh bloet / of onsupber-
heden in 't lichaem vergadert hebben. Ajuyn is
seer nut en bequaem / om de Maentsonden der
Wrouwen / dooz koude oozsake opgestopt / te be-
vozeren: want sp opent 't geene verstoppt is /
verwarmt 't geene verkout is / en verweest de
Maentsonden dooz hare besonderen aert. Sp
doet water maken / en vermeerdert de lust tot by-
slapen. Ajuyn rauw gegeten / geeft weynigh en
rauw voedtsel / en ontfleekt het bloedt: maer
gehoocht zijnde / verliest haer scherpigheyt / en
geeft wat meer en beter voedtsel.

Rapen.

Rapen wassen gaerne in middelbare
goeffende en lichte Aerde / ofte in een zant-
achtige grondt / en moeten niet seer dicht
staen. Men zaepse in Februarii, als men die
bzoegh wil hebben / andersing in April en
May. Sommige / eerste Rapen zaepen / we-
ken het zaet een nacht in sap van Donder-
baert, en vermeenen / dat sp alsdan van
geen ongedierte / of gewozinte beschadicht
sullen worden. Om de Rapen seer groot en
schoon te hebben / sal mense soo haest als sp
een vinger dick zijn / op rijen verplanten /
ende dan met aerde decken / ende seer wel
treden: want de wasdom die in de blade-
ren en scheuten verandert soude hebben / sal
in de Rapen schieten / ende die groot maec-
ken. Sp worden in November wyt de aerde
opgenomen om de gheheele Winter dooz
goet te houden. Om goet zaet te winnen /
moeten de Rapen op deselve plaetse / waer
op sp gezaept zijn niet blijven staen; maer
in 't Doozjaer verplant zijn / alsdan be-
ginnen sp in April te bloepen / en het zaet
wordt in Junius rijp.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Rapen zijn warm / bina in de tweede graet / en
bochtigh in den eersten: sp zijn bequaem om de

Vrijn te verwecken / maer boornamentlijck de jonge Raep- spruyten met Weere-foy / gekoocht en gegeten / dzyben af 't Grabeel / zant of steen. Oock zijne goet booz de gene die aen de derden- daeghsche koozts / ofte aen zwaeremoedige siechten gaen / ofte een quade bozst hebben. Rapen rauw gegeten / mahen winden ende opblasinge in de buych / waer uyt het spreekwoozdt ontstaen is : Met Rapen is 't goet rijzen / want sy zijn vzoegh booz de poozt. Gesooden of gebraden / bzingen soo veel winden niet by / en geben 't lichaem re- delijck en matelijck goet boedtsel.

Suycker-wortelen.

Men zaeyt de Suycker-wortelen in Maert, ofte men plantse van spruyten die uyt de koppen boozt spruyten / ofte men sieckht de kleynste en dunste wortelen weder in de aerde / en desen werden het naeste jaer groot en bequaem om te eeten. Om het zaet te winnen / moeten dese wortelkens niet verplant worden / ende alsdan bzingen sy haer bloemen en zaet / in de Maent Julius en Augustus boozt.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De Wortelen zijn matelijck warm en vocht van aert : sy hebben oock tenige windachtig- hepdt ; waerom sy de lust tot byslapen verwecken / ende werden daerom van de goede Drouwen / den Mans dickwils boozget : Daer- en- boven dzyben sy de Vrijn , verwecken den appetijt / en stoppen de buychloep. Het zijn soete / liefsjcke / en wel-boedende wortelen / worden haest mirw en mals in eenigh nat gestoof / of gesmoozt in Boter.

Peper-wortel.

Peper-wortel groept gaerne op vochte plaetsen van de Hoben ; men teeltse boozt van stuyckens / ofte dicke schyben van dese

wortelen / in November, December, Ja- nuarius, Februarius, ofte oock Maert, in de aerde gesieken. De bloemen / en het zaedt komt soo selden te boozschijn / dat sommige geschreyben hebben / dat dit gewas geen zaedt en dzaeght.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Dese Wortel is warm en droogh / heel diep in den tweeden graet : sy maecht appetijt / ver- dzyft den scheurbuyck / dzyft het grabeel krach- telijck af / en opent het Ingewand / Leber / Nie- ren / en Milbt / van koude ende sijnmachtige vochtigheden verstoppt zijnde. Peper-wortel wert veel / en wel gebruycht boozt een Sausse tot Disch / en andere vochtige spijzen.

Alant-wortel.

Dit wel-geacht / en wel-bekent krupdt / woort selden van zaet vermenighbuldicht / maer woort geplant van de scheutkens / van de Wortel afgetrocken / ofte van dicke schyben / op lommerachtige plaetsen / in wel-gebouwde / en gemeite aerde / die niet seer vocht en is. Dit gesiecht in het beginsel van Februarius, en sy moeten drie ofte twee voeten van malkanderen geset zijn. Dese wortelen worden in den Herfst ofte in April opgegraven / en bewaert.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Alant-wortel is verwarmende en verdroogende van aert / tot in den derden graet / boornament- lijck als sy gedrooght is : Sy is heel goet boozt Enghboztighepdt / verdzyft den Hoest / looft stymen / en versterckt de Maegh / breekt wun- den / en supbert de Nieren en Blase. Van dese Wortel maecht men Confituren , Conserven, Alant-wijn / en Bier / om gevoeghlijck tegen de booz-berhaelde gebreecken gebruycht te konien worden.

De Verstandige Hovenier, sijn oeffening in

F E B R U A R I U S.

I n desen Maent begint de Verstandige / en naerstige Hovenier sijn Hof op te ruy-

men / uytroepende alle distelen / dooznen ende onkrupdt / als oock grippels en groe- ven

ben makende / om daer dooz 't water af te leyden / dat het Aerderijck op droogge / ende bequaem werde om te zaepen en planten. Daer na omgaaft en mest hy Beddens om Radijs, Tuynkers, Petercelie, Ajuyne, Rapen en Latouw, in 't laetste van de Maent te zaepen. Hy maect eenige Beddens van goede vette aerde / om Gost en Fruyt-kernen daer in te zaepen / als daer zijn Pitten en Kernen van Appelen, Peeren, Queen, Kriecken, Kersten, Pruymen, Noten, Castanien en Amandelen: Sulchs geschiedt in warme Landen / maer in dese gewesten moet men daer mede wachten tot in het begin van April. Andere setten de pitten in de Herfft in potten in goede aerde / en brengen die des Winters in de kelder om upt te spruyten / en in de Lente plantmense in den Hof. De pitten upt geschooten / en een jaer oudt geworden zijnde / moetmense supveren en besnoepen / oock somtijds begieten in de Somer / maer tegen de winter magh mense op nemen / en in de Plantery en Entery versetten en verplanten. De Verstandige Hovenier neemt oock in acht de Boomen in sijn Boomgaert / en besiet of daer geen ruype nesten in te vinden zijn / om de selve bequaemelijck upt te roepen / ende is besigh om de Boomen van het Mos en andere rugchte te supveren. Hy verplant oock jonge Boomen en wortel-spruyten / als van vruchtbare Appelboomen, Pruyen- en Kriecke-boomen, Moerbessen, Nooten, Cornoelien, Vygeboomen en anderen: oock kan hy de tacken en spruyten / die geen wortels hebben in de aerde / inleggen: of men leydtse dooz een mandeken met aerde / daer in sy spruyten en wortels krijgen / daer na kannemense versetten / als sy drie of vier Jaer oudt zijn. Hy verplant mede Wijngaerden / als sy drie jaer oudt zijn / maer die maer een Jaer oudt zijn / die zijn noch te teer om te verplanten / ten ware dan / datse in korbten ofte potten bewortelt waren / om soo te versetten. Hy plant Heppningen en Hagen / en besnoeyt de Wijngaerden omtrent het nieuwe licht /

indien de sneeuw en de groote koude hem niet hinderlijck zijn.

Van het planten, en versetten der Boomen.

Tot boort-reelingh der Boomen wordte bereyscht een besondere wel-bereyde plaetse van goede aerde / die wel gespit / gesubbert ende gemist is. In dese plant men pitten van vruchtbare Gost-boomen / als boven gemelt is; van dese pitten groeyen somtijts jonge Boomen / die schoon / en recht opwassen / als offe gegriffijt waren / en brengen oock vruchten boort / die goet van geur / reuck / en smaack zijn / doch die van de griffie komen / zijn altydt schoonder en grooter. De boomen / die men van wortel-spruyten ofte alleen van de jarige looten / als van Helbessen / en sommige andere Boomen aengueecht / plant men kozt by de aerde / afgesneden zijnde / een halve voet van een / en men laet een padt daer tusschen blijven / om daer in te gaen / om de jonge planten te begieten / te habenen / ende te wieden. Indiens niet recht opwassen / steekt daer een stockje by / en leytse / en bintse daer aen / en besnoeytse / doch is 't beter datse twee of drie jaer oudt zijn eer mense besnoeyt / ende dan berooft mense alleen van de toppeynden / en de onderste tacken; maer boven laet men drie ofte vier tacken tot de kroon blijven.

Omtrent het versetten der Boomen moet in acht genomen worden dat jonge Boomen / Enten / en Spruyten / in de Lente ofte Boortijt willen verplant zijn / maer de oude Boomen in de Herfft, als in October, November, en December. In 't wassen vande Maen / in 't eerste quartier / is het goet om Boomen te planten / en te verplanten; maer van de achtsten tot de achtende dagh der nieuwe Maen niet. Maer de Boomen / die men na den achtenden dagh / in 't byeen / of in 't afnemem van de Maen / plant / geven beele vruchten / en 't meeste profijt / ende hoe nader aen 't eynde van de Maen / hoe de Boom eerder bloeyt / en vruchten draecht. Om nu bequaemelijck Boomen te

het

verfetten / moet men vooz eerst een kuyl graben / en hoe grooter men de felben maecht / hoe grooter de Boom fin wortelen uptbeydt / en hoe boediger en vruchtbaerder hy wortd : sommige maken de kuyl twee Maenden te vooren / eer dat sy de Boom in de Herft daer in fetten / op dat het omleggende aerdtreijck dooz de Son en Regen doozweecht zijnde / bequamer voedfel aen de wortelen des Booms soude mededeelen : andere steken in de selve tacke-bossen aen / om soo sy vermeeuen / de koude van de grondt te verbeteren / ende alsoo de Boom tieriger te maken. Daer na moet men de Boom / die men verfetten wil / tepckenen / op dat die zijde / die na't Zuyden gefaen heeft / wederom na't Zuyden gefet worde. Als men nu de Boom verplanten wil / moet men de wortel niet te lange upt de aerde laten / op dat sy haer vochtigheid te beter mogen behouden / dan sullen sy in't verplanten dies te eerder vat krijgen / en wortels schieten. Men moet oock in't planten de wortels van de Boomen wel habenen en supberen / de gekneufde en gebroken wortels af-snijden / en die gene / die al te langh zijn / af-kappen / als mede in't planten deselve wel uptbeyden : want sy sullen dies te eerder en beter de vochtigheid der aerde aen haer trecken ende vruchtbaerder werden. Oock moet men alle de tacken af houwen / behalven die men tot de Kroon behouden wil / van de weleken yets aen de stam wortd overgelaten. In't planten sal men de wortel niet al te diep fetten / noch oock de selve bloot laten leggen. De aerde en moet niet al te hoogh na de stam op gehooght zijn / maer laten de stam liever met een kuyl / grippel of holligheid / om't water daer in te vergaderen / als het regent / of als men in drooge Somers de Boom begint en bevochticht. Tot dien eynde set men in de kuyl een tacke-bos of twee / een arm dick zijnde / die met het eene eynde de wortelen bereyckt / en met het ander een weynigh boven upt de grondt steekt / op dat in het begieten de vochtig-

heid bequamelijck tot de wortel worde afgeleydt. Maer by Winter-tijden machmen de aerde wel tegen de stam opwaeris verhoogen / op dat de wortel niet en verbyefe / of dat men de wortel op hoop / met mos of andere ruyghe. In die plaetse daer een Boom gefaen heeft / en van selfs verdozt is en uptgegaen / daer en moet men geen andere Boom fetten of planten / want sy sullen alle uptgaen / ten ware dat men de oude aerde uptgroebe en wegh liet brengen / en de plaetse met nieuwe versche aerde weder liet vullen. Daer een Appel-boom gefaen heeft / moet wederom een Peer-boom gefet worden / of een andere soort / alsoo peder soort van Boomen sijn eygen en besouder voedsel treckt / ende daerom dooz veranderinge beter groept. Voorders moeten de Boomen op haer behooyliche wijde van den anderen gefet worden / op dat sy haer tacken konnen uptspreyden / ende de een van den ander niet verdozt en werden. Hierom moeten de Linde-boomen, en andere groote Boomen derichtig of vijf-en-der-tigh voeten van malkanderen staen. Appel of Peere-boomen setmen twintig of vijf-en-twintigh voet van een / en dat in lichte aerde ; maer indien het zware en seer vruchtbare gronden sijn / bereyphen sy wel beertigh voeten spatie / gelyck als blyckt in de Boomgaerden / in Rijnlandt vurrent Leyden en Woerden, als oock in de Purmer, daer de gronden seer vruchtbaar en zwaer sijn. Pruym-boomen en die steen-pitten hebben beertien voet. Kerffe-boomen vijftien of seftien voet. Kriecken, Hafelaer en Queen acht voeten.

Appel-boom.

De Appel-boom, wiens soorten veelderhande is / groept wel in alle aerde / en sonderlingh in goede en vette gronden / die van natuur wat vochtachtigh sijn : want mager en doz aerdtreijck brengh voort wormstreckige en licht afvallende Appelen. Hy waest oock beter in bochte en camelijcke koude lucht / als in seer heete Landen. Hy

wordt

woydt aengewonnen dooz 't zaepen van pitten en kloekhuyfen (gelijck wy hier boven van het planten der Boomen verhaelt hebben) als mede van spruyten / die by de woortel uytloopen / de welcke men op haer behoorlijke tijdt plant / verset / en ent / of oculeert. Men ent Appelen op Pruym-boomen, Peere-boomen, Que-boomen, en meer anderen; maer meest / en 't welck oock het beste is / op sijn eygen soot: sommige entense op zwarte Moerbefie-boomen, om seer schoone roode Appelen te hebben. Een schoone Appel-boom vereyscht / dat sijn stam 6 ofte 8 voet boven de aerde uytstecken / de kroon in veel tacken / en de tacken in veel vrychtbare looten uytgebruydt zy. De Appel-boomen bloepen meest alleen in 't laetste van April, ofte in 't voozste van May, en de vrychten / te weten de vroege / of Somer-appelen worden rijp in Augustus, dewelcke als dan gelesen moeten werden / wanneer haer smaect / koleur / reuck / en de zwartigheyt der pitten de rijpighet aenwijst; de Winter-appelen / ofte de gene die men in de Winter bewaren wil / worden in 't laetste van September, tot half October versamelt / en met de handt afgepluickt. Dese Boom is diechtwils onderwozpen / dat sijn vrychten / eer dat sy volkomen rijp zijn / lichtelijck af vallen; om dit te verbeteren / sal men de grootste woortelen ontblooten / de selve opspouwen / en een steen daer tusschen leggen.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Appelen zijn in 't gemeen hout en vochtigh van natuur / doch met dit onderscheyt / dat de soete Appelen minder hout en vochtigh zijn / als de suuren: De wrange ofte t'samentreckende Appelen / gelijck daer zijn de wilde en onrijpe / zijn veel kouder van aert als de boozgaende. De alderbeste zijn de soete en welriekende / dese geben het lichaem redelijck woedtsel / verstercken het herte / openen de doest / stillen de hoest / en zijn in zwaeremoedige siekten seer dienstigh. De saure Appelen verstaen de doest / en dienen tot verkoeling in koozzen / en in een hoete maegh. De Appelen kan men gebruycken als Medicamenteus

woedtsel / ende gebzaden / ofte anders bereyt / zijns een spijse booz siecke en krancke luyden. Van Appelen maect men Cidre ofte Appel-drack, en van de wrange en suure Derjuss.

Peere-boom.

Gelijck men meenigerley soot van Appelen vindt / alsoo zijn daer oock veelderhande Peere-boomen, dewelcke alle uyt de smaect en gedaente gekent worden: als daer zijn Suycker-peeren, Muscadel-peeren, Bergemotten (die in Italien, eerst uyt Turckien gebzacht zijn) en die naem / sept men / beteykent in 't Turcks soo veel als Heere-peeren, of Heer der Peeren, Peeren de Bon Christien, Riet-peeren, Gout-peeren, Keyserinnen, en andere ontallijcke. Alle dese soozten worden gedeelt in vroege / spade / en Winter-peeren. De Peere-boom begeert deselve oeffeninge in 't zaepen / planten / en onderhouden / als van den Appel-boom geseyt is. Hy wast nochtans langhsamer op als de Appel-boom, en om 't vierde of vijfde jaer moet men hem de woortel ontblooten / en supberen / en met goede Aerde en Mij wederom bedecken / daer dooz bekومت hy sijn tier en woedtsel. Op drooge en magere gront groeyt noch en bloeyt hy niet wel / en draeght magere vrychten. Als de Peeren te steenachtigh vallen / soo sal men de woortel ontdecken / en alle de steentjes uyt de aerde samelen / en in de stam naest by de woortel een gat booren / en een wigh van Boecken- ofte Spcken-hout daer in slaen / of men bevochticht de woortel met droessen van goede oude Wijn.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De Peeren zijn allegader van koude en droogen aert / nochtans seer verscheppen na de verscheppenheit van haer stoffe en smaect: Want men vindt 'er wilden / tammen / soete / suure / en wrange. De wilde / suure / en wrange Peeren, verdroogen en stoppen meest / en zijn seer t'samentreckende. De soete Peeren zijn soo t'samentreckende / stoppende / en verdroogende / noch oock soo verkoelende niet. Sy geben in 't gemeen meer en oberbloediger woedtsel / als de Appelen. De

gene die 't Coljick ofte Szabeel onderhebigch zijn/ moeten haer van Peeren te eeten wachten; want sy hout en windigh bloet maken/ en de steen doen groepen. De Peeren zijn beter gebzaden ofte gesoden / als rauw gegeten. Men houdt booz seker datse in 't beginsel van de maeltijd gegeten / den buych stoppen / om sulchs te beletten / slobense sommige niet Corenten; maer in 't laetste makense hem los / en sluyten de krop van de maegh.

Kerffen-boom.

De Kerffen-boom heeft verscheyde mede-foorten / als Morellen, swarte Krieken, witte of Spaense Kars, Kars van der Nat, vroege en late Volger Kars, Scheurkars, kleyne Mey-kars, dubbelde Mey-kars, Tros-kars 3 a 4 aen een steen / Kars met dubbelde bloemen, wel dragende Kars &c. In koude en vochte plaetsen aerden sy wel/ maer in seer heete Landen niet. Sy behoeven seer weynigh oeffeningh; ja vergaen haest alsse alle jaer gemest worden: Maer in stede van mis sal men haer tacykens en oberbloedige botten / kleyen gekapt zijnde / aen de wortel leggen. De Kerffen worden aengheteelt van pitten / en wortelspruyten / en worden seer bequaem op haer eppen foot in Maert af-gesogen / uptgenomen de Scheurkars, die behoest men niet te suppen of te enten. De Kerffe-boomen bloepen meest in April, maer in 't leveren van de bzychten worden sommige vroeger / sommige later rijp. Als de jonge Boomen vroegh bloepen / moet mense dat eerste jaer van haer bloemen berooden / want sy verbloepen haer anders en gaen upt / dewijl sy noch te teer zijn om eenige bzychten te doeden.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De Kerffen zijn hout en bochtigh van natuur / licht om te verteeren / verkoelen de Maegh en Leber / verslaen de doest / en verwecken de appetijt. Die suurachtigh of wijnachtigh van smaeck zijn / zijn booz de besten geacht. Rauw gegeten zijns goet booz heete menschen en in heete tijden des Jaers / maer schadelijck booz oude koude Lupden / en die weeck en bocht van

Maegh zijn. Sy werden veel geconsijt / ofte in sausse en taerten gebzuyckt. Van de Morellen werdt een gesonden Morellen-wijn gemaect.

Pruym-boom.

Onder de Pruym-boomen bindt men verscheyde soorten / als groote witte Eyer Pruymen, dito blauwen, Pruym van Damascus, en meer andere soorten. In sommige Hoben bindt men Pruym-perlen, wiens vleesch een Pruym is / bekleedt met een groene schille / maer de steen en kerne / is die van een Perlick gelijk. Sy begeeren een goede en bochten grond / bestaende upt losse en opene aerde. Sy willen niet gemest zijn / want daer van worden sijn bzychten woznsteechigh / en ballen lichtelijck af. Sy worden aengequeecht van pitten / die men in den Herfst in de aerde steekt / of van wortelspruyten / maer tot een Dooni opgewassen / moeten sy in Maert berent / ofte op bequame tijd geoculeert werden. De Pruym-boomen bloepen in April, en de bzychten worden in de Somer rijp / doch sommige vroeger / sommige wat later. Wanneer de Pruymboom treurt van te gommen / dus moet men hem die afnemen / de ruppe schoffsen supveren / en droessen van Olie met water vermengt / aen de wortel gieten / of met asch / booznaementlijck van Wijn-gaerts-Granchen demissen. Dallen sijn bzychten ontjydigh af / soo sal men een wigh van wilde Peereboomen-hout in de opgekloben wortel sieken.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Alle Pruymen zijn hout en bochtigh van natuur. Sy benemen de doest / matigen de scherpigheyt van de gal / en zijn licht om te verteeren. Nochtans is onder de Pruymen een groot onderscheyt aen te merken: die vol rauw en waterigh sap zijn / als de witte of geele Pruymen, sijn ongesont: De blauwe sijn buurigh / en werden daerom in tijden van Pest / niet recht verboden; de gebzoochde Pruymen sijn veel bequamer om te eeten / en houden het lichaem ontslooten. Van Pruymen wordt spisse bereyct beyde booz

voorz gesonden en siecken. Een Puum-fopje is een gemeen middel op open lijf te maken / principelijck als Senu-bladeren daer in gheweect hebben.

Pietercelie.

Pietercelie wordt in de Moes-hoben van de Maent Februarii tot half Junii gezaeyt / sy beymint een vochtige grondt / wepnigh Son / en wil wel dickwils besproept zyn. 't Spruyt voorz de ses weecken niet upt der aerde / en als 't wel opkomt en behoest men 't in geen 3 of 4 jaer te verzaepen. Om het zaet vozderlijck te doen spruyten / moet men nemen zaet dat 2 jaer oudt is / en laten het een nacht weken / en zaepen het in aerde / die niet asch van Boonen-stroo vermengt is. Pietercelie draeght voorz het tweede jaer geen zaet / en dan bloeytse in Junii en in het laetste van Julii, of in Augustus wordt het zaet volkomen rijp.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Pietercelie is warm in de tweede / en droogh in den derden graet / sy opent de verstoptheden van de lever / nieren / lijfmoeder / en alle inwendige deelen; sy doet de pisse lossen / den steen en 't graveel rijzen en afgaen. De wortelen / soo wel als de bladeren / worden by verscheden spijzen gebruyckt.

Kool.

Du ter tijdt zijnder beelderhande geslachten van Koolen overal bekent / als witte en roode Kool, open- en sluyt-Kool, kruysde en bruyne Kool. Sy begeeren allegader een tamelijck vette / welgemiste en omgespitte gront. De roode Kool, Savoyen, en Kappers zaeyt men in de eerste Maenden van 't voorjaer / ende worden in May, en Junii verset. De Bloem-Kool zaeyt men in April ofte May met de nieuwe Maen / en opgeschooten zijnde / moet mense verplanten in zwavelachtige aerde in 't afgaen van de Maen. De Buyskoolen sullen geset worden twee boeten en een half van malkandere. De Savoyen, Kappers, en Bloemkoolen

een boet en een half in 't verbandt op dese figure of maniere.

Daer het planten moet mense / wanneer het droogh weer is / begieten / en vochtigh maecken / en op pder plante van de Bloemkool een koolblatt des daeghs voorz de hitte van de Son leggen / en des avondts weder afsnemen. De Kool moet men van sijn eerste bladeren berooben / en de quade bladeren af doen / oock de aerde dickwils tegen de stronck ophoogen / op dat de Kool des te beter groepen mach.

Syn aert, kracht, en gebruyck.

De Kool werdt van sommige voorz houdt en vochtigh ghehouden / van andere voorz warm / om dat men in het sap eenige salpeterachtige eigenschap bevindt. Kool is een Medicijn in de maegh / en een Doctor in huys / waerom de oude Romeynen, als Cato en andere betuygen / geen andere krupden tegen haer siekten en qualen gebuychten / dan de Koolen, en dat wel de tijdt van ettelijcke hondert jaren langh / eer dat sy de Cencesmeesters in de Stadt van Romem woonstede woude gumen. Roode Kool, en voornamentlijck desselfs Say met Suicker gebruyckt / is goet voorz aembozstighet / longesticht / hoest / en heesighedt. De Bloemkool wordt om haer aengename smaect boven andere begeert.

Spenagio.

De Spenagio wil wel in alderhande gront aerden / in Maert en April gezaeyt zijnde / wordtse schelijck groot / en brenghet zaet en bloemen voort; maer in Augustus, September en October blijft sy de Winter over duurende. Sy komt den sebensien dagh / na dat sy gezaeyt is / voort / met driekantige bladkens; maer en moet niet gedunt zyn.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Spengagie is hout en bocht van aert / tot byna in den tweeden graet / en wordt gerekent onder de Moes-kruyden / die waterachtigh van stoffe zijn: sy sinkt haest nederwaerts / maect den buyck weech / en vernierdert de melch in der vrouwen borsten. In het eeten is de Spengagie lieffelijcker als de Beete, maer brenghet mede weynigh boedtsel by / en wil wel met Sember / Peper / Sout of pets diergelijcks verbeteret zijn.

Kervel.

Kervel begeert twelgemeste / en wat bochtachtige aerde / in Februarii, Maert en April gezaept zijnde / schietse haest in 't zaet; maer in Augustus en September blijftse tot in het volgende Doozaet goet om te gebruycken.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Kervel is warm in den derden / en droogh in den tweeden graet; Maect appetijt / drijft het graveel en de steen / stuybert het bloet / en doet het geronnen bloet in 't lichaem scheidten. Sy helpt de oude koude Maes te paert; want sy doet haer sterck worden / en den verlooren / ofte verminderden lust om byslapen weder krijgen. Sy werdt hebendaeghs booz een gemeen Moes-kruydt gegeten / en in spijsse gebruyckt zijnde / is aengenaem van smaect / en den mage nut.

Radijs.

Radijs begeert tamelijck vette aerde / en sy kan ghesaept worden soo haest als de Doyst ober / en het Hal uyt de aerde is / te weten tegen het Zupden / op het warmste van den Hof / dan kan men deselve seer byoegh hebben; maer andersints moghen die oock het gantsche jaer dooz gezaept worden. Om aengenamen Radijs te hebben / weecken sommige 't zaet in soete Wijn / of Water daer Grijnen in gekoocht zijn. Hoe de bladeren van de Radijs sachtter in 't handelen zijn / hoe deselve malscher en lieffelijcker is. Het selfde bewijst oock de schelle / want hoe die dunder is / hoe den Radijs aengeneramer is. Sy zijn den Wjngaert / mede als de kool vbandt / ende doen de

selve dooz haer scherpighepdt tranen en druppen.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Radijs is verwarmende in den derden / en berdroogende in den tweeden graet; opent de verstopte Milt en Leber / doet water maken / breekt de Steen / doet deselve lossen / en is goet gebruyckt booz wateruchtige menschen. Radijs werdt bequaemt / ende gesont in het begin van de maeltijt / booz andere spijsen matelijck met zout en broodt gebruyckt / en men moet in acht nemen / dat men booz / na / of met Radijsen geen melck moet eeten; want sy doen de melch in de maegh rummen.

Averuyt.

Averuyt berepcht een ghetemperde en opene lucht / die van de Son wel bescheenen wordt. Sy wil liever wassen / als sy van spruyten of tacken in April afgescheurt en geplant / dan als sy gezaept is. Sy wil wel beschooten / en by de aerde afgesnoept zijn / dies te dicker wast sy weder. In Augustus bloepen de knoppen van Averuyt, en het zaet wordt in September rijp.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Averuyt is heet en droogh in den derden graet / verteert / opent / en is sijn ofte subtyl van deelen: Sy wederstaet de verrottinge / doodt de Wormen / drijft de Urijn / verweckt de Maentstonden der Vrouwen / geneest de Geelsucht / en is goet booz de gene / die de Doyst verstopt is. Aytwendigh wordt sy gepresen tegen het uytballen van 't Hapz.

Dragon.

Dit kreydt wordt in de Hoben veel onderhouden / en moet booz de Doyst met Paerde-mis / of pets anders des Winters bewaert worden / het wordt aengequeecht / en verplant in Maert of April van de zupscheuten in goede aerde. De geheele Sommer dooz is dit kreydt groen / te weten / van in de Maert, tot by het beginsel van de Winter.

Sijn

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Dragon is seer heet en verwarmende van aert/ het spent/verteert/en verdeelt merckelijck. Jonge en heete menschen en mogen dit kruyt niet veel eeten / of heel wegnigh tseffen: want het ontsteekt in deselve de lever / en maect het bloed veel te dun. Maer oude en koude menschen mogen het bepligh gebruycken; want het sterckt den selven 't herte / de maegh en het hooft: hierom werdt het nuttelijck by de salaet gebruyckt / om de koude der selve te verbeteren.

Tuynkars.

De Tuynkars werdt vzoegh in de Lente gezaept / wat dicht by een / en schiet haest uyt de gront / 't zaet blijft vijf jaer goet. In sommige Hoben wast sy met seer groote en bzeede bladeren.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De Tuynkars is warm en dzoogh/ byna in de hierde graet / sy doet water lossen / supbert de Nieren / opent de verstopheden van Leber en Milt / versterckt de koude Maegh/ en doet het geronnen bloet in 't lichaem scepden. De Tuynkars wert veel by de salaet-kruyden gedaen / om de koude dooz haer hitte te matigen / en te verbeteren. Men eefse oock dickwils op Water en Broodt / en is een heylsaem genees-middel tegen de scheurhuyck.

Parey.

De Parey woardt in meest alle de Moeghoben ge-oeyent en onderhouden / sy woardt gezaept in vette en wel-gemeste aerde in de Maent April, in 't verplanten moetmen de punten afscheeren / en men supbert de wortel met een schaer / en sy staet een jaer over eer sy volkomen zaet voort bzeught / en dat in Juny en July. Als de Parey verplant woardt / leggen sommige een tichel-steen daer onder / op dat sy niet na beneden en sincken; maer veel meer loofs krijge.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De Parey is warm van aert / sy doet de grobe en tane bochtigheden scepden / en maectse dun / supbert de Maegh van sijn / opent / en doet water lossen; maer en maect geen goet bloet. Die heet van complexie zijn moeten de Parey schouwen / sy woardt in salaet gebruyckt om de koude van andere kruyden te matigen.

Biesloock.

Biesloock is een mede-foozte van Parey, en wil wel gesehooren en bebochticht / en in de Lente gezaept of geplant zijn.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Biesloock is van naturen verwarmende / verdzooogende / dun makende / openende / en de pisse verwekende. Sy wert gelijck de Parey in spijs / en salaet gebruyckt.

Cichorey-wortelen.

Men zaeyt de Cichorey in de Maendt Maert, andere zaepense vooz Sint Jans Misse, op datse niet en soude schieten en tegen de Winter grooter en malscher Wortelen hebben. Van sommige woerden de jonge uytspuytsels van Cichorey veel gesocht tot salaet / eben als men van de wilde Cichorey versamelt.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De Cichorey-wortelen zijn hout en dzoogh in den tweeden graet / en dooz haer bitterheyt afbagende / en openende van kracht: waarom sy nuttelijck gebruyckt woerden tegen alle verbittinge / en verstoppinge der Leber en van de Maegh / sy temperen en bedwingen de Gal / en genesen de langhdurende Koozsten en Seelsucht. Gesooden zijnde / werdt van deselve by Winter-tijden een gefonde salaet bereyt. Men distilleert oock van het kruyt een water tot de voozverhaelde gebreken dienstigh.

De Verstandige Hovenier, sijn oeffening in

M A E R T.

In 't begin van dese Maent stelt de Verstandige Hovenier de Meloen-back toe / om die tot bzoeping te brengen / ende als dan de Meloenen, Comcommers, Citroenen, en andere zaden die men bzoegh wil doen uptspruyten / te zaepen. De manier om de Meloen-bergh te bereyden / en desselfs gedaente kan by de Nederlantsche Hovenier gesien werden. Hy begint met de Maertse volle Maen te zaepen / Tuynkars, Radijs, Pietercelie, Kervel, Bernagie, Buglos, Kool, Sala, Spenagie, Erweten, Boonen, geele Peen, Pastinaken, Vennekool, Suycker-wortelen, Cichorey, Parey, Goutsbloemen, Carduus-Benedictus, en hy leydt Aspergie in. In 't laetste van dese Maent verplant hy Affodille, Angelica, Lavendel, plant Suringh, Artisocken, Scolopendria, Beerenklauw, Flos Constantinopolitanus en Mans-ooren. Indien men van Doxt bezijdt is / ontdecht hy geheel de teere Bol-

gewassen. Men mach oock goede krupden versetten / en verplanten in 't afgaen van de Maen. Men plant oock Roosmarijn, Sallie, Wijnruyt, Averuyt, en andere krupden van haer tacken en spruyten / die men van de stam nederwaerts afscheurt / de top-endekeus bzeect men wat af / en het onderste eynde kneust en wzinght men. In dese Maent sal men Boomen pooten / enten en griffien / als 't sap in de Boomen is / en eer dat sy uptbotten. Men plant oock Laurier-besien, of Bakelaer in goede aerde / maer in de winter moet men de uptspruytselfs in potten / of manden setten / en voor de koude bewaren. In 't begin van dese Maent snoept men de Persiken en Abricosen. De Verstandige Hovenier moet nu naerstelijck aenmercken / wat hem in de koude winter vergaen / verdozven / en uytgebrosen is / op dat hy alles weder op goede ojder brengen mach.

Van het Enten, Afzuygen, en Oculeeren
der Boomen.

Behalven het zaepen / en planten der Boomen / zyn der verscheyde manieren om de Boomen te verbeteren / veranderen / en vruchtbaerder te maken ; en sulckis geschiedt door in-enting, afzuyging, en oculatie, waer door de onvruchtbare Boomen vruchtbaar en weldragend worden / en veelderhande vruchten op een stam wassen / en groeyen. Dese drie werckingen worden aen de Liefhebbers by den Nederlantschen Hovenier in drie achter-een-volgende figuren seer aerdigly / en nauwkeurigly vertoont.

In-entinge.

De in-enting vereyscht dat ghy een stam

uytkiest / daer op ghy begeert te enten / hozt deselve af met een sijn saeghse / en omwindt de stam dat hy niet verder en splijte / als ghy begeert / ende maecht daer na met een snoep-heptel / of ent-mes een spleete / daer het ent behoorzijck kan in geset worden / wel toetsiende / dat de buytenste bast van de ent / met de bast van de Boom wel oberoeyen komt : Hier na versozght het tegen reggen en wint / met Was / Koe-nis / Leem / of gewaschte dorcken. Het ent sal zyn van eenjarigh hout (hoewel eenige vermeynen dat dese alken seer in 't hout opscheit ; maer dat van tweejarigh hout veel vruchtbaerder zy) versien met groote knoppen / of bot-

ten / en afgesneden van de Oostzijde van de Boom / in 't afgaen van de Maen tien of twaelf dagen booz de in-entingh, en vordertusschen wel bewaert werden / waer dooz de ent / de obertollige vochtigheyt eenighints verliesende / beter met de stam vereenicht. Daer na sal men neffens de laegghste bot / want hy alleen die behouden moet / hem schuyng afsnijden / ende alsoo deselve na de gedaente van een schrijf-penne formeeren / ende in de gemackte spleete inboegen. Dese wercking mach geschieden in Februarii en Maert, oock wel in April; maer alsdan moet men de enten afsnijden / eer sy uptsnypten / ende soo langh onder de aerde in een schaduwachtige plaetse bewaren. Petrus Crescentius verhaelt dat hy Appels in Augustus ge-ent heeft van looten / die deselve Somer gegroeyt / en dat sy seer wel bekomen waren. Oock moet in acht genomen sijn / dat de Nooyde-windt in 't enten schadelijck / ende de Zuyde-windt seer goet is.

Boven dese maniere is noch dese / doch ongemeen / te weten / de stam met een scherpe saegh afgekort zijnde / werdt de bast met een gabe tack / ofte ander gedjaept hout gewreven / daer na ombindt men de stam met een willigen bandt / en tusschen de bast en het hout werdt een haute / ofte beene wigh / die seerp en spits is / op de eene zijde effen / en op de andere zijde rondt verheven omtrent drie vingher breedt in ghevoeringen / doch vlytigh toetsende / dat de bast niet en scheure. Hier in set men de ent / die op de eene zijde schuyng na beneden afgesneden / en aen de andere zijde van de buptenste bast ontbloot is. Het ent moet alleen vier of vijf / ofte op het alderhooghste acht vinger breedt boven de stam uytsteken. Dese manier moet geschieden na by der aerde / in April of May, op dat de bast bequaemlijck van het hout los gemackte kan werden / oock moet het gedaen werden aen groote stammen / en wiens bast sterck en lijvigh is / als van Appelen, en anderen.

Daer-en-boven wozyt noch dese manier

van sommige onderhouden / en onder de in-entingh gerckent: Men neemt een willigen tack / en doozbooyt dien met een subtylen booz / alsoo dat tusschen twee gaten een voet spatie gelaten werdt; in dese sreecht men jonge looten die onder een weynigh van haer buptenste bast berooft sijn / daer na legt men de willige tack in de aerde / alsoo dat de looten oprecht staen / en de tack mede een weynigh boven de aerde uytsteecken. Het volgende jaer neemt men de tack uyt der aerde / soo sullen de looten veel wozytelen gheschooten hebben / en men plantse pder op een besondere plaetse. Andere boozren alleen de willigen tack tot aen het pit / en steecken daer in de jonge looten / onder mede van haer buptenste bast berooft zijnde / tot dat het met de bast van de willigen tack gelijk komt / en bewaren het met wasch booz de groote vochtigheyt / daer na leggen sy de tack vier vinger breedt diep in vochte aerde / alsoo dat alleen de looten boven de aerde uytstaen / en worden als de boozgaende het volgende jaer verplant. Dit mach geschieden in 't laetste van Februarius, de gantsche Maert, en in het begin van April.

Afzuyginge.

De afzuyginge geschiedt in Maert op de navolgende wyse: Men plant een jaer te vooren een foodanige jonge stam / als men begeert / by een Boom daer af men zynge wil / dese boozs. stam sal men op sijn behoorlijcke hooghte afkorten / en opsplyten / op deselve ordere als of hy ge-ent soude werden / dan neemt men het upterste van een tack des Booms (daer u stam by geplant / en wel gewozelt staet) snijt daer foodanigh een ent (dat aen de tack bast moet blyben) eben op de maniere als in 't enten geleert is / voeght dat in de boozs. spleete van de jonge stam / dat oock de upterste basten te samen over een komen / die ghedaen zijnde / sult het / als vooren / met entwas wel koozsen / ende op dat dooz het bewegen van den ouden Boom / u ent geen schade tijdt / soo sult ghy een pael of staecck setten / daer ghy de
tack

tack mede fult bedwingen / dat hy dooz de windt niet en kome te fchudden: Dit fult ghy soo laten ftaen / en in de Herfft, als de ente gebat en gefchooten is / dicht aen de nieuwwe ftam affnijden.

Oculatie.

Oculeeren gefchiedt in Julio en Augufto, nochtans is het van eenige in 't Doozjaer / als dagh en nacht eben langh zijn / verfocht en wel geluckt: Men verluft foodanigen Boom / daer men wil op oculereen / dese fal men met een fcherp mefken dooz den bafst tot op het hout een rechte fneede geven / en boben dese een dwersfneede / als of men een Latijnsche T, of lang krupfken wilde maerken (doch dit moet gefchieden op eenjarigh hout / of hout dat van dien Sommer gewaffen is) dit krupfken moet men dan openen met een beene / of palmen-boome houte mefken / met het facht oplichten van de bafst. Daer men van oculereen wil / moet een lot zijn van dat felbige jaer gewaffen / en alwaer hem een bot vertoont / fult ghy die felbige met de bafst vierkant twee vinger bzeet behendelijck afdoen / en dan ghefelt in de geopende fneede / daer in ghy oculereen wilt / toefende dat de botte opwaerts fia / foodanigh dat het opperfte van de oculatie dicht tegen de boben dwersfneede geboeght werden. Dit alles gedaen zijnde / fult de fneede met een bafte van een Moscovife mat wel betwinden / doch dat de botte niet bedeckt is. Laet dit soo twee maenden ftaen / doet daer na het bafte af / soo dan u bot noch groen fiaet / soo is u oculatie goet / ende fal in 't Doozjaer beginnen te fchieten / dan moet den tack een handt bzeet boben de oculatie afgefneeden worden / en jaers daer aen eben boben de oculatie / op datse met 'er tijdt malkander begroepen.

Abricoos, Mercatons, en Perfick-boom.

Men bindt verscheyde gheslachten van Perfiken, als Avant-perfiken, Bloet-perfiken, Perfiken van der Meer, Kale-perfiken, Mercatons, dubbelde en enckelde Monta-

niens, Swolfe Perfiken, &c. De oefeninge die dese Boomen epffchen / is dat sy begeeren goede en dzooge gront; sy woerden aengeteelt van fien-pitten: maer sy zijn beter wanneer sy op Pruym, Abricoos, of Amandel-ftammen ge-ent / of geoculeert worden. Op een Moerbefien-boom ge-ent / ofte geoculeert zijnde / bzingen sy bzuichten voort / die roodtachtigh van vleesch zijn / en veel bzoeger rijp werden. Sy worden oock dooz afzuyppingh aenghequeeckt. Men plantse langhs de muragie of heppningen. Abricoosen en Perfiken dooz een / 12 boeten van malkander op een lage ftam om de warmte / en van de winden bezijdt te zijn. Op sommige plaetsen woerden sy tot Stal-boomen geplamt. In 't begin van Maert fuybert men dese Boomen van het verftooven hout / en water-looten / ende in de Herfft woedt haer wortel ontbloot / ende met het afgeballen loof gemist. Indien dese Boomen treuren / soo giet water met wijnmoer vermenght / ofte water daer boonen in gekoocht zijn aen haer wortel. Indien sy van 't gewoontze beschadight werden / warden deselve met asch en dzoeffem van olie / of ofse-pisse / met het derdepart wijn-azijn vermenght / verdzeben. Dallen de bzuichten ontijdigh af / soo fia een wigh van Misfelboomen-hout in haer wortelen / of boort een gat in de ftam / en vult het weder met een willige-houte wigh. Bzingen sy gheschompelde en buyle bzuichten voort / soo fal men de bafst van de ftam onder opnijden / ende wanneer de quade vochtigheden genoeghsaem zijn uytgebloten / de wonden wederom met klep en mis vermenght / bestricken.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De bzuichten zijn kout ende vocht in den tweeden graet / geven het lichaem weynigh vochtfel / en dat noch waterigh en vol quade oertolligheden / daerom en dienenfe niet als de jonge luyden / die heet bloet hebben en fierck van maegh zijn. Sy worden bequacnist dooz andere fuyse geten / doch sy moeten soberlijck en met fozge gebruyckt worden / ende men moeder geen Bier / maer

maer goede Wijn op drincken. De binnenste ker-
nen zijn warm en droogh van aert / en dooz haer
bitterheyt openende / en afvagende: nut om alle
verstoptheyt van de Leber en Milte te openen en
te ontsuyten. De bladeren worden seer gepresen
tegen de woymen der jonge kinderen / de selve
alleen gekneust en op de navel gebonden. De bloe-
men zijn goet tegen zwaermoechtige quellinge en-
de woymen / tot dien eynde bereypt men van de
selve een bequaem Syroop, eben als men van de
Violen-bloemen bereypt.

Amandel-boom.

De Amandel-boom is / volgens de onder-
schept der bzychten tweederley / de eene
bzeyght soete / de andere bittere Amande-
len voogt. Hy begeert een warme plaetse/
een getemperde lucht / en een drooge sandige
steenachtige aerde. Hy werdt vermenigh-
vuldicht dooz 't affuygen op Pypin-boo-
men / en sulchs geschiet in Maert, oock van
pitten / die men eerst een dagh in honigh-
water werckt / en met de scherpe punt on-
derwaerts in de aerde soeckt: als hy nu
twee jaer op sijn plaetse gestaen heeft / sal
men hem 15 of 20 voet van den anderen
berplanten / dit geschiedt van den 10 De-
cember tot den 30 of in 't begin van Janua-
rius. De Amandel-boom bloeyt vzoegh / en
sijn bzychten worden rijp in Julio, die men
versamelt als de volster open gaet; Derc-
kens-mis / aen de wortel geleyt / doet dese
Boom soete Amandelen dzagen; maer
Paerde-mis maecht deselve heel onbzucht-
baer.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De soete Amandelen zijn redelijck warm en
droogh van nature / te weten niet berch; maer
doz geworzen: de bittere zijn warm en droogh
in de tweede graet. Van haer binnenste / of dunne
schofse ontbloot zijnde / stoppen sy de buyck-loop.
Sy zijn seer goet vooz uptgeteerde lichamen /
want sy boeden wel. Olie van soete Amandelen
versacht de inwendige pijn / waerom sy oock te-
gen de nabwen der kraem-bzouwen in gemeyn
gebruyck is. Olie van bittere Amandelen is seer
dienstigh vooz 't graveel en pijn in de nieren. De

Amandelen werden gebesicht op verscheyde ma-
nieren / men eetse droogh uyt de handt / of
men maecht 'er Marcepeynen / en ander Suce-
kerwerck af / oock werdt van deselve in de Apo-
theken een Amandel melch bereypt / ofte Olie
daer uyt geparft.

Quee-appel, en Peeren.

De Quee-boom begeert een koude boch-
tige gront / en veel liever lossen als klepach-
tige aerde / en wast gaern aen de water-
kiant / hy wozydt vooztgeteelt van wortel-
spuyten / die soo groeyfaem zijn / datse in
't tweede jaer bzychten dzagen / oock wozydt
hy veel op doozne stammen ge-ent / of ge-
griffet; maer is veel beter op sich selfs.
Men plant hem in 't wassen van de Maen /
in November of Februarii, acht voeten van
malkander. De bzychten werden in Octo-
ber rijp / ende als dan met droogh weer
ghepluckt zijnde / kommen langh betwaert
wozyden.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De Queen zijn kout en droogh tot in den twee-
den graet / trecken te samen / en stoppen de kra-
mer-ganck / de Ros-loop / en 't Bloet-sputten;
sy verstercken de Maegh / en doen het bzaen op
houden. Indiens op het laetste van de maeltijdt
gegeten worden / soo sluytense de mond van de
maegh toe / en beletten dat de dampen van de
spijse niet na de hersenen op en stijgen: Krauw
gebruyckt / zijnschadelijck / en maecken krim-
pinge in de buyck: gesooden / gebzaden / geconsijt /
of tot Marmelade / dat men oock Quee-vleesch
noemt / gemaecht / zijns bequaem en lieflijcker
om eeten. Van het sap met suucker werdt in de
Apotheken een bequaem Syroop gemaecht. Quee-
kernen in Kros-water geweeckt / is een gemeen /
doch dienstigh Ooghwater.

Mispelen-boom.

De Mispel-boom wast seer wel in bet en
sandachtigh aerdtreijck / en wil gaern / als de
Quee-boom, aen de water-kiant geplant
staen: hy werdt van sijn pitten gezaeyt / en
oock van sijn wortel-spuyten in November
vooztgeset / en daer na op deselve ge-ent /
men

men mach hem oock op Queen, Appel, Peer-boomen en Hagedoorn enten. Hy begint vzoegh te bloeyen / te weten in April ofte in 't beginfel van May, maer de vzychten worden seer fpede ende in 't laetste van October eerst rijp. Wanneer aen sijn wortelen mis met asch / voornamentlijk van wijn-rancken / gemenght / gelept is / werdt hy seer vzychbaer.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Mispelen sijn hout en droogh / en sterckelijck t'famen treckende van aert / waerom sy de kramer-ganch stoppen. Mispelen gedrooght / en met de steentjens gestoten en gedroncken met witten Wijn / breecht de steen in de Nieren en Blase. Water daer onrijpe Mispelen in gesoden sijn / is goet om alle sinckingen te beletten / die op de keel / tanden en tandt-bleesch ballen / als men de mont daer mede spoelt of gozzelt.

Violen.

In de Maert spruyten uyt der aerde de schoone wel-riekende Maertse Violen, die in alle Landen veel gebuyck en in de Hoven / om den reuck en goede krachten / die men daer in merckt / onderhouden werden. Van de selve vindt men veelderhaude geslachten / als tamme en in 't wilde wassende / wel-riekende en sonder reuck / enkelde en dubbelde / witte en blauwe / als mede tweemaal bloeyende Violen. Sy begeeren een goede gront en schaduwachtige plaetse / en werden boozt geteelt door zaet en affsetfels: Het zaepen mach geschieden in de Herfst en Lente, het verplanten boozt de eerste dagh van Maert. Men maghe niet planten of zaepen alle jaer op een plaetse / of anderints falsche boozt bzingen kleyne bloemen / die weynigh reuck hebben. De dubbelde Violieren bzingen geen zaet boozt / ende indien mense niet en oeffende en dickwijls verplanten / sy souden wederom enkelheit worden.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De Violen, soo wel de bloemen als de blade-

ren sijn verkoelende en boecht-makende van aert. Sy sijn seer nut tegen alle verhittinge der inwendige deelen / als van de Lever / Nieren en Blase etc. Sy matigen oock en verkoelen de groote hitte van de brandende koozsen / bedwingen de scherpijghheit van de galachtige bochtigheden / en versoeten de rauwigheit van de boozt / keel en strotte. Van de bloemen wert in de Apotheeken een lieflijck Sproop / Conserf / Olie en gedistilleert Water gemaect / om tot de boozt-verhaelde gebzeken gebuyck te werden.

Maeghdelieven.

De Maeghdelieven berepschen weynigh oeffeningh / en werden geset rondtom de Bedden op bochtige plaetsen / maer in dien mense dubbelt wil houden / soo moet mense om het ander jaer in October of Maert van een scheuren en verplanten / want te langh staende werden sy lichtelijck enkelst. Sy bloeyen meest het geheel jaer ober / en bzingen roode / incarnate / witte en bonte bloemen.

Haer aert, kracht en gebruyck.

De Maeghdelieven hebben in haer bladeren een verkoelende / en boecht-makende kracht / waerom sy nuttelijck tegen de verhittinge des levers en van andere deelen / als mede tegen de koozsen gebuyckt werden.

Bernagie.

De Bernagie komt op allerley gront en aerdtrijck boozt / en eens gezaept zijnde vermenighvuldicht van selfs door het afgeballen zaet / en bloeyt een groot deel van de Somer, tot heel diep in de Herfst, maect des Winters bergaetse door de koude.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Bernagie is merckelijck bochtigh / en verkoelende van aert / en 't heeft deselfde krachten / die van de Violen beschreven sijn. De bloemen werden van veele ober salaet gegeten. In de Apotheeken wozt van de bloemen een Conserf / en van het sap een nutte Sproop gemaect.

Buglos.

De bladeren bergaen mede des Winters, als

als van de Bernagie, maer sy behoeft niet gezaept te worden / want in 't Dooz-jaer spruytense weder upt haer wortel. Van aert krachten en gebruyck komtse niet de Bernagie ober een.

Latouw.

Onder de Latouw werdt begrepen de Kronckel en Krop-salaet, of Sluyt-kroppen. De Latouw werdt gezaept in goede vette en wel-gemeste aerde in Maert, indien mense seer vzoegh begeert zaeptmense op een Meloen-bergh / of andere warme en wel ter Son gelegene plaets. De Krop-salaet wordt onder geele Wortelen of Ajunp gezaept en gedunt; de Prince-kroppen worden in April gezaept en in goede aerde wijt van een verplant / om de selve schoon en wit te hebben / soo binden sommige boben het opperste te samen / twee dagen te booren / eer dat spse upt-trecken om te verplanten en stropender daer na sant op.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Latouw werdt geacht vooz het beste van alle Moes-kruyden/en is hout en vochtigh van aert: 't behoelt de heete maegh / en tempert de scherpigheyt van alle humeuren: is derhalven gesont vooz jonge lieden / die heet / en vol gals zijn / en is in de Somer / by seer heet weer / een aengename spijst. Sy verweckt de slacp / en neemt de geplyghed wt. Men eet de Latouw gemeenlyck rauw met Olie / Azijn / en Sout / en kan alsdan eenighs den appetijt verwecken.

Carduus Benedictus.

Dit kruydt wordt in de Hoben seer naestelijck geoeffent en onderhouden. Het begeert een matige gront / en een warme plaetse; men zaept het in Maert en wert in Julio en Augusto gepluekt / vergadert en tot het gebruyck bewaert.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De Carduus-Benedictus is warm en dzoogh in den tweeden graet / seer bitter van smaek / openende / en supberende van krachten: Dienbolgende opent alle verstoptheden der inwendige

deelen / supbert het bloet / en een verbuyde maegh. Doch is dit kruyt seer krachtigh tegens alle besmettelijcke siekten / en een gemeen genees-middel tegen de derdenaeghste en langhdurende kooztsen. Het kruyt wort in wijn of bier gesoden / of gepulveriseert met eenigh bequaem nat ingenomen. In de Apotheken maectt men van het selfde gedistilleert water / Sproop en Sout om bequaemlyck gebruyck te konnen werden.

Gouts-bloem.

De Gouts-bloeme behoeft tweynigh oeffeningh / want sy groept op sulcken gront als men wil: oock en behoefte alle jaer niet gezaept te worden / want alwaer sy in Maert eens gezaept is / groept voortaan van het afgeballen zaet. Dickwils verplant zijnde brenghste grooter en schoonder bloemen voort. De Gouts-bloemen bloeyen van den April of May den geheelen Somer dooz / tot in de Winter toe. Sy trekken haer bladeren des nachts in gelijck de klaveren / en de zaden zijn soo krom in een gekronckelt / dat sy de klautwen van een Vogel gelijcken.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De Gouts-bloemen zijn warm en dzoogh in den tweeden graet: sy berstercken 't herte / wederstaen 't vergift / en alle pestige en besmettelijcke kooztsen / en openen de verstoptheden des Angewands / waerom sy de Maentstonden der Drouwen verwecken. Van de bloemen maectt men Goutsbloem-Azijn / en Conserf / ten tijden van peste seer nut en dienstigh.

Venckel.

Venckel groept op alle plaetsen / en in alle lucht / 't werdt gezaept in Maert, en 't kruyt afsnydende / spruyt het altijd weder upt. Het zaet wort in 't laetste van Augustus, ofte in September rijp. Des Winters vergaen de bladeren en steelen / en de wortelen blijven alleen in 't leven / die daer na in 't Doozjaer wederom nieuwe upt-spruytseelen van bladeren en steelen geven.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Het zaet van Venckel is warm in den tweeden

en dzoogh in den derden graet: het kruyt is soo heet niet / maer meer gematigt. 't Zaet breecht winden / sterckt het gesicht / vermeerbert de melck in der Vrouwen Dozsen / doet het Szabeel lossen / en opent de verstoptheden van Leber en Milt. Sulchs moet oock van het kruyt en de wortel verstaen werden. Men distilleert van Denckel zaet een krachtigh Water / en Olie.

Erwten.

De Erwten worden hier te Lande in Velden en Weiden veel en seer gemeynlyck on-derhouden / sy begeeten een open lucht / en niet al te vochte grondt; men plantse ontrent een duym diep in de aerde op rpen / waer by men tachen steecht / op datse daer by soude op klimmen; dit geschiedt in het laetste van Maert, of in 't begin van April. Eenige verskeren / dat de Erwten, die wozyn-steeklich zijn / beter om te zaepen zijn als de gabe.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De Erwt-peulen zijn van aert en krachten de gemeene Doonen seer gelijk / en middelmatigh gestelt tusschen die dingen / die goet en quaet voedsel geben / en die veel / of weynigh voeden. Sy dienen meer tot de Keucken / als in de Medecijne.

Aspergies.

De Aspergies begeeren veel oefeningen / vooz eerst / sal men den plaets een jaer te vooten bereyden / daer mense wil setten / en die toe-stellen van vette / zware en weldooy-wyoghre aerde / daer toe sal men de beddinge upt graben vier voet diep / en die op bullen laegh om laegh met goede koe-mis en vette aerde / tot op de hooghte van drie voeten / daer na sal men daer op leggen twee-jarige planten van Aspergies, en dat met soo veel regels / als na proportie het Bedde breekt is / hier op sal men dan wederom stropen een heele voet van wel-bereyde aerde. Des Winters sullen dese Bedden gedeckt worden met koepe- of paerde-mis / of stroo. Men moet de Aspergies vooz het vierde jaer niet snijden / ende van peder

plant twee ofte drie scheuten laten tot zaet schieten / want al de scheuten wech te nemen soude de onderganck der planten zijn / en staet te mercken / dat men de scheuten die tot zaet gekomen zijn / niet sal afsnijden / vooz en al eer het tot sijn volkomen rijpte is / 't welck geschiedt in 't laetste van de Somer of Augustus; van dit zaet werden weder nieuwe planten gezaept.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Aspergies zijn warm in den eersten graet / matelijch vocht en daer by afvagende van aert. Sy openen de verstoptheyt van de Leber en van de Nieren / en setten het Water en Szabeel af / maer sy geben weynigh voedsel. Men stooftse of werden alleen gesoden met Olie / Azijn / Peper en Sout / of met Boter en Note-muschaet gegeten.

Aertifocken.

Dese bereyffen een goede vette gront en moerachtige aerde / en een wel ter Son gelegue plaetse / haer oeffeningh is dat sy dooz 3p-schooten der oude planten werden voozt-geteelt / in de Maenden van Maert en April, van een gescheurt zijnde / werden sy twee voeten vanalkander geplant. Als nu de vzych tot sijn volkomenheyt gekomen is / moet ter behoorzijcke tijdt afgesneden worden / op dat de plant wederom jonge 3p-schooten mach te voorschijn brengen / want die in de bloem schietende / sal de oude plant uptgaen / en soo sult ghy berooft zijn van jonge planten / om tegen de aenstaende Leu en voozsien te zijn. Men moet dese planten des Winters niet Paerde-mis of pets anders vooz de Dozse bedecken.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De Aertifocken zijn warm en dzoogh van natuur tot in den tweeden graet. Het voetsel dat sy geben is niet goet / want sy doen grof / zwaer en melancolijch bloet in 't lichaem groepen. Sy werden van sommige rauw met Peper en Sout doch meest gesoden met een sausse vooz een lekerere spijse gegeten en gebuykt tot verwechiinge der bleesche-lijcke lusten. Da het gebuyk van Aertifocken lost men gemeenlyck vuyl en stinckent water.

De

De Verstandige Hovenier, sijn oeffening in A P R I L.

In dese Maent is de Verstandige Hovenier eben besich om sijn Hof in goede order te brengen met spitten/ graben/ zaepen/ en planten. Op zaeyt nu Pompoenen, Comcommers, Pietercelie, Kervel, Biet, Spinagie, Erwtten, Boonen, Wortels, Rapen, Kool, Kroppen, en andere Moes-kruyden/ als oock Basilicum, Thlaspi van Candia, Oyevaers-becken, Flos Adonis, Koornbloemen, Flos Africanus, Wol-kruydt, Ridder spooren, Vinger-hoeden, en Lipinen. Op plant Melissen, Salie, Roofmarijn, Thijm, Marioleyn, Wijn-ruyt, Ysoop, Beeren-oor, Mater, Hepatica, Averuyt, Irias, Scordium, en Steen-violieren. Op graeft yct de aerde/ om te gebuycken/ Alant-wortel, Angelica, Lavas, Imperatoria, Valeriana, Peper-wortel, &c. Indien de jonge Boomen niet wel boort willen/ moet mense wat verquicken met versh regen-water/ of met sloop-water, met mis gemengt/ begieten/ en daer doortierigh/ en vruchtbaer te maken/ doch alles na 't weersich toedzaeght. In den April spruyt/ en bloeyt de Amandel-boom, Persick, Abri-coos, Appel, Kerffen, Kastanien, Hagedoorn, Noote-boom, Vlier-boom, Linde-boom, en andere Boomen. Men seyt dat de bloeyfels op de Boomen niet en verbyzesen is 't dat men onder aen de stam een wollen lap bindt/ en laten 't eynde in een pot met water hangen/ dat de lap altydt nat blijft.

Van 't zaeyen der Zaden.

Men moet in acht nemen/ dat het Zaet hequaemst ghezaeyt werdt/ wanneer het groote hulpe van den Hemel mach genieten/ dat is/ wanneer het dooz warmte en vochtigheyt/ als mede van 't licht des Soms/ en des Maens bezordert/ en 't verdyogen der Sonne dooz de vochtigheyt des Maens gematight wert. Daerom/ wanneer de Maen

nieuw is/ dan is het goet zaepen/ en alle Zaden/ die men zaeyt/ moeten van den eersten tot den laetsten dagh na de nieuwe Maen gezaeyt werden/ want alles wat veel krupt sal brengen/ moet in 't wasfen/ ofte eerste quartier van de Maen gezaeyt zijn; maer dat in 't afnemen gezaeyt wort/ blijft onder de aerde/ en wast in de wortel. Doch moet men letten/ dat men in de koude Landen voegh in de Herfst, en laet in de Lente sal zaepen. Het Zaet moet booz al ryp/ vol/ swaer/ en grof zijn/ goet van koleur/ en wit van pit; want een goede gront/ en goet Zaet moeten by malkander zijn/ anders is moeyte en arbeydt verlooren/ daerom dient een goet Hovenier dit aen te merken dat pder Zaet of krupt begeert te hebben. 1. Een vyve lucht. 2. Een warme plaets of gront. 3. Warmte van boven. 4. Warme natuur in 't zaet. 5. Een goede vette aerde van onder. 6. Vruchtbaeren douw en regen. 7. Wyp van quade lucht/ meel-dauw/ dozte winden/ en zeedampen. 8. En dat het zaet noch vermust/ of sehimmeligh en zp. De verstandige Hovenier moet weten hoe langh het zaet goet blijft. Zaet dat rondt en luyghig is duurt veel langer/ als 't geen kleyn en plat is. Op sullen hier een Register hoe langh pder zaet duuren mach/ by voegen.

Zaet dat een jaer duurt.

Angelica.	Genoffels.
Anemone.	Maen-bollen.
Kroon Imperiael.	Mater.
Erwtten.	Parey.
Aspergies.	Pionien.
Africaen, of Theunis-bloem.	Pastinaken.
Basilicum.	Carduus-Benedictus.
Bitteravien.	Indiaensche Kerffen.
Lupinen.	en meer andere.

Zaet dat 2 jaer duurt.

Amaranthus.	Suycker-wortel.
Ajuyn.	Majoleyn.
Aquiley.	Seven-gety.
Bernagie.	Sonne-bloem.
Blattaria.	Thijm.
Comcommers.	Valeriaen.
Cawoorden.	Vinger-hoeden.
Kervel.	Winter-roos.
Suringh.	Ysoop.
Spenagie.	Irias.
Lathyris.	Pietercelie.
Meloenen.	Ridder-spooren.
Damaft-bloem.	

Zaet dat 3 jaer duurt.

Annijs.	Nip.
Keule.	Nigella.
Gouts-bloem.	Porceleyn.
Koorn-bloem.	

Zaet dat 4 jaer duurt.

Kors.	Meliloten.
Kool.	Rammelatsfen.
Radijs.	Rapen.

Zaet dat 5 jaer duurt.

Pimpinel.

Zaet dat 6 jaer duurt.

Mostert.	Venne-kool.
----------	-------------

Een pegelijck zaet heeft oock zijn eppen tijdt in 't uytspuyten / als 't gezaept is. Bafilicum, Rapen, Raket, Spenagie, komt op drie dagen / na dat 't gezaept is. Comcommers, Kers en Mosters-zaer op den vierden dagh. Parey op den seften dagh. Melde op den achtsten dagh. Kool op den tienden / Coriander op den twintighsten dagh. Keul en Orega op den dertighsten dagh. Pietercelie leyt ses weken in der aerde. Indien het aertrijck doer en dzoogh is / en dat het zaet niet wel en magh uytspuyten / moet men 't selfde bespyngen met regen water of sloop-water des morgens en des avonts / dat doer de Son verwarmt is / want hout en zout water is een vbandt van alle krupden. Het zaet dat men dzoogh gezaept heeft moet men voer de vorst / rijp en seer groote

houde bedecken / ende op dat het selfde van de Vogelen / Mieren / Muspen of ander ongediert niet beschadicht en werde / weerken het eenige in sap van Donder-baer of Huys-loock, andere stellen het te weerken in water / daer roet uyt de schoor-steen in gesmolten is. Als 't krupdt is opgekomen / in dzooge tijden / moet men 't des morgens voer den opganck der Sonne of des avonts na den onderganck bebochtigen en bespyngen / maer niet op de heete middagh / want het krupdt daer doer soude verbanden en vergaen.

Vyge-boom.

De Vyge-Boom begeert een warme plaetse / die wel ter Sonne staet / by eenige muragie en van de Noorde-windt bevizjdt is ; daer-en-boven beinnt hy vet / sterck en wel-gemist aertrijck. Hy woerdt hier te Lande van wortel-spuuten en tacken die men op 't epnde kneust / en een koozn of kleyn sieentje daer in steeckt / aengewonnen. Dit geschiedt in Maert of April. De jonge bottekens en bladeren komen hier in de May-maent eerst te voorschijn / ende als dese bottekens opschieten werden de Vygen voort gebzacht. Dese Boom is teer en wert licht doer de harde vorst beschadicht / daerom werdt hy veel in tobbens geset / om des Winters in de stove bewaert te werden / of hy werdt in de Winter met stroo of pels anders bedeckt / en onder de stam met Dupven-mist belept. By Somer-tijdt wil hy wel en veel begooten en gewatert zijn. De Vyge-boom wast gaern by de Wijngaert, en tusschen haer bepde wert een sonderlinge vrientchap of Sympathie bespeurt. Hy wil vlijtigh in de Herfft met Dupven-mist gemest zijn / waer doer sijn vruchten veel vroeger rijp wozen. Indien hy van de Mieren beschadicht werdt / soo bestrijckt de stam met roode aerde / boter en teer. Laet hy ontijdtigh sijn vruchten vallen / soo doer in de stam na hy de wortel een gat / en sla daer weder een wigh in ; ofte hacket met een bijl in de stam / wanneer de bladeren begin-

beginnen upt te spzuypen; andere begieten de wortel met water en pekcl vermenght.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De Dijgen volkomen rijp zijnde / zijn warm in den eersten en koelt in den tweeden graet. Sy wederstaen het bergift / doen zweeten en dijben de Pockens en Maselen upt / en voeden seer wel; sy reynigen de voest en verbeteren den hoest. Uptwendigh ghebruyckt vermoozen klieren / bloet-zweeren en harde gezwellen. Het melchachtige sap upt de jonge tacken in de ooren gedaen / doet de Woemen die daer in zijn sterben. De Dijge-bladeren zijn scherp / openende / verterende en scheidende alle klieren en harde gezwellen. Als men het fondament met dese bladeren wrijft / openen sy de speen-aderen en doen stoel-ganch hebben. De bladers met zout en azijn gestoten / geneest rupdigheyt en schoofde knobbels.

Moerbefien-boom.

De Moerbefien-boom wert hier te Lande in de Hoven veel onderhouden / men vint van de selve tweederhande soorte / de eene die zwarte / en d'ander die witte vruchten voozt-bzenght. Hy wast seer tierigh in vette en wel-gemeste plaesen / en bemint een heete en dzooge lucht. Hy woijt aengeteelt van zaet / maer heeft als dan lange jaten van nooden eet hy vruchten voozt-bzenght / andersins van Wortel-spzuypen en in-leggen. Hy magh oock op sich selfs / Ulmen-boomen en andere geentes werden. Men plant hem in 't laetste van Februarij of in Maert, en spzuyp upt als de koude van de locht vergaen is / waer by men bespeuren kan / oft 'er noch eenige voest te verwachten is / ende sijn vruchten worden in Augustus rijp en bequaem om te plucken. Op dat hy bequamelijck mach op-wassen / salmen in October sijn wortel ontbloten / en Moer van ouden Wijn daer aen gieten / andere bevochtigense met versch Ossenbloedt / en verwachten dan seer schoone vruchten.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De bladeren van de Moerbefien-boom hebben

een t'samen-treckende en supberende kracht; en zijn een gemene spijsse voozt de Zyde-woemen. De onrijpe vruchten verkoelen in den derden graet / en sijn daer by sterckelijck t'samentreckende van aert. De rijpe vruchten zijn oock verkoelende en verdzagende van aert / niet sonder eenige t'samentreckinge. De onrijpe Moerbefien, gedzooght zijnde / stelpen alderhande loop des Bupcks / de oberbloedige Maent-stonden en verkoelen de heete gezwellen van de mond en van de keel / tot dien eynde woijt in de Apotheken van het sap der selven een Syroop gemaect. De schoofse van de Wortelen zijn warm en dzoogh / en af bagende van natuur / waerom de selve de verstoptheden van de lever en milt openen / de buych weeck maken / en de Woemen af-jagen. Men moet de rijpe Moerbefien alleen of voozt andere spijsse gebruycken. Sommige spoelense eerst met Wijn af en eetense met supcker. Andere doense in een glas / en gieten daer van haer sap ober / en deeken dat glas dicht toe: ende soo bewaert zijnde blijven sy lange tijdt goet.

Ligustrum.

Ligustrum, 't welck oock Mondt-hout genoemt werdt / is een boomachtige heester / wast gaern op bochtige en waterachtige gronden; men beplant en bekleet daer mede de heyningen en Dzeelen. Het woijt aengewonnen van zaet / dat men in santachtige aerde zaert; en dze jaer gestaen hebbende werdt het verset / daermen 't begeret te planten. Het bloept in 't laetste van May of in 't begin van Junij, voozt-bzengende witte Bloemen / en de Dzesien werden laet in 't jaer rijp.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De bladeren van Ligustrum zijn dzoogh en hout van aert / en t'samen-treckende van kracht: sy zijn bequaem om de zwellinge en heete zweeringe van de keel en van de mond te genesen. Het water van de bloemen gedistilleert / is seer goet om allerley buych-loopen / Drouwelijcke bloeden / 't bloet-spouten ende dzuypinge der ooggen te stoppen. Sommige maken van het hout tanden-stoockers / die sy seer vrysen tegen de gebreken van 't tandt-bleesch.

Ber-

Berberis.

De Berberis is een tamelijcke hooge heester / werdt gelijk de Ligultrum , mede aen bepiningen geplant ; hy begeert te wassen op ongeboutde / doch niet heel doyre / maer wat vochtachtige plaetsen. Het werdt aengeteelt van wortel-spruyten / hy spruyt upt in April, bloeyt in May, en sijn Besien woerden in September rijp.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De bladeren/en de vruchten zijn hout en droogh van naturen / de rijpe vruchten berhoelen seer / verwecken appetijt / blussen de obernmatige hitte der brandende koozzen / en stoppen de buchtoopen/en alle bloeden/soo wel van Doutwen/als van Mannen. 't Water daer dese Besien in gesoden zijn/is goet tegen het onsupber tant-bleesch/en ontsteking van de heel; indien men de mond daer mede wast of gozget. Sy woerden om haer amperen smaech veel geroysjt / en in de Apotheken beroep men van het Sap een liefelijcke en gesonde Sprooy.

Laurier-boom.

De Laurier-boom heeft verschepe medesoozzen / als Laurus Nobilis, of Luyckse Lauwerier, smal-bladige Lauwerier, of Lauwerier-Manneken, Breet-bladige Lauwerier, of Lauwerier-Wijken, Bakelaer-dragende Lauwerier, wilden Lauwerier. Hy begeert een vaste gront / en draeght hier te Lande selden vruchten. De Laurus Nobilis woerdt in potten of tobbens geplant / om des Winters woer de koude geboegen te werden / men teelt hem aen dooz stecken / die in de Maert in de aerde gesteken woerden. De Smal-bladige Lauwerier vereyscht de selfde oeffeninge / als van de Laurus Nobills. De Breet-bladige Lauwerier, die oock gemeene Lauwerier is genoemt / werdt van de Bakelaer gezact / en in de Maent May drie vingeren diep in goede aerde geset ; maer in 't naeste jaer moet hy verplant zijn. Hy woerdt oock van sijn wortel-spruyten afgeset / men moet hem des Winters woer de Dooft / en

Sneeuw met stroo / of riet decken. Indien hy dooz koude / of woerft komt zwart te woerden / of te verdooren / sal men hem koer by de wortel af snijden / om daer na weder upt te spruyten. De Bakelaer-dragende Lauwerier begeert soodanige oeffeninge / als van de Laurus Nobilis geset is. De wilde Lauwerier wast tierigh in bochte / en schaduwachtige plaetsen / sijn bladeren zijn blyedt / effen / en blinkent / doch sonder reuch ; de bloemen witachtigh / en staen kroong-gewijs boven op 't eynde van de tacken by malkander ; de besien zijn de Myrrus-besien van gedaente seer gelijk / en schoon blaew van verwe. Alle dese Boomen zijn des Winters en Somers groen / maer by Somerdagh begeerense veel begooten / en tegen de Winter woer koude en Sneeuw beschermt te zijn.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De bladeren / en de vruchten / die men Bakelaer noemt / van de Laurier-boom zijn verwarmende en verzoogende / diep in den tweeden graet : sy drijven den Urijn / doen 't Szabel rijzen / openen de verstoptheit van de Leber en Milbt / en verwecken de Maentsonden. Het gemeene volck gebuyckht Bakelaer, en Boontjens Holwortel om te zweeten / en alsoo alle rupdigheit upt te drijven ; 't selfde is oock goet om de watersucht te genesen. Bakelaer, en boornamentlijck Olie upt deselve geverst / wert nuttelijck onder andere genees-middelen gemenght / om de zenuwen te verstercken / en te verwarmen.

Myrten-boom.

Na de verscheydenheyt der bladeren woer den Myrten-boom grooten en groben / of skepien en edelen / of middelbare Myrtus genoemt. Sy begeeren los / en zwavelachtige aerde / en een plaetse die van de Noorde windt bezijdt is. Sy woerden hier te Lande aengheteelt van tarkjens / die onder een wepnigh gekneust / en in potten / of tobbens geset zijn : sy moeten by Somertijt veel begooten / en des Winters sozghvuldighlijck in lauwe kaccels verwaert werden ; want andersints soude sy dooz de strengigheyt van

van dese lucht vergaen en sterben. Alle de soorten zijn hier oock voort gekomen van 't zaet / gelijck sulchs mede de Schijver van den Nederlandtsen Hovenier getuyghet gesien te hebben.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De bladeren / vuchten en 't sap van den Myrtus zijn t'samen-treckende van kracht / soo wol uytwendigh / als inwendigh gebuycht / en worden vooz d'zoogh in den derden en kout in den eersten graet gehouden / sy zijn bequaem tegen het bloet spoutwen / 't bloet-pissen / de roo-loop / en alle overtollige bloeden der Vrouwen. De besien genesen de zveeringe van de Nieren of Blaes / ende de bladeren in Wijn gefooden en opgelept / heelen de quetsuren. In Italien en elders dienen de Myrtus bladeren in plaetse van Kuum om het Leer riede te bereyden. Tot de voozverhaelde gebreken vindmen in de Apotheken een Sproop van de besien bereyt.

Meloenen.

Men vindt beneffens de gemeene soorte van Meloenen, noch anderen / als daer zijn : Meloenen van Padua , gulde Meloenen , wite Meloenen , hebbende de buprense schoffe en het binnenste vleesch heel wit / Suycker Meloenkens of Moscadelle Meloenkens , hebbende de reuck van Muscus / en een uytnemende soete smaech. Sy werden gezeeyt in 't begin van Maert , op een besondere daer toe bereyde plaetse / die men gemeenlijck een Meloen-bergh noemt / als wy vooz onder het misten der Hoben verhaelt hebben / wiens manier om die te bereyden / als oock het af-beeltsel van de Meloen-back van de Lief hebbers by den Nederlandtsen Hovenier kan gesien werden. Men steekt elck zaet drie ofte vier vinger langh in de gront. Het zaet moet maer een jaer oudt zijn / en men kan het eerst weechen in soete-melck of honingh-water / om het eerder te doen uytspuyten en de vuchten aengenamer van smaech te maken. Daer na moet men de Meloen-bergh met een glase Meloen-back decken /

en het zaet opgekomen zijnde en hebbende vier bladeren / moet mense 't bovenste hartje afsnijpen. Dit gedaen zijnde / moet mense verplanten op een wel met Paerde-mis bereyde / wel ter Sonne gelegene plaetse drie voeten van malkander / en weder met de glase Back decken / of men set ober peeder plante een glase Klock of Lanterne / en alse beginnen groote tacken te krijgen / moet mense allenekens lucht geben. Ondertusschen moet men seghvuldigh wesen om de valsche bloemen af te doen / als mede de tacken / diese te veel hebben / want haer alleen drie tacken behoeven overgelaten te worden. De tekenen van een goede Meloen zijn / als de steel bitter / de vucht swaer van gewicht / goet van reuck ende de krupne hardt is.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De Meloenen zijn kout en bocht van natuuren / liefelijck van smaech en aengenaem van reuck ; nochtans bederven sy lichtelijck in de Maegh / en veroorzaken 't Bozt of eenige quaet-aerdige koozfen. Een heete Maegh / is vooz haer een goede kock / en sy moeten sonder stercken Wijn niet gebuycht werden. Die Colijck / Scheur-buyck of eenigh gebreck in de Mildt hebben / moeten haer van Meloenen wachten. Het zaet is goet vooz een verhitte en verslopte Leber / d'zijt de Urijn en verbetert de gebreken van de Nieren en van de Blaes.

Pompoenen.

De Pompoenen verschillen onder haer eygen soorte in gedaente en oock in groote / waerom sommige genoemt werden Pompoenen Wijkens , of lange Pompoenen sonder merckelijcke strepen of ribben ; andere Pompoenen Mannekens , dese zijn dieck en buyck-achtrigh / ront of plat ront / hebbende merckelijcke ribben / meestendeel seven in 't getal / uytgestreckt van onder aen de steel tot boven aen de krupn. Noch zijnder die men noemt Roomsche Pompoenen somtijds heel groot / somtijds kleyn en plat ront : Winter-pompoenen , dese zijn kleynder als de gemeene / van de welke

C Deen

d'een twit / en d'ander geel van bleesch is / ende en werden noyt in de Hoven ryp / maer afgepluukt zijnde / worden aen de baelck / tot datse geel zijn / opgehangen. Sp begeeren altemael goede / en tamelijcke vette aerde / en een warme plaetse. 't Zaet in soetemelck / of honighwater geweect zijnde / werdt in 't laetste van April, ofte in 't begin van May met de scherpe punt om laegh geset / en in 't opkomen willen sy dichtwils begooten zijn.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De Pompoenen zijn hout en bocht van aert / doch minder als de Comcommers, maer meerder als de Meloenen: Sp werden op verscheyde wijze tot spijse bereyt; en zijn alsdan nut den genen / die warm van complexie zijn / en een heste Maegh hebben / maer die slap van Maegh zijn / moeten sich geheel daer van wachten. Het zaet komt in krachten met het Meloen-zaet over een.

Cauwoerden.

Onder dese werden mede gereeckent de Kalbassen, en Citrullen. Men zaetse / als de Pompoenen, op een welbereyde / en warme plaetse / en moeten drie of vier voet van een geset zijn. Sommige maken in 't verkiefen van 't zaet dit onderschept / seggende; dat van 't zaet / dat omtrent de hals van de Cauwoerde leght / de langen groepen / van 't gene dat in de midden leyt / de ronde / en van dat in de zijde geplaeft is / de korte en dicke. Men moetse planten by piecken of stocken / daer toe bequaem gemaect; want / indien sy by der aerde blijven nederleggen / konnense geen vruchten voortbrengen. Als de Cauwoerde gespeent is / sal men daer een teple met water by setten / omtrent een span verre daer van daen / en daer dooz sal men bevinden datse uytmuntende lang sullen worden. Ongelooslyck is 't gene sommige geschreven hebben / als dat men eertijds / wanneer men de menschen verbanden / in plaetse van te begraven / in dien affche de Cauwoerden zaepden / en

datse dichtwils met Olie begooten zijnde / in negen dagen groote / en volkomen vruchten voortbrachten.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De Cauwoerden komen in aert en krachten met de Pompoenen over een. In Italien wordt de vrucht in kleyne stucken gesneden / in bleezop opgesoden / en met Derjups gemenght zijnde den kooztsige menschen en den gesonde in seer heete tijden tot spijse booz-geset. De Pelgrims van Vrankrijk, Italien, Spangien, als oock de verspene lieden van Asia en Africa plegen de Fleu-Cauwoerden of Kalbassen npt te holen / om daer Wijn / Olie of andere bochtigheyt in te dragen. De Disschers van Africa en van de omleggende Landen / gebuycten dese Cauwoerden oock veel om haer netten / die sy uytgeworpen hebben / te teekenen / gelijk men hier te Lande met het kroek pleeght te doen.

Comcommers.

Dese begeeren deselve oeffeninge als van de Pompoenen. Men steecht het zaet in 't laetste van April inde aerde / andere zaepense in Maert op een Meloenbergh / en bewarense voorszichtiglyck booz Doozt en Koude. Men behoefse niet te wieden: mits datse schoonder worden / alsse met krupden ront om beset zijn. De Comcommer en wil niet groepen / als daer Olie omtrent is: selfs als naer alleen de gene / diese oeffent / Olie gehandelt hadde. Men bindt onder de selve witte en groene / waer van de witte booz de beste geschat worden. Boven dien is 'er een soorte die men Wilden- of Efels-Comcommers noemt / dese worden niet booz spijse / maer alleen booz Medicijne gebuyct.

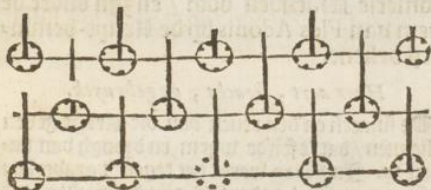
Haer aert, kracht, en gebruyck.

De Comcommers zijn hout en bocht in best tweeden graet / boozders hebben sy deselve krachten / die wy de Pompoenen toegeschreven hebben. Veel kleyn zijnde / wordense Agurckjens genoemt / en van beelen in 't zijn / met wat Venckel, Peper-wortel, en specerpen ingelept / om appetijt te verwecken / booz / of tusschen andere spijse gegeten. De volwassene bereypt men tot een Saet /

laet / met Olie / Peper en Azijn. De Ezels Commers zijn verwarmende en afvagende van aert: Sy beroeren de luyck sterckelijck / en jagen af de heete en waterachtige vochtigheden. Tot dien eynde wordt het sap / Elaterium geheeten / dick gemaect zijnde / in de Apotheecke bewaert / maer 't moet seer voorzichtig / en in klepne quantiteyt gebuyckct worden.

Boonen.

De Boonen worden onderscheyden in groote, kleyne en Turckse of Roomse Boonen. De groote, of onse gemeene Boonen, die men hedendaeghs Tuyn-boonen noemt / werden in Maert op rpen in de aerde gesieken / en eertmense set / werden sy een dagh in water geweeckt / andere nemen dzoessem van Olie / of Salpeterachtigh water. De kleyne noemt men Paerden of Duyve-boonen, en van dese werden op sommige plaetsen heele Ackers vol gezaept. De Roomse of Turckse Boonen plant men in April, en by de selve worden staken geset / om daer by op te klimmen. Men behoefte niet te weecken vooz mense plant / om datse anders licht verrotten. Sy beminnen plaetsen die veel van de Son bescheenen worden. In de Boontjes bevindt men veel schoone en aengename herwe / doch de gemeenste zijn heel wit.

Dese bovenstaende Figuur beeldt uyt hoedanigh men een Bedde met Roomse ofte Turckse Boonen in 't verbandt beplanten / ende met Boon-staken besetten sal.

Op dese maniere wordt alles geplamt / welck men in verbandt begeert.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De groote Boonen zijn hout en dzoogh van

aert / geben matelijck en rebelijck goet boedtsel. Boonen-meel doet alle gezwellen rijpen en is sonderlijck goet tot zweerende Drouwen Borsten. Van het bloesfel der Boonen wert in de Apotheken een water gedistilleert / 't welck van de Drouwen seer begeert is / om het aengesicht schoon en blauck te maken. Sout uyt asche van Boone-sirupcken gemaect / is goet om graveel / steen en 't water af te setten. De kleyne Boonen hebben de selve krachten: De Engelsche geben haer Paerden meest Boonen-broot te eeten / waer van sy gelooven datse beter baren / als van den Haber / en daerom onderhouden sy dese Boonen veel. De Roomse of Turckse Boonen zijn in aert en krachten de hooggaende gelijk en geben goet boedtsel. Sy werden op verscheyde wyse bewaert en tot spijs bereept.

Lupinen.

De Lupinen werden na de verscheydentheydt van de bloemen onderscheyden / als met witte / blaetwe / paerffe / purper-bewige en geele wel-riekende bloemen. Sy worden van de zaden / die in de Hanwen besooten zijn / in de Maent van April geplamt / op soodanige plaetse daer men die begeert. Kenmerckens waerdigh is het dat sy alle dagen hun na de ommeloop der Sonne keeren / schoon het geen helder en klaer weer is / soo datse de Landt-luyden vooz een Aert-werck of Sonne-wijfer konnen dienen.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De Lupinen zijn warm en dzoogh tot in den tweeden graet / sy verteeren / berdzijben en doen scheyden alle placken van de Hupt / Krop-klieren en alderhande harde gezwellen / ende sy dooden de Wormen / soo wel inwendigh gebuyckct / als uytwendigh op de Nabel gelepdt.

Ridder-spooren.

Dese bloemen verschillen veel in herwe / maer niet in bladeren of krunpdt: want sommige zijn enckelt / andere dubbelt / witte / blaetwe / paerffe / bleeck-roode / hoogh-roode en geblande. Sy behoeven weynigh oeffeningh / want eens in April ghezaept

zijnde / komen daer na van selfs genoegh
voort.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De Ridder-spooren zijn verkoelende / en t'sa-
men-treckende van aert ; waerom het water /
daer dit kruydt in gesoden is / seer nut is tegen
brandt / t'braken / droppel-pisse / grabeel / steen-
en geelsucht. 't Werdt oock veel gedaen in wout-
dzancken. 't Water van de bloemen gedistilleert/
werdt onder de oogh-waters vermengt / om de
ontsteeckinge der ooggen te verkoelen / 't gesicht te
berstercken / en de schemeringe te verdrifven.

Wol-kruydt.

Dit kruydt wort men tweederhande / het
eene draeght geele bloemen / elck bloemken
in vijf bladeren verbeelt / het andere heeft
witte en schoone bloemen ; maer in ses bla-
deren gedeelt. Men zaeyt het in April, en
behoeft wepnigh oeffening / om dat het sich
selfs genoegh zaeyt ; het bloeyt niet eerder
als in het tweede jaer / na dat het upt de
aerde gesproten is.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Wol-kruydt is verdroogende van aert : 't wort
selden inwendigh ; maer dichtwils uytwendigh
gebruycht / en onder stovinge tegen koude ge-
breucken van de Zenuwen / en om pijn te stillen
gemengt. Men maect van de bloemen een Olie/
die seer goet is booz Anibeyen / en om alle pijn te
versoeten.

Oyevaers-becken.

Men vindt de Oyevaers-becken niet al-
leen in de koleur van de bloemen verschei-
lende / als daer zijnder met geklamde bloe-
men / met witte / blaetwe / paerse / heel
bruyne / en andere ; Maer oock naer haer
gestacht / of sooyte / als groot Oyevaers-beck,
leggende, of kruypende Oyevaers-beck, na
Muscus-riekende Oyevaers-beck, Duyven-
voet, Kraenhals en S. Robrechts-kruydt,
welcke drie laetse veel in 't wilde gebouwen
worden. Sy begeeren wepnigh oeffening /
want eens in de Lente in den Hof gezaeyt
zijnde / spruyten van selfs daer na voort /

maer sy moeten een jaer gestaan hebben/
eer sy haer bloemen en zaedt voort brengen.
Uytgenomen die na Muscus rieckt en de
wilde sooyten.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

Hoewel de aert en krachten van de meeste sooy-
ten van Oyevaers-becken onbekent zijn / soo wer-
den nochtans de Duyve-voet en S. Robrechts
Kruydt seer gepresen onder de wout-dzancken / en
om 't bloet te sielpen / 't bloet-pissen te genesen/
en om 't grabeel af te setten.

Thlaspi van Candia.

Dit kruydt werdt in de Hoven veel ge-
oeffent / en men noemt het in onse Tael
wilde Kerffen van Candia. Het werdt in de
Maent April gezaeyt / en 't zaedt wert in de
Maent Julius ende Augustus rijp.

Haer aert, kracht en gebruyck.

Dit kruydt is heet van smaech / en sterckelijck
verwarmende van aert. Het komt verders met
de krachten van de Tuyn-kars ober een.

Bruynettakens.

Dese werden om haer schoon roode
bloemtjens in de Hoven onderhouden / en
in de Maent April gezaeyt / sy bloeyen de
Somerse Maenden dooz / en sijn onder de
naem van Flos Adonis by de kruydt-bemina-
ners bekend.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De smaech en den reuck van dit kruydt geben
te kennen / dat 't selfde warm en droogh van na-
ture zy. In Saxon werdt het tegen 't grabeel en
de steen gepresen / andersins zijn de krachten tot
noch toe niet verder ondersocht.

Basilicum.

Dit is een wel-riekent kruydt / en werdt
in April en May in vette aerde gezaeyt / en
spruyt terstondt upt / indien men 't stracks/
als 't gezaeyt is / met lauwater begiet.
Men moet het op den middagh besproepen/
anders als andere kruyden / die 's morgens
of 's avonts willen bevochticht zijn. Het
moet

moet alle jaer op een nieuwt gezaept worden / want het des Winters uytgaet.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Basilicum wert gestelt onder de krupden / die in den tweeden graet verwarment; het verquicht 't herte / verwarmt de maegh / geneest de verouderden hoest / verweckt de pisse / en versterckt de bochtige herzenen: Maer die krauck van herzenen en veel met hooft-pijn gequelt zijn / is de reuck van dit kruyt schadelijck. In Italien doen sommige de Basilicum in de nieuwe Wijn / om de selve een liefelijcke reuck en smaect te geben.

Vingerhoeden.

Dit krupt draeght verschevde bloemen / als paerffe / witte of uyt den witte wat bleeck-paers van koleur / geels / bale / purper-roode en lijf-berwige. 't Werdt om de aerdigheyt van de bloemen in de Hoben onderhouden / en werdt in April gezaept / en brenghet in 't tweede jaer in July en Augustus sijn bloemen voozt.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

Hoe wel dit kruyt alleen hier te Lande tot vercieringe des Hofes geoeffent wert / nochtans wert het in Italien vooz een krachtigh wondt-krupt geacht. De Boeren in Engelandt zieden van dit kruyt een dranck / waer mede sy van ouder en boben purgeeren.

Chamedrys.

Dit kruyt wordet tot de Medicijne in de Hoben geoeffent / en met scheuren voozt geset / 't bloept in July en Augustus, en moet vooz die tijdt gepluckt / gedrooght en bewaert worden.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Chamedrys is heet en droogh in den tweeden graet / opent de verstopte mildt / geneest de geelsucht / ballende siekten / hooft-pijn en derden-daeghs kooztsen / doodt de woemen / verweckt de Maent-stonden / en supbert de voozt van taepes swinnen.

Velt-cypres.

Dit krupt in April in de Hoben gezaept zijnde / groept weerdighlijck voozt / en bloept in July en Augustus, en daer na wordet het zaet voozt rijp.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Velt-cypres is warm in den tweeden en droogh in den derden graet / 't opent de verstoptheiden van de Leber en Nieren / geneest de geelsucht / 't sterckij en water-sucht / verweckt de Maent-stonden der Droolwen / en verbetert de koude gebreken van de herzenen en zemwen. Tot dien eynde wert dit kruyt in Water / Wijn of Medede gesoden en gedroncken.

Scorzonera.

De Scorzonera wast van selfs sonder oefeninge in Spangien, en schijnt sijn naem verkregen te hebben van het Spaens voozt Schurzo, 't welck betekent een Adder, al of men seyde Adder of Slangen-kruydt, na de groote kracht die dat heeft tegen het vergift van de Slangen. Het is hier te Lande van Spaensch zaet aengewonnen / en wordet in Maert gezaept / de wortel blijft lange tijdt in 't leven / en spruyt alle jaer weder uyt / en 't bloept in Juny en July.

Syn aert, kracht, en gebruyck.

De Scorzonera is warm in den eersten en bocht in den tweeden graet / en wordet seer krachtigh gehouden tegen alderhande vergift / peste / besmettelijcke siekten / kooztsen en hinder-pocken. De wortel wert veel geconsijt en als een sonderlinge remedie tegen de voozberhaelde gebreken gepresen.

Keule of Kun.

De Keule zaeyt men op een matige vette gront en wel ter Sonne gelegene plaets in de Lente, en wil gaerne ontrent de Ajun geplaeft zijn.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Dit kruyt is warm en droogh in den derden graet / versterckt de Maegh / breekt winden /

berweckt de Maentfonden / dzijft de Urjn / en scherpt het gezicht. Sy wert seer nuttelijk gesoden / en gestoofst by de Boonen, en andere diergelijke pluck-bzuchten / die windtachtigh zijn / en geeft aen de spijsse een godde reuck en smaech.

Rakette.

De Rakette begeert wel-gemiste aerde / kan seer wel tegen de koude / en mach daerom vzoegh gezaept worden.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De Rakette is warm en vzoogh in den derden graet / verscherpt de Maegh / en berweckt den appetijt. Dit Krupst wert seer bequaem met de Latouw, Porceleyn, en andere koude Krupden gegeten / want sy de onmatige koude epgenschap

van de voozsepde Krupden dooz haer heeten aert matight.

Indiaense Kerffe.

De Indiaense Kers woardt in April op een warme plaetse by staechjens / of andere steinselen gezaept / om daer tegen te rusten en haer selven daer aen vast te maken. Het is een tierlijke plant / hebbende ronde bladeren / en geele bloemtjens / van gedaente de Ridder-spooren, of Sotskappen seer gelijk. 't Zaet groept in een aerdigh hauwken.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De Indiaense Kerffe, om dat sy de smaech van de Tuynkars heeft / daerom wert sy oock geloofst deselve van krachten wat gelijk te zijn.

De Verstandige Hovenier, sijn oeffening in

M A Y.

De Verstandige Hovenier sijn Hof in goede oorder gebzacht / bezaept / en beplant hebbende / moet met een naerstigh oogh / en een onvermoepde handt besich zijn omtrent het geene hy gezaept / en geplant heeft. Tot dien eynde neemt hy in acht / dat alcks bequamelijck opwasse / waerom / als hy beschouwt / dat het krupst al te dick / of te ongelijck uptspruyst / is hy voozt besich / waer het te dick staet / 't selvde te verdunnen / en waer het te pdel is / de leege plaetsen dooz 't verplanten te vullen. Dooz eerst / dempen / en upwieden ; want andersins 't selve te diep gewoxtelt zijnde / bederft het aertrijck / en de goede krupden worden onderdrucht / en verstickt. Hy zaept nu Rapen, Wortelen, Sala, Porceleyn, Latouw, Majoleyn, Basilicum, Cichorey-wortelen, Biet, Carduus-Benedictus, Sellery, Rammelatsen, en Bloemkool met de nieuwe Maen. Hy plant Meloenen, Pompoenen, Turekse-boonen, Cyclamen. Hy vergadert nu de

krupden / van de welcken hy Wateren / en Olien distilleeren wil / want deselve nu in haer volkomen / en beste fleur en kracht zijn. In het begin van dese Maent sal hy al het teere Boom-gewas upt de stoebe in den Hof bzengen / als Orangie-boomen, Limoenen, Granaten, Myrthen, en diergelijke / daer toe waernemende een dagh / als het soetelijck regent / en dat omtrent den abont / en die stellen aen de Noordzijde van den Hof / om van die winden bevizdt te zijn ; men sal oock de aerde / die in de tobhengs of potten is / verberschen met nieuwe aerde en mis daer op te doen / en de Boom supveren / en besnoepen van alle onbequame tacken.

Van de planten der Kruyden.

In groote hitte en dzooge tijden / en dient men geen krupden te verplanten / ten ware dan dat het weder hem tot regenen liet aensien / anders moet men de planten begieten / en sulcks moet geschieden met water dat niet

niet te houdt is / tot dien eynde sal men regen-water in de Sou setten / of men mach sloop-water nemen. Veel krupden willen wel verplant zijn (uptgenomen Pietercelie, Kervel, Melde en Spinagie) en hoe meerder men die verplant / hoe schoonder sy opwassen. Eenige krupden moet men 't onderste van de wortels en beselinge afsnijden / en rupm planten om schoon te doen groeyen / andere en voornamentlijk de bloem en bol-gewassen worden dooz aerdtbooten met de omleggende aerde uptgenomen en verplaetst. De scheuten en spruyten van het krupdt werden tot allen tijden van 't jaer geplant / als oock de spruyten van een jaer / als men die van de wortel of van de stam af treckt / en onder wat omwoynght of kneust / dat doet de spruyte wel groeyen / insonderheyt als 't eynde wat in water eerst getweeckt heeft / en dan twee of drie vinger lancck diep in de aerde set of plant / gelyck de spruyten van Roosmarijn, Salie, Wijnruyt, Aueruyt, Steen-violieren en andere krupden. Ondertusschen moet men naerstigh gade slaen / in wat booz aerde de krupden weeldigh wassen / want sommige begeeren vet / sommige middelmatigh / andere sant-achtigh aertrijck. Daer-en-boven moet men in acht nemen / weleke krupden een befondere en verbozgen vrienteschap en de weleke een befondere vpaantschap tegens malkandere dzagen / op dat de eersten by een ende de andere wijdt van malkanderen geplacetst werden. Een verbozgen vrienteschap bespeurt men tusschen de Wijnruyt en den Vijge-boom, tusschen de Wijnruyt en den Olyven-boom, tusschen de Myrten en Lauwrier-boom, tusschen de Myrten en Granaet-boom, en tusschen de Ajuyn, Roosboom en Lelien. De Zee-ajuyn en Rakette doen dat de krupden / die ontrent haer geplant of gezaept zijn / seer tierigh groeyen. Een befondere en verbozgen vpaantschap verneemt men tusschen Orega en Kool, tusschen Klim-op, Radijs, Kool ende de Wijn-gaert, tusschen de Aker en Nooten-boom, en tusschen de Aker en Olyven-boom.

Granaet Appelboom.

De Granaet-Appel-boom werdt hier te Lande wepnigh van kernen / maer meest van siecken en spruyten aengeterit / doch bryngen hier geen rijpe vruchten boozt / ten zy by seer warme Somers, dan de wilde soorte Balautia ghenaeint / wordt hier te Lande veel van de Liefhebbers geoeffent om haer schoone bloemen. Sy bereytsen een befondere en sozghvuidige oeffeninge. Men setse in gorde wel-gemiste aerde in potten of bakken / en begeeren by Somerdagh veel gegoten zijn / en moeten by de Winter boozt de Doost nauw bewaert worden; sy werden van de Maert tot May geplant / en men sal alle jaer blytigh / 't geene aen de stam of by de wortel uptspruyt / afsnijden. Sy willen niet oude koe-mis of Gels-mis versien zijn. Op dat haer bloemen niet licht soude af ballen / doen eenige een looden ringh of een Slangen-bel ront om den stam. Indien dese Boom seer van 't gewoynste beschadigh wordt / salmen de stam en taecten met Gels-pis en Verkens-mis bestreicken. Dese Boom wil gaern ontrent de Myrten-boom geplacetst zijn / en indien men Zee-ajuyn ontrent hem plant / sal hy tierigh wassen.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Alle de soorten van Granaet-appelen zijn verkoelende en wat 't samen-treckende van aert / doch met dit onderscheyt: De soote en verkoelen soo seer niet / als de suuren / noch en zijn soo 't samen-treckende niet / maer vochtiger / dan sy berewecken winden en zwellinge in den buick. De suure Granaet-appelen en die eenige wzaangigheyt in hebben / zijn merckelijck verkoelende / dzoochmakende en 't samen-treckende van aert; waerom sy de slappe maegh verstercken ende de verhitte verkoelen / sy berdzijben alle walginge / doen het bzaken ophouden en stoppen den Kamer-ganck. De Granaet-schillen en de bloem-knooyen van de wilde Granaten verkoelen / berdzooogen en trecken 't samen seer sterck / berdzijben en bedwingen de ontsteeckinge / verhitte en de beginnende zweeringe van de mond en Amande-

len/

ten/ *si* ziju mede seer goet om het bloeden der tanden te doen ophouden/ en de losse tanden vast te maken/ als men de selve in water en een weynigh *Wijn*-azijn opziedt/ en daer mede te gorgelen of te mondt te spoelen. Dan het sap werdt in de Apotheken een lieflijck en dienstigh Syroop bereydt.

Orangie-boom.

Deze *Boom* wert uyt Spanjen en Italien van Cadix en Genua hier gebracht/ ofte men queeck hem hier te Lande uyt het zaet of kernnen aen/ die men in May of daer ontrent in goede en vette aerde steecht/ en na dat hy vijf of ses jaren oudt is/ oculeert in de Maent van Juny of July. Hy moet sozghvuldighlyck vooz de ooz-wozmen en pisse-bedden/ datse de botten niet af-bijten/ als mede des Winters vooz de Dozst in de kachels bewaert worden. De maniere van 't stoken der kachels hebben wy vooz onder de oeffeninge van de Maent January aengewesen. De verdere oeffeninge van desen *Boom* komen de Liefhebbers by den Nederlandtsen Hovenier nauwkeurigh beschreiben vinden/ alwaer mede de potten en bakken/ waer in men soodanige *Boomen* plant/ ende de stobe/ waer in sy des Winters bewaert worden/ seer aerdigh vertoont werdt.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De vruchten van desen *Boom* zyn van verscheden en tegen den anderen in krachten seer verschillende deelen gemaakt/ want de wel rieckende schil is bitterachtigh van smaech/ droogh en warm van nature: het wit vleesch dat naest de schil gelegens is/ is houdt van aert en grof van stroffe: het binnenste en sappigh mergh is berkoeleude en droogh-makende van aert; het zaet is warm en droogh in den tweden graet. De schillen wederstaen 't seynen/ verwarmen de maegh/ doen de spijs verteeren en maken een goeden en soet rieckende aeffem: sy worden gemeenlyck tegen het Colijck/ uyt winden ontstaen gebruyckt/ en van sommige tegen de koozts ingegeven. Het binnenste mergh of het sap/ daer uyt gheperst/ reuyert de heete en galachtige bochtigheden/ verweckt den appetijt en verslaet den dozst: het is

seer nut en dienstigh tegen bzandende kooztsen/ besmettelijcke siekten en flaut-herdigheyt. Het zaet verskerkt het herte en jaght de wozenen uyt het lijf. De Orangie-appelen en Lamoenen zyn seer goet gebruyckt tegen de scheur-burck/ waerom sy oock van de Zee varende tot verberfinge seer begeert worden.

Citroen en Lamoen-boom.

Deze *Boomen* werden op de maniere van de Oranje-boom hier te Lande aenge-teelt/ vooztgeset en bewaert/ en haer aert, kracht en gebruyck komt met de selve seer wel over een.

Roofe-boom.

De Roofe-boom heeft verschede mede-soozten als Provencie Roos, enckelde en dubbelde witte Roofen, Aert-roofen, enckelde en dubbelde/ Fluweel-roofen, Maent-roos, Caneel-roofen die in Vranckrijck en Engelandt veel groepen/ en zyn dooz haer liefelijcke reuck seer wel bekent/ enckelde en dubbelde Muscus-roofen, geele Roofen, die eerst van Algier in Africa na Vranckrijck gesonden zyn/ Rooskens van Kayro, die seer spade in 't jaer bloeyen/ zijnde wit van koleur en goet van reuck. De Roofe-boom is seer playstierigh/ vermakelijck en proffijtelijck in den Hof/ 't zy alleen of aen de Galberpen of langs de Hepingen geplant. Den wel-edelen Heer Augerius Busbequius betuygcht/ dat de Turcken de Roofen soo veel achten/ dat sy nimmermeer toe en laten/ dat de bladeren daer van op d'aerde blijven leggen: want gelijckerwijs de Poeten verciert hadden/ dat de Roofen van het bloedt van Venus gesprooten waren/ soo gelooven de Turcken dat de Roofen van het zweet van Mahomet gekomen zyn. De Roofe-boomen worden aengeteelt van uyt spruytels/ oock van zaet aengewonnen/ en als de zaeylingen een jaer out zyn magh-mense verplanten. Als mense met de volle Maen verzet/ werden sy bol en vruchtbaer van Roofen. De Muscus-roofen moeten des Winters vooz de koude en Dozst nauw bewaert worden. Lelien, Look en Roofen willen

willen gaern by malkander wassen. Sommige sooyten van Roosen bloeyen wat vroe-ger / sommige later in 't jaer: dan meest alle worden bloeyende gebonden in May of in 't begin van July. Om vroege Roosen te hebben / sal men een putken van twee palmen bzeedt maken ruytsom den Roosboom, ende daer dan 's abonts en 's morgens warm water in gieten: Nochtans moet sulckts geschieden niet eerder als hy knoppen begint te krijgen. Sommige gesloppen de Rooselaers te doen bloemen voozt bryngen van wat koleur sy willen / als sy de stucken van Roosen niet verre van de wortel dooz-booren / ende daer soodanige herwe in doen / als sy in die bloemen begeeren te sien. Sommige verskeren dat men groene Roosen verkrijght. Wanneer men een struyckje van witte Rooselaer in een Hult-boom griffijt ofte ent / nemende een ranck van den Hult in dien dooz-boorende / ende in dat gat den Roosen-ranck stecken- de / en 't selfde soo laten begroeyen.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De bladeren van de bloemen van meest alle de sooyten van Roosen, om dat sy van verschepe deelen gemaecht zijn / hebben daerom verschepe krachten. Men vindt in de selve aertachtige / t samen-treckende en oock bochte of waterachtige deelen / en sy komen daer in ober een datse alle verhoelende van aert zijn. De Provencie ende de roode of Aert-roosen werden meest in de Medicijne gebruyekt. De Provencie Roosen doen de gal en galachtige bochtigheden seer sachtelijck neder saken / matigen de hitte des bloedts / verskercken het herte / openen de verstopte Leber / en genesen de geel-sucht / water-sucht en langduurende koozzen. Uytwendigh wert seer nuttelijck een Roosen-koeck met Roosen-azijn bebochtight / op het hoof gelept / vooz hoof-pijn en ongerustheyt in heete en brandende koozzen. De Aert-roosen zijn t'samentreckende van aert / verskercken de Leber en Maegh / en werden veel gebuyekt om de buyck-loopen te steimpen. Men maecht van de Roosen, Water / Azijn / Sproop / Conferf / Olie en Roosen-honingh / de welke in de Apothecken te vinden zijn.

Egelantier.

In de Hoben werdt enkele / dubbelde en geele Egelantier aengequeekt / begeert de selve oeffeningh die wy van de Roosboom gesept hebben / en komt in krachten met de selven eenighints ober een.

Roosmarijn-boom.

De Roosmarijn is een Boomachtige Heester / en werdt tot vercierfel van de Hoben met groote naerstigheyt onderhouden. Men plant het in Maert of April van scheuten / tacken of spruyten / de welke onder wat gekneust moeten zijn. 't Wordt oock van zaedt aengewonnen / maer dan komt het tragelijck voozt / en kan hier te Lande de koude niet wel verwinnen. Het begeert eer vzooge dan bochte / en niet te seer gemeste aerde / en moet des Winters wel gedeckt of in laetwe plaetsen geset zijn. De oude planten set men tot aen het nieuwe hout in de aerde / en willen des Somers veel begooten zijn / hier toe nemen sommige soete-melck of wey. Sy bloeyen in 't beginsel van de Leate tot diep in de Somer.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De Roosmarijn is warm en vzoogh in den tweeden graet / versterckt de herzenen / zenuwen / memorie en sinnen / geneest de milt en geel-suchtigen / opent de verstopte leber / en is goet tegen de witte Dhoet der Drouwen. Van de Roosmarijn werdt gemaecht Water / Olie / en Conferf / tot de voozgenoemde gebreken seer dienstigh.

Oleander.

Den Oleander is een Boomachtigh gewas / met de gedaente van den Lauwerierboom, en werdt in dese Landen in de Hoben van de krypt-bemimmers van inleggende tacken voozt geteet / de bloemen die ront of wit en van vijf bladeren gemaecht zijn / komen selden vooz Augustus te voozschijn. Hy wil by Somer-rij begooten / en des Winters vooz koude bewaert zijn.

f

Sijn

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De Oleander is heet in den derden en droogh in den tweeden graet / en van bukten opgelept / versterkt alle gezwellen / en doet de selve scheidten; Maer inwendigh moet het niet gebruyckt worden.

Majoleyn.

De Majoleyn is een seer wel-riekent kruidt / en is in sijne en grobe / als mede Engelsche Majoleyne onderscheidten; het woardt gezaeyt of geplant in 't laetste van Maert, of in 't begin van April, in goede en sabelachtige aerde / en moet in heete en drooge tijden besproeyt zijn.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De Majoleyn is warm en droogh in den derden graet / en seer doordringende van kracht: Sy versterkt de herten en zenuwen; waerom sy tot der selver koude gebreken seer nuttelijck gebruykt woardt: Sy breekt winden en drijft den Urin: Sy woardt oock gemenght onder Niespoep om de vochtigheden wt het hooft af te trecken. Majoleyn onder spijs gedaen / maecht de spijs smakelijck ende den mage aengenaem. Men kan van de selve een krachtigh Water en Olie distillieren / en met Sucker een Conserf maken.

Sellery.

De Sellery woardt in April of May gezaeyt en daer na in diepe greppen geplant / dese opgeschooten zijnde / moet men de aerde daer tegen aen ophoogen / sy begeert santsachtige aerde. Om zaet te winnen laet men een strupck of twee / of soo veel men begeert / overstaen / die als dan in de Maent July bloeyen / en in Augustus zaet leveren.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De Sellery komt in krachten met onsen Hof Pietercelie wel over een / en woardt hedendaeghs veel tot salaet met Olie / Sout en Poper gegeten / en als dan houdmen daer booz / dat sy de zwacke Mans te Paert helpt.

Rammelatsen.

De Rammelatsen begeeren in de Maent May in sabelachtige aerde gezaeyt te zijn / in aert en krachten vergelijcken sy sich met de Radijfen.

Cyclamen of Verckens-broodt.

De Cyclamen woardt dooz zaet en afgescheyde wortels in May booz- geteelt / sy wast gaerne op schaduw-achtige plaetsen / en bloeyt gheemeenlijck outrent de Maent van September, ende daer na volgen nieuwe bladeren / die des Winters groen staen. Het zaet woardt outrent de naestvolgende Sommer volkomen rijp.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De Cyclamen is warm en droogh in den derden graet / opent de verstopte Maent-stonden / drijft de doode vrucht en den steen af / en geneest de mildt en water-sucht. De wortelen van dit kruidt eeten de Verckens seer gaerne / waerom het oock Verckens-broot in onsen Cael genoemt woardt.

Lilium Convallium of May-bloemen.

Dit heeft seer schoone / witte en welriekende bloemen / en wert anders Lelien van den Dale genaemt: 't begeert geplant te zijn op vochte en schaduwachtige plaetsen / en wert dooz den wortel boozt geteelt.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De May-bloemkens zijn warm en droogh van aert / en seer nut tegen de beroertheit / lammitgheyt / draeyinge des hoofts / ballende siekten / en andere gebreken / die van koude en vochte ongetempertheit der herten ghekomen zijn: sy verstercken 't herte / doen de verlooren sprake weder keeren / en bezonderen den arbeidt der Drouwen. Van dese bloemen maechtmen Wijn / gedistilleert Water en Conserf / tot de booz-verhaelde gebreken seer dienstigh.

Scabiosa.

De Scabiosa is in gemeene en vcernde onderscheidten. De gemeene wast veel in 't wilde

wilde aen de kanten van de Ackers. De
bzeemde wozyt tot cieraet in de Hoven aen-
gebreekt / en heeft verscheyde soozten van
bloemen / als de Spaens die heel byyn is/
Oostenryckse met roode en purpere bloe-
men / Indiaensse met doncker-roode bloe-
men / Scabiosa met bleek-geele bloemen/
met witte bloemen/met kinderkeus/Franse
Scabiosa en mee: anderen. Dese wozyden in
de Maent Maert gezaept / en daer na ver-
plant op soodan ge plaetsen / als men die
begeert.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De gemeene Scabiosa, die in de Apotheecken
seer veel gebruyckt wozyt / is warm en droogh
tot in den tweeden graet / opent / dzyft het zweet/
wederstaet 't bergift / en is de longe nut en be-
quaem; waerom sy gebesicht wozyt tegen inwen-
dige verzweringe/ pleuris/ hoest en de peste. De
bzeemde schijnen met de ghemeene van aert en
krachten genoeghsaem ober een te komen.

Angelieren.

Onder de Bloemen/ die om haer schoon-
heyt in de Hoven onderhouden wozyden/zijn
de Angelieren geen van de minste / haer ge-
staechte en mede-soozte zijn veelderley / en al
te groot om hier te verhalen. Tot haer oef-
feningh begeeren sy goede / lushrige en met
mis wel toe-gemaecte Aerde / en moeten
in Ap il ofte May vier dagen booz de volle
Maent gezaept werden / de stoclen sal men
het eerste jaer laten staen / en als sy he t
tweede jaer bloepen / sal men al de dubbelde
upt setten / en dooz aslegginge vermenigh-
buldigen / sulcks geschiedt in 't laetste van
July; in het tweede of derde lidt genesen
zijnde / leyt mensche met haeckjens neder/
daer ober werpende zantachtige aerde / en
sy daer na wozytel geshoten hebbende/ wer-
den bysonder verplant. Om de Bloemen
schoon en groot te hebben / moet men maer
een steel op een plant laten / en de balsche
by-knoppen af trecken / op dat maer 5 of 6
Bloemen op dese boozs. steel blyven staen/
en men sal haer bladeren dickwils sup-

veren / ende de aerde naerstigh roeren en
besproepen.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

Dese Bloemen zijn middel-matigh van aert/
sy wozyden gepresen tot hert-kloppinge/ draepinge
in 't hooft / vallende siechte en stuppen of span-
ningen der zenuwen. Al. en maecht van dese Bloe-
men Conserf en Azijn / die mede in tijden van
peste seer dienstigh zijn.

Peonien.

Dese zijn in verscheyde soozten af-ge-
deelt / als Peonien Manneken, Wijf ken,
witte, roode, dubbelde, lijf-verwige, Peo-
nien van Constantinopolen, Peonien met
bladeren van Akeley en meer anderen. Sy
werden in de Voor-tijdt van de wozytelen af-
geset / en eens geplant zijnde / blyven die
veel jaren ober. Sy begeeren goede aerde/
en wel ter Sonne gelegene plaetsen.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De Peonien zijn warm en droogh van nature/
en een wepnigh 't samen-treckende van aert: De
wozytel/ bloemen en 't zaedt wert alleen in Me-
decijn gebruyckt. Peonien verquiekt de herze-
nen / berdzyft schizick en zware droonien: Maer
insonderheyt is sy van alle seer vermaert geweest
booz de vallende siechte. Sy is seer nut den geel-
suchtige / en die pijn in de Nieren of Blaes heb-
ben/ verweckt de Maent-stonden der Vrouwen/
en opent de verstopthepdt van de Leber. Van de
Bloemen wozyt in de Apotheecken een Syroop
en Water bereyt / de welke tegen de boozdoemde
gebycken bequaem gebruyckt konnen werden.

Akeley.

Men vindt in de Hoven van de Liefheb-
bers geen Bloemen / die meer verschey-
den van koleur en gedaente zijn / als dese/
men vindtse met enkelde en dubbelde bloe-
men / blaauwe / purpere / roodachtige/
incarnate / lijf-verwigh / gesprickelds / ver-
skozben witte / sneeu-witte / heel groene/
alleen geele heeft men tot noch toe niet ge-
sien. Sy bereyphen goede aerde en wel
ter Sonne staende plaetsen / en in 't Dooz-

jaer gezaept zijnde / bloepen sp in 't tweede jaer in May en Juny.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Dit kruyt is middelmatig warm en verteerende van krachten. Het zaet met Safferacien ingenomen / werdt seer geprefen om de verstopte Leber te openen en de Geel sacht te geneesen / het doet mede de Maselen en Kinder-pockjens uyt slaen. Sommige houden het booz een besonder genees-middel om de arbept der Drouwen te bezorderen. 't Zaet wordt een bierendel loots met Wijn ingegeven / om warm gedeckt zijnde / het zweeten te verwecken.

Brasilie Peper.

De Brasilie Peper is eerst in Europa van de Landen omtrent Goa en Calicut ghebracht / en wert in de Hoven van sommige Lief hebbers onderhouden; 't wert gezaept in April op een Meloen-bergh, of andere warme plaetsen / want het niet seer wei de koude kan verdragen; De hauwen of vruchten werden seer laet in 't jaer rijp.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

Dit kruyt is heet en droogh in den vierden graet / en moet inwendigh niet gebruyckt worden / want het de Leber te seer ontsteekt en het ingelwant moeplijk en lastigh valt. De Indianen gebruycken om de losse tanden vast te maken / nemende Poeder van Paerle-moeder, en asch van de gebzande bladeren van dit gewas / te samen in water gewassen / tot dat het heel wit wort / en daer mede bestrijcken sp haer tanden.

Maeghde-palm.

De Maeghde-palm is overal wel bekent / en waft gaerne op vochte / en sommerachtige plaetsen / en wert door 't scheuren aengeteelt. De bladeren zijn het gheele jaer door groen / en bloept in Maert, April, en May. In de bloemen werdt eenige onderschept bespeurt / sommige / en de meeste zijn blaeuw / andere witte / paerse / en dubbelde byrn-paerse.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

Dit kruyt is warm en droogh in den tweeden graet / en wat t'samentreckende van kracht / 't drijft den Urijn / geneest wonden / en snot al derhande buyckloopen. Sommige hangen dat kruyt op troebele Wijn / om veselbe kilaer / en schoon te maken.

Roomse Camillen.

De Roomse Camillen behoeven wepnigh oeffeningh: want hoe men dit kruyt meer vertreet / snoept en scheert / hoe het beter en gewillighlijcker waft / en werdt daerom bequamelyck geplant in eenige yzeelen tot een voet-tapijt / of op verheben beddens daer men des somers pleeght op te sitten / of leggen.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

Dese Bloemen zijn warm en droogh in den tweeden graet / en daerom oock krachtiger in 't wercken als de gemeene Camillen. Sp stillen pijn / vermoghen / verwecken de Maentstonden / en Urijn / en versoeten het Colijch. Het afgesneden / en gedrooght kruyt kan des Winters tot boetwater gebruyckt worden.

Mater.

Mater heeft enkelde en dubbelde bloemen / het komt liever van byscheuten / als van 't zaet voort / dewelcke men in de maent April afscheurt / en plant: soo haest de bloemen byna gedaen hebben / moet men die afsnijden / soo sal het te beter het naeste jaer uyt schieten.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Mater, of Moederkruyt is heet in den derden / en droogh in den tweeden graet / afvagende / supberende / en openende van krachten: sp verwarmt de Lijfmoeder / verweckt de Maentstonden / en drijft de Dageboorten af.

Steen-Violieren.

Hier van zijn schoone medesorten / als purper / root / bonte / witte / geel-bonte &c. Sp begeeren matige aerde / en veel water.

De

De dubbelde Steen-Violieren worden van stecken / in April in de aerde gesteken / aengeteelt / of men zaeyt het zaet van enkelde in September, en betaertse booz de bozst / dan in de Lente verplant / brengen dubbelde bloemen boozt.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

Soo wel het kruyt / als de bloemen hebben een afbagende kracht: de bloemen genesen de gebreken van de Leber / en Nieren 't Zaet drijft de Maentstonden / en Dageboozten af.

Alkekengi, of Kriecken over Zee.

Daer dit kruyt eens geplant is / vermenighvuldicht het seer / 't waest gaerne op bochte / en schaduw-achtige plaetsen / veel nieuwe scheuten en stelen uytwerpende / en alle jaren uytspuytende: de Druchten / of Kerffen / die in blaessens beslooten zijn / worden omtrent de Herfst rijp.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De druchten van de Alkekengi zijn houdt en droogh in den tweeden graet / sy doen water lossen / en setten 't graveel en de steen af / openen de verstopteden van de leber / genesen de geelsicht / en schepden het goronnen bloedt in het lichaem. Men koocht dese druchten in Wijn / of ander bequaem nat / en geeft het te drincken. In de Apotheken werden van deselve hoekjens / Trochisci Alkekengi genaemt / gemaect / die tegen de booz verhaelde gebreken seer dienstigh zijn.

Filipendula.

De Filipendula wil in drooge en fantachtige aerde geplant zijn / en draecht sijn bloemen in de Maent Junii, en hozt daer na wert het zaet rijp / 't welk men in de Maent April zaeyt.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De Filipendula, en insonderheyt de wortel / is heet en droogh van aert / drijft de Urin / 't graveel en de Steen af / oock is sy seer nut tegen de vallende sieckte / draeping des hoofts / een nauwde bozst / en meest alle gebreken / die uyt koude oozsaken ontfaen sijn.

Schorpioen-kruyd.

Dit kruyt wort Schorpioen-kruyt gehheeten / om dat de hautkens daer het zaet in leyt / eenighsints de staert van een Schorpioen gelyck. Het moet alle jaer in 't begin van April in de Hoben gezaeyt werden.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Dit kruyt wort van Dioscorides booz een seker / en haestigh genees-middel gehouden / om de stecken van de Schorpioenen te genesen / als men dat op de gequetste plaets doet. Als men de Schorpioenen met dit kruyt aenraecht / dan vallen sy in zwijn als of sy dootd waren / maer komen weer tot haer selven / als men se met de wortel van witte Nies-wortel aenraecht.

Cataputia.

Dit kruyt wort onder de geslachten van Wolfs-melck gerekent / dit bindt men veel in de Hoben / en eens gezaeyt zijnde / spruyt het van het afgeballen zaet overbloedigh boozt.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Cataputia is heet en droogh in den derden graet / purgeert seer sieckh en ban onderen en ban boven / de melancholische / en waterachtige bochtigheden / en moet deshalven niet sonder boozsichtigheyt / en sozge inwendigh gebruyekt worden. Het say doet het hazz uytballen / en subert de buyle seeren / en schurfsheyt.

De Verstandige Hovenier, sijn oeffening in

J U N I U S.

In 't eerste van de Maent Junius plant de Verstandige Hovenier Roomse Boonen om groen te eeten; hy zaeyt Rammelaten, Radijs, Kropfala, Kervel, Endivie, Porceleyn, en dat na St. Jans dagh / om dat het als dan niet in 't zaedt en schiet. Hy is besigh in 't vergaderen van alderhande krupden en bloemen om te distilleeren/want ontrent dese tijdt treckt men upt de selve de meeste Olien en beste krachten. Hy sal nu de Orangie-boomen en andere teere gewassen / die hy in potten of tobbens de geheele Winter bewaert heeft / beginnen te begieten / op datse niet verdroogen / maer te tieriger groeyen / en te beter haer bloemen en vruchten te voorschijn brengen. Dit bewateren moet geschieden tegens den avondt met regen-water / dat dooz de Son gewarmt is / wel toessende dat het water soo geheeten werde / dat het de stam van de Boom niet en rake / maer men sal daer van blijven / soo ver als het mogelijk is : tot dien eynde kan men oock water-tesfen ontrent de Boom setten / daer in een reepje laecken leydt / waer upt het water langhs het selve geduurigh na de wortel af dryppt. Hy sal nu oock sien na de Appel, Peere en andere vrucht-boomen, en alwaer de vruchten te dicht by een zijn / waer dooz de een van den ander verdrucht woort / sal hy de kleynste en quaetste naersigh aflesen / op dat de overige beter tot haer volkomenheit komen mogen.

Om de Boomen vruchtbaer en wel-dragent te maken.

De Verstandige Hovenier weet dooz goede en naerftige oeffeninge de Boomen en vruchten veel heerlijcker / schoonder en vruchtbaerder te maken / en hier toe is een van de voornaemste remedie het griffien en enten / waer van wy hier vooz geschreven

hebben. Voorts om de Boomen vruchtbaer en wel-dragent te maecten / is seer goet dat men het oberbloedige hout en de doze tacken af-snoepe / de grootste wortels ontbloete / de selve opklobe / en een Epcken of Boeckhen-hout / of een key-steen daer in steekte / dat sy bequamer de vochtigheyt na haer trecken / mede is nodigh / als men in de Herfst de wortel van de Boomen ontbloot / dat men goede mis of van koepen / barchens / schapen / hoenders of dupben daer by legge ; sommige begieten de wortel met Wijn-moer of Moer van Olie: andere verwachten seer groote hulpe van Boone-schillen aen de wortel gelept. Men mach oock een rinck van plat loot onder om de stam buppen / een voet hoogh boven de aerde / en als de Boom bloept wederom af doen / ofte men voort een gat in de stam / en vult het weder met een groene Olijven-tack, of men besmeert de stam met sap van Porceleyn en Wolfs-melck of Cataputia. Indien men begeert dat een Boom in 't eerste jaer / na dat hy geplant is / sal vruchten dragen / soo moet men in de Herfst een wel-dragende tack / diens vrucht men begeert / upt kieslen / en schyabt onder de graetwe bast daer van af / tot op de groene bast ontrent een span langh / in 't afnemen van de Maen / en doet om die plaetse goede aerde / met hoemis vermenght / en bebint het wel met een doeck of bast / dan sal de tack op die plaetse / wortelen upschieten ; in de Lente sal men dese tack onder het betwintsel affnijden / en in goede aerde setten / men sal dat jaer noch vruchten daer van genieten. Men kan oock een pot / daer onder een gat in is / ober dien tack doen / als de bast als vooren is afgeschyabt / enullen die met mis en goede aerde / en acht dagen sal men die met water begieten / op dat de tack mach wortels schieten / daer na in de Maert snijt men die tack onder

onder de pot af / men slaet de pot suicken / en men plant de tack in goede aerde / en hy sal byzich. dzagende zijn.

Ael-besien.

De Ael-besien, of men sepde Adel-besien, om datse de edelste van al de besien zijn / worden aengeteelt van wortel-spruyten / of jarige looten in de aerde gesteken / en langs de heynningen / en onder de Oost-boomen geplant. Sy zijn in drie geslachten onderscheyden: als Roodde, Witte, en Swarte Ael-besien.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De Roodde Ael-besien zijn koudt en droogh in den tweeden graet / sy verslaen de dozi / verwecken appetijt / verkoelen de hitte van de gal / en zandende kooztsen / weder staen alle verroutinge / en bedwingen het zwaeken / en galachtige byzichloop. De Ael-besien worden gecanijst / of van des selfs sap een Syroop en Conserf gemaect. Het sap kan in een vat bewaert worden / om in plaetse van Derjups te gebruycken / of onder Wijn te bermenigen / om deselve een aengename koleur te geben. De Swarte Ael besien, of de jonge knoppen op stercken Zandewijn geset / is een bequaem geneesmiddel tegen het Szabveel / en de Steen.

Kruys-besien.

De Kruys-besien worden dooz oeffeninge veel grooter en liefelijcker van smaect: Men bindt van deselve een soorte in sommige Hoben / die byzich-roode / of uyt den byzich paers-achtige Besien dzagen. Sy worden van affersels geplant / spruyten seer byzogh in de Maert uyt / bloepen in April, en bzenen haer Besien bequaem om te gebruycken in May voort.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De byzichten noch onrijp zijnde / zijn koudt en droogh van aert / en r'samentreckende van krachten / verwecken appetijt / verkoelen de heete Maeg en Leber / en onmatige verhittinge / waerom sy den kooztige seer nut zijn. Sy worden op verscheyde manieren tot spijse toebereyt / nochtans geben sy wepnigh rauw / en hout boedsel.

Laureola.

De Laureola, onder de welcken de Peperboom mede gereckent woizdt / woizdt dooz zaet / en afscheurselfs aengeteelt: Dit gewas blijft Winter en Somer groen / en dzaght zwarte Besien / maer de Peperboom roode.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De Laureola is seer scherp en verhitte van aert / purgeert sierck / en dzijt de wates en galachtige bochtigheden uyt / doet byaken / en verweckt de Maent-stonden der Drouwen. De bladeren geknaut / trecken veel sijnige bochtigheden uyt het hoof. De Laureola, met wien de Peper-boom in krachten ober een komt / moet met groote voorzichtigheit gebruyckt worden / maer het sekerste is / andere bequame middelen tot dien eynde te gebruycken.

Flamboysen.

Dit gewas aert best in schaduwachtige plaetsen / men plantse in February, en groepen weeldigh doozt / de jonge zy-scheuten dzagen het tweede jaer bloemen en byzichten; sy worden bequaemelijck aen Puyningen geset. Men bindt tweedehande soorten van de selven / als met roode en d'ander niet witte byzichten.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De Flamboysen zijn verkoelende en wat verdroogende van aert / sy verstercken het hert / en worden nuttelijck gebruyckt van de gene die dickwils in onmacht vallen.

Syringa.

De Syringa wast heel weeldigh / en sprept haer wjt en verre uyt / sy wordt aengeneecht van oploopen of wortel-spruyten / en is onderscheyden in Syringa met witte en met blaeculve bloemen: het bloept in 't laetste van April en in May. De krachten van dit gewas zijn tot noch toe niet onderscht / en 't woizdt alleen om sijn aengename en wel-riechende bloemen in de Hoben onderhouden.

Genista

Genista of Brem-boom.

De Genista of Brem-boomen beminnen een dzooge en favelachtige gront / en worden dooz 't zaet aengewonnen / en men verplantse in Maert: Sp bloepen in 't laetste van April of May. De vreemde of Spaense Genista moet des Winters booz Doyst en houde sozghvuldigh bewaert worden.

Haer aert, krachts en gebruyck.

Brem is verwarmende en verdzoogende van aert / tot in den tweeden graet / openende en subber-makende van krachten/waerom sy nuttelijck gebruyckt wort van de water-suchtige / en die gene die eenige verstoptheit in de Leber / Milt / Nieren of Blaes hebben. De jonge bloem-knoppen van de Brem, gesouten en in pekels bewaert / afgewassen en gesoden als Cappers zijn seer aengenaem van smaech / en tusschen de spijsse gelijk Salaat met Olie en Azijn booz of in 't laetste van de mastijdt gegeten / verwecken appetijt / en openen de versoptheden van de Leber en de Milte.

Endivie.

Om schoone Endivie te teelen tot het Winter gebruyck / soo sal men dit zaepen in de Maent Juny, tien dagen na St. Jan, en een hant bzeet hoogh zijnde / moet men die verplanten in goede vette aerde / peder plant ontrent twee voeten van malkander / als die dan groote en schoone stoelen hebben / moeten die met een biese te samen gebonden worden met dzoogh weder / op dat het binnenste wit en maïs soude worden / en daer na booz de Doyst affnijden / ende in dzoogh sant in de kelder tot het gebruyck bewaren. In aert en krachten komt het met de Cichorey seer wel ober een / van de welcken wy in de Maent Februarius gheschreben hebben.

Ireas.

De Ireas is in verschepte soozten onderschedden / als blaeuw, bleeck-roode, fluweele, witte, geele, gecamelotte, bonte, Engelische, Spaense, groot en kleyn Violette,

Ireas van Portugael, Ireas van Portugael tweemaal des jaers bloeyende, groot en kleyn Ireas van Dalmatiën, hebbende klaer blaewu violette bloemen / groot Ireas van Constantinopelen met placken, knobbelachtigh Ireas, Ireas Sufiana hebbende seer schoone en groote bloemen / Iris Florentina, Ireas van Damasco met bleeck-paerffe bloemen / purpere Ireas van Asia, Ireas van Tripoli met gout-berwige bloemen. De oeffeningh die de Ireas begeert / is een warme vochtige / en wel ter Sonne staende plaetse / en goede aerde ; Sp wordt aengewonnen dooz afsettinge der wortelen in September, ofte zaeyt in Maert en April : Maer de Ireas die booz 't zaet vermenighvuldicht wordt / verootont merckelijcke veranderinghe in haer bloemen / gelijk als men in de Maen-bollen siet geschieden. Sp bloepen meest alle in May en Juny, sommige het eerste jaer na dat sy gezaeyt zijn / sommige het tweede en dicitwils oock wel veel jaren daer na. Alleen de knobbelachtige Ireas bloeyt in 't laetste van Maert, of in het begin van April. Het zaet werdt in July rijp.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De wortel van Ireas is heet en dzoogh in den derden graet / scherp ende bijtende van aert / en daer dooz den Maegh en 't Ingewant seer tegen: Taeght dooz den Kamer-gauch seer sterckelijck af de waterachtige bochtigheden / daer na oock gal en sijn / en opent de verstoptheden ; waerom sy tegen de water-sucht seer gebruyck wort. De wortel van Iris Florentina is goet booz de verslijnde lange / benautde boyst en zware hoest: des selfs poeyer subbert wiple wonden en doet nieuwt bleesch groepen. Men menghtse gemeenlijck onder wel-riekende poeyers / ofte alleen grof gesooten zijnde / wert sy bequaem by Immien ofte klieederen wech gelept.

Lavendel.

De Lavendel is tweederhande groote of Lavendel Manneken, en kleyne of Lavendel wijfken : sy begeert een dzooge / opeluchtige en warme plaetse / en goede santachtige aerde ; sy werdt angeteelt dooz 't afscheu-

scheuren in 't laetste van Meert, ofte in 't begin van April; sy bloeyt in de Maent Junius en Julius. Men plantse aen de kanten van beddens en rabatten.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Lavendel is warm en droogh in den derden graet / en is seer dienstigh tegen alle koude gebreken der herzenen / als geraecktheit / dupseling in 't hooft / slaep-sucht &c. Opent de verstoptheyt van de Mildt/stilt de pijn in de Maeg/ verweecht de Maent-stonden der Vrouwen/drijft de Na-geboorten af / ende versterckt de bebende en lamme Leden. Hier toe werdt van de Lavendel Water en Olie gedistilleert / ofte Conserf bereyt. Het wert oock veel by sinnen en kleders gelept / die daer af een goede reuck krijgen / en vooz de mot bewaert zijn.

Bloem van Constantinopelen.

Dese bloemen staen veel t'samen by een / strael-wijs / en breechtachtigh / seer aerdygh van een gescheyden / en mitsdien sy geen reuck en hebben / werdense alleen om haer schoone/en dicketwils verschepde koleur in de Hoben onderhouden. Sy worden aengequeect dooz afscheuringe in de Maendt Maert, en blijven veel jaren in 't leven / ofte oock wel gezaept; maer als dan dragen sy vooz het tweede jaer geen bloemen. Sy plegen gemeenlijck te bloepen in Julii en Augustus. Haer aert en krachten zijn tot noch toe niet ondersocht / of beschreven / en sy dienen alleen om de Hoben te verciereu.

Sonnebloem.

De Sonnebloem werdt in de Lente hier en daer in den Hof gezaept / en brengt in de Somersche Maenden een schoone geele bloem vooz / vroeger of later na dat de Sommer heet of droogh / voecht of hout is. Het zaet leydt seer aerdygh / gelijk als de Wyen in haer huyshens / by een gestooten. Men houdt in 't gemeen daer vooz / dat de Sonnebloem sich tegen de loop van de Son alle daegh aenkeert / en des nachts sich wederom herstelt.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De teere en jonge steelkens / als oock het zaet / gebuycken eenige om lust tot byslapen te bewecken / anderints dient dese Bloem allea tot vermaeck / en vercieringe des Hoffs.

Maenbollen.

De soozte van de Maenbollen, als men de gedaente/en koleur vande bloemen soude willen aensien / zijn byna ontallijck; want sy dooz het zaeyen veel veranderinge onderwozen zijn: Men vindt 'er met paerffe / purpere / witte / bleeck-roode / hoogh-roode / bonte / met dubbelde bloemen / en meer andere. Onder dese geslachten wordt gerekent de Gehoornde Heul, meest geele bloemen dragende / en Doornachtige Heul, van de Maent Julius, tot de Winter toe bloeyende / de andere soozte brenghen haer bloemen in Junius, Julius, en Augustus vooz / na welcken tijdt het zaet rijp wordt / 't welck vijft jaer gset blijft.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De zaet-huyshens en 't zaet van de Maenbollen zijn verkolende van aert / slaep verwekende / en pijn-stillende van krachten / en sy zijn seer nut om de dunne en scherpe sinckingen te bedwingen. Tot dien eynde wert in de Apotheecken een Syroop, Diacodium genaemt / van de selven bereyt.

Duyfent-schoon.

Men bespeurt groote verschepdenheyt onder de bloemen van dit gewas / niet alleen in de koleur; maer oock in 't getal van dien: want sommige hebben weynigh / sommige veel bloemen by een staende. Sy begeeren een vochtachtige gront / en worden dooz de selve oeffeninge / als van de Angeliereu gesept is / onderhouden / uytgesondert dat sy wat beter tegen de koude mogen. Sy dienen meer tot verciering des Hoffs / als nut in de Medecijne.

Damaft-bloemen.

Dese werden om haer schoone reuck / en witte bloemen naerlijck in de Hoben geoeffent;

Ⓔ

oeffent;

oeffent; sy begeeren goede en bochte aerde en wel ter Sonne gelegene plaetsen / en werden van zaet en van afsetten boozt ge- teelt / te weten / als de bloem begint te ver- gaen / sal men de steel boozt affnijden / tot op een dupin breedt na aen de grondt / soo sullen upt de wortel weder veel jonge scheu- ten te boozschijn komen / die men in het Booz-jaer sal verplanten: andere teelense aen van stecken / zijnde een handt-breedt langh / up: de Sonne in de aerde gesteecken. De Damast-bloemen bloepen in May, Juny en de geheele Sommer dooz. Dese planten zijn in de booz-tijdt seer gequelt van een groen wozynken / dat wel naerfelijck alle dagen upt de jonge bladeren van dit gewas moet opgesocht en gedaodt worden / tot soo lan- ge dat de plant sterck begint op te schieten / en de steel met de bloem-knoppen te booz- schijn komen.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De bladeren van Damast-bloemen zijn heet en scherp op de tonge / en hebben een dooz-snijden- de / afvagende en verteerende kracht: sy doen sterck zweeten / verwecken de Maent-stonden der Vrouwen / drijven de Urijn / en zijn goet booz een benaauwde Wozst. Men distilleert hier van wa- ter / 't welck tot de boozgaende gebreken en in melancolijcke siechte seer dienstigh is.

Scordium.

De Scordium waest gaerne op bochte en lommerachtige plaetsen / en wordt in April van een gescheurt en verplant. Het komt van reuck en smaect met den loock seer na by ober een. Het wert bequaemst in Augustus afgesneden / en tot het gebruyck belwaert.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Scordium heeft een verwarmende en verdoog- gende kracht; 't drijft de Urijn en Maent-ston- den / subert de Wozst van etterachtige sluymen / opent de verstoytheit van Leber en Mildt / ge- neest de hooztsen en besmettelijcke siekten. Hoe krachtigh dat dit kruyt in pestilentiale hooztsen is / blijktt upt het geene de edele en vermaerde Augerius Busbequius daer van schrijft / te weten /

dat hy ten tijden van een groote pestilentie in Turkyen sijn huysgesin dooz den Scordium alleen bezijdt hadde / van de welcke booz des selfs ge- bruyck vele gestorven waren. Men bereyt van de Scordium een Conserf / Electuarium Dialcor- dium genaemt / en in de Apotheken seer wel be- kent: oock kan men van de selve tot de verhaelde gebreken een krachtigh water distilleren.

Affodillen.

De Affodillen begeeren in goede aerde ge- plant te zijn / en werden in Maert van mak- kanderen gescheurt en alsoo bermenghbul- dicht / sy bloepen in May en Juny. Onder dese woerden gerekent de Lelien van eenen dagh met roode / wel-riekende geele of bleeck-purpere of root-orangie bloemen / sy bloepen mede in 't laetste van May ofte het beginsel van Junius, en werden dooz af- scheuringe in Augustus aengeteelt.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De Affodillen zijn warm en droogh in den tweeden graet / verwecken de Maent-stonden en den Urijn / ende drijven het Szabel af / booz- namentlijck als de wortels in Wijn gesoden zijn en gedroncken. In Italien gebruycken de Vrou- wen dese wortels om alle plecken en sproeten upt het aengesicht en van de handen te berodrijven.

Scolopendria of Herts-tongh.

De Scolopendria of Herts-tongh waest gaerne op bochte en schaduwachtige plaets- sen en een sautachtige grondt. Dit gewas is het geheele jaer met bladeren versien / die in April vernieuwt werden / maer het krijgt geen bloemen / noch zaet / waerom het in de Maert dooz af-scheuringe aengeteelt wordt.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Dit kruyt is warm in den ersten / en droogh in den tweeden graet / en 't samentreckende van krachten / waerom het nuttelijck gebruyckt wert om alle bloet-loopen en andere bloeden te stelpen. Het is oock seer goet den mildt-suchtige en die aen langhdurende hooztsen gaen.

Hepatica of edel Lever-kruydt.

Dit gewas wordt met verscheide koleu- ren

ven van bloemen gebonden / als met witte / Hemels-blaeuwe / roode / lijf-vertwige / paers-achtige / en dubbelde blaeuwe bloemen: het groept seer wel in zandachtige aerde / en wederstaet de koude des Winters ; inboegen dat de bloemen seer vzoegh / te weten in Februarii en Maert te voorszijn kom:n. Somsijds heeft dit gewas veel grooter bladeren / met eenige placken / of blacken gespickelt / en dese soorte bloept later / dan de andere. Men verplaut het in April , en werdt alsoo aengewonnen.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Hepatica is hout en dzoogh van aert / met eenige t'samentreckinge / het is een seer bequaem behulpmiddel vooz de leversuchtige / waerom het oock edel Lever-kruyt genaemt wert. 't Geneest oock de inwendige wonden / en verkoelt de ontstekinge van het Ingewandt.

Androsomon, of Mans-bloet.

Dit krupt werdt van zaet aengewonnen / en wil geplant zijn op schaduwachtige plaetsen. Het bloept in de Maendt Julii, en Augustus, en onderwijlen wozt het zaet rijp.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Dit gewas is warm / en dzoogh van aert / het zaet purgeert de galachtige bochtigheden / maer moet voorszichtig gebruyckt worden.

Milium Solis, of Paerlen-kruyt.

Paerlen-kruyt groept beter van zaet / in April in de aerde gewozzen / dan geplant / en begeert dzoogh / zandachtigh / en luchtigh aerdtrijck.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Het zaet / 't welck meest tot Medecijne gebruyckt wozt / is warm en dzoogh tot in den tweeden graet / dzijft het Szavel af / slopt de Bloet van het Mannelijcke zaet / en met Drouwen Melck ingegeven / is een krachtigh middel om den arbeydt der barende Drouwen te bezozderen.

Napellus, of Wolfs-wortel.

Dit krupt wozt oock Monnicx-kappen, of Pape-kappen, na de gedaente van de blaeuwe bloemen / genoemt / het wozt geplant / en gezaet in de Votten / 't bloept in May of Juny, en in Augustus wozt het zaet rijp.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

Napellus werdt warm en dzoogh geacht in den vierden graet / en is den menschen / en veel bierzoetige dieren schadelijck / ja oock doodelijck.

Pomum amoris, of gulden Appelen.

Appel der Liefde wozt in de Votten van dese Landen om de aerdighheys wille gezaet en onderhouden. Men setse oock in potten / en willen met yets ondersteunt zijn. Men vindt van de selve een soorte van Spaens zaet aengewonnen / met recht opstaende steelkens / anderhalven voet hoogh / en de andere in alles gelijck. Het bloept in Julii en Augustus, en de vuchten worden in de Herfst rijp.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

Dit krupt en Duchten zijn verkoelende van aert / waerom sy het wildt vuur genesen. De Duchten in Olie gesoden / verdzijven de schurftheyt / als men 't daer mede smeert.

De Verstandige Hovenier, sijn oeffening in

JULIUS.

In desen Maendt zaeyt de Verstandige Hovenier wederom / Sala, Kervel, Endivie, Spinagie, en andere Moeskruiden. Hy leyt de Angelieren af / om in de Herfst te verplanten / en vergadert nu de krupden / die in haer beste kracht zijn om in de Winter soo wel tot de Keucken / als Medecijne te gebruycken. Hy oculeert nu in 't heetste van de tijdt / alderhande Boomen in 't afgaen van de Maen / als Appelen, Peeren, Pruymen, Orangie- en Lamoen-boomen, en andere. Indien het Krupdt / en de jonggeplante Boomen dooz al te groote hitte en drooghte quamen te verwelcken / of te verdorren / moet men die verquicken met regenwater / dat in de Son gewarnt / en met mis gemengt is / ofte in des selfs plaetse mach men sloop-water nemen : oock kan men tot dien eynde eenigh gras of krupdt / met water bevochticht zijnde / ontrent de stam van de jonge Boomen leggen. In desen Maent sal men de Dol-gewassen uyt de aerde nemen / die bequaemelijck laten droogen / en schoon maken / om in de Herfst weder te planten.

Van 't plucken, en vergaderen der Kruiden, Bloemen, en Zaden.

De Verstandige Hovenier neemt oock sijn tijdt wel in acht om de Krupden / Bloemen / en Zaden ter rechter tijdt te plucken / te vergaderen / en in te dragen / op dat hy / wanneer de strenge Winter de krupden doet verdorren en uytgaen / nochtans soo wel tot spijs / als Medecijne pers mochte overigh hebben. In de Lente, of Doortijdt vergadert men Krupden om Wateren daer van te distilleeren. In de Somer vergadert men Krupden om te droogen / en in de Winter te gebruycken. In de Herfst vergadert men 't Zaet van de Krupden / om te gebruycken / en om den Hof in het Doozjaer

weder daer mede te bezaepen. In de Herfst en Lente, als 't krupt vergaen / en de kracht in de wortel is / graeft men wortels uyt om te confijten / en te droogen. Men moet de krupden / bloemen / en zaden afplucken / en vergaderen ; als het schoon / droogh en helder weer is. De kroock- en Moeskrupden pluckt men / als sy noch in 't groeyen en in haer fleur en kracht zijn. De Medecijnkrupden / eer de bladeren af vallen. De bloemen moet men vergaderen / als sy in 't opgaen zijn / en eerse af vallen. 't Zaet als 't begint te droogen en rijp genoegh is. Verderf moet men d'afgepluckte krupden / bloemen / en zaden niet in de Sonne / maer in de schaduw / en de bloemen tusschen twee linnen doecken droogen / op dat sy te beter haer kracht mogen behouden die anderints veel dooz de Son vermindert souden werden. Daer na sal men de krupden / bloemen / en zaden in doosen / of sackjens bewaren / en in drooge donckere plaetsen bewaren. 't Zaet dat in hauwen / en schillen wast / als Erwtten / Boonen etc. sal men in de selve laten blyven / tot dat men 't zaeyen / of gebruycken wil.

Vlierboom.

De Vlierboom wast gaerne aen de waterkant / en op vochtige plaetsen / in sonnige Landen wert hy by hagen / en heyningen van Hoben / Ackers / en Velden geset / en hy werdt van wortel-spruyten / en steecken aengeteelt. In May brenge hy sijn bloemen voort / en in September, of October worden sijn besien rijp. Aen de oude struycken van de Vlierboom wast sommijds een sachte / en byzwe gomme / die veeltijds de gedaente van een menschen ooz schijnt te hebben / en daerom Judas-ooren genoemt werdt.

Sijn

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De Vlier-boom is warm in den tweeden en
 droogh in den eersten graet / purgeerende de wa-
 terachtige / slijmerige en galachtige vochtighe-
 den. De bladeren worden oock gelept of heete
 gezwellen. De jonge spijwtjens opgefoden zijnde/
 worden in 't Dooz-jaar van de water-suchtige en
 roos-ballige menschen bequamelijk booz een Sa-
 laet gegeten. De groene middel-schozse met wijn
 of wey uptgeperst / doet braken / en woardt in
 Duytslandt, van de Landt-lieden tegen langh
 duurende en derdendaeghs kooztsen gebuycht:
 De selfde kraecht woardt het zaet / in de zwarte
 Besien beslooten / toe geschreven. De Vlier-
 knoppen eerste bloepen / met Sout en Azijn in
 gelept en als knappers gegeten / zijn gesont / en
 purgeerende 't lichaem soetelyck. De bloemen
 versachten / doen de gezwellen verdwijnen / en
 werden veel tegen de kooz gebuycht / van de
 selfde wert oock gemeenlijk Vlier-azijn gemaect/
 oock Water daer af gebistilleert. Van de rijpe
 Besien wert een Conkert of Rob bereydt / seer
 dienstigh om te doen zweeten tegen de kooz/
 kooztsen en besmettelijcke seecten. Alsoo wy de
 deucht van de Vlier-boom hier beschrijven / sul-
 len wy van de kracht van 't Vlier-sap / hier noch
 dese Historie by voegen / gelijck 't selve Michael
 Neander in sijn Physica beschreven heeft. Een
 seker Dozstelijck Persoon / op de jacht zijnde / is
 van sijn geselschap in een Bosschagie verdoolt / en
 van den rechten wegh af gekomen / en als hy
 lange gins en weder had gereden / is hy eynde-
 lijck in het midden van de Bosschagie gekomen
 by een kleyne Soeren Hutte / alwaer hy na toe
 gereden is / en heeft daer gebonden een ouden
 grijzen Man sitten schreyen en weenen. De Dozst
 vzaeghde wat hem deerde / en waerom hy ween-
 de en schreyde; waer op den ouden grijzen Man
 seyde / om dat my mijn Dader qualijck gehan-
 delt en dapper geslagen heeft. De Dozst was
 ober dese reden seer verwondert / dat soo een ou-
 den grijzen Man noch een Dader in 't leven had-
 de / en te meer dat hy noch soo veel krachten had/
 om sijn Soon dapper af te smeeren / en vzaeghde
 wat de oorzaak was van soedanige slagen; de ou-
 de Man seyde / om dat ick mijn Daders Dader
 of groot-bader / die ick meende op te tillen en op
 een andere plaets versetten wilde / ick hem on-
 verfiens op de bloer liet vallen. De Dozst wiert
 ober dese reden noch al meer verwondert / en was

begeertigh om dese ober oude Luyden te sien / en
 selfs met haer te spreken / dus is hy met dese oude
 Man in de Hutte gegaen / en heeft het selve
 waerachtigh bevonden. De Dozst vzaeghde waer
 by sy soo lange leefden / sy seyden met gemeene
 spijse / als vzoat / boter / kaes / en datse haer ge-
 neerde en onderhielden by kiruyden en Woxtelen
 soose Godt liet wassen / maer dat eenighste / datse
 booz haer Medicijn en gesontheyt onderhielden/
 wast datse alle jaren de rijpe Vlier-besien berga-
 derden / daer van sy het roode sap upt parsten/
 en dit sap koochten sy / en aten dat op haer vzoat/
 en dewyl sy dit onderhielden / waren sy dus lan-
 ge gesont gebleven / en tot soo hoogen ouderdom
 gekomen / mitsdien quamen de Heeren en Ede-
 len van dien Dozst / die sy na veel soeckens al-
 daer in dese Hutte vonden / die haer immers soo
 soer als de Dozst ober dese oude Luyden verwon-
 dert hebben.

Geldersche Roos.

De Geldersche Roos is een geslacht van
 Water-vlier of Swelcken-hout, en woardt
 als de gemeene Vlier-boom aengewonnen.
 Hy bloeyt seer ciertijck in May, voortbreu-
 gende witte bloemen in een ronden / dicken/
 en verheben bol of tros t'samen ghooxt;
 De besien woerden in de Herfst rijp.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De natuur en krachten van desen Boom zijn
 noch ter tijdt onbekent / en woardt alleen om sijn
 schoone bloemen in de Hoben onderhouden.

Jasmijn.

De Jasmijn werdt om de aengenaemheyt
 en de goede reuck van sijn bloem / van de
 Lief-hebbers in de Hoben onderhouden / en
 vzaeght of witte of geele / of blaauwe bloe-
 men. Het woardt van inleggen oploopen en
 scheuten / oock eenige van zaet boozt geteelt/
 maer de Catalonise Jasmijn werdt op wilde
 stammetjes afgesogen of ge-ent / in potten
 geplant en tegen de Dozst seer wel bewaert.
 De andere soozten moeten geplactst zijn te-
 gen een muur of schuttingh / daerse seer wel
 van de Son bescheenen konnen werden / des
 Winters sal men de woxtel wat bedecken/
 en

en al ſchoon de ſchenten af bzieſen / ſoo ſal men die in de Boortijt afſnijden om weer upt te ſpruyten. De Jaſmijn bzeught ſijn bloemen in May te boozſchijn/ doch de witte ſoorte bzeugt hier te lande ſelden zaet boozt ; maer de geele wel / in zwartachtige Beſien beſtooten zijnde.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De Jaſmijn, en inſonderheyt ſijn bloemen/zijn warm van aert ; 't berdzoocht alle catarnen en bochtigheden der herſenen / en woardt nuttelijck tegen der ſelue koude gebreken gebzuycht. Olie daer deſe bloemen tegen de Sonne in getweeckt hebben / wozt ſeer geprezen tegen de gebreken des Lijsnoeders en der zenutwen / upt koude ooſſaiken ontfaen.

Capperboom.

De Capperboom werdt dooz ſozghbuldige oeffeningh in de Hoben van oploopen aengeueect / men moeſe in potten / met goede aerde verſien / planten / wel bewatere / en op een warme / en wel ter Sonnegelegene plaetſe ſtellen / oock des Winters boozt de koude naectu betwaren.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De Cappers, en de ſchoſſe van de woztelen / dewelcke meeſt gebſicht werden / zijn warm en dzooch in den derden graet / ſy openen de verſtopte Leber / en verſachten de harde Milt. De Cappers werden veel tot een ſauſſe by andere ſpijs gebzuycht / om den appetijt te verwecken.

Olijven-boom.

De Olijven-boom waſt gaerne in warme Landen / als Spanjen, Italien, Cicilien, Grieckenlandt, en in Aſien ; maer hier te Lande werdt hy met groote moepte onderhouden. Hy begeert goet en klepachtigh aerdrijck / en werdt omtrent half Maert aengeteelt van woztel-ſpruyten / of ſonge bzuchtbare looten / die men niet boozt de vijf jaren moet verplanten / noch boozt acht jaren beſnoepen. Hy werdt oock ge-ent op wilde Olijve-boomen. Hy groept tierigh in 't gefeſchap van Wijngaerden, en Vyge-

boomen, maer den Eycken-boom is hy vbandt. Men bemijt hem met aſſche van ſalck-obens / die men omtrent de woztels lept / waer dooz hy laſtiger opſchiet.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De onrijpe bziichten van Olijven zijn koudt / dzooch / en 't ſamentreckende van aert / ſy verſtercken de Maegh / en maken appetijt ; maer geven het lichaem wepnigh voedsel : Sy wozen / als de Cappers by ſpijs gebzuycht / ofte alleen / met hoot gegeten. Apt de rijpe Olijven werdt Olie gepreſt / die by yder wel bekend / en in gemeen gebzuycht is.

Agnus Caſtus, of Kuysch-boom.

De Agnus Caſtus werdt in de krupt-beſimmers Hoben goeoffent / en waſt op tot een kleyn Boortijt ; men plant hem in potten of backen / en moet geſet wozen op een warme plaetſe / en dickwils beſproept zijn. Dit gewas bzeugt hier te Lande ſeer laet / en boozt Augustus niet ſijn bloemen te boozſchijn.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Agnus Caſtus is warm en dzooch in den derden graet / verdzijft de winden in de Maegh / Darnen of Lijsnoeder beſtooten. 't Saet opent de verſtopte Leber / Milt / en Maentſtonden. Om de groote kracht / die deſen Boom heeft / van de onkuysche luſten te bedwingen / is hy in ſommige klooſters veel te vinden.

Arbor Vitæ, of Boom des Levens.

De Arbor Vitæ is aldereerſt upt Noort-America in Vranckrijck gebzaecht / en aldaer in den Hof van Koning Francois den Eerſten onderhouden ; maer werdt nu hier te Lande / en elders van afgebozten tacken vermenighbuldigt / die haeft woztelen ſchieten / indienſe in een ſchaduwachtige plaetſe geplant zijn / en daer na wozenſe in de Maent Januarij verplant.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Deſe Boom is warm en dzooch van aert / geelijck ſulcks upt de ſmaech en reuck genoegh be-

hent

kent woꝝdt / nochtans zijn sijn verdere krachten niet ondersocht / alleen versekeren sommige / dat het gedistilleerde Water en Olie van desen Doorn seer nut zijn tegen de smerten van 't Hlerecijn.

Strammonia, of Doorn-appel.

Dit kruyt schiet op tot een groote plant / draeght witte bloemen / en 't zaet / 't welck in de Herfst rijp woꝝdt / is beslooten in een doornachtige bolster : het woꝝdt gezaept in de Lente, in zwavelachtige aerde.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De Doorn-appel, en voornamentlijk het zaet is seer verkoelende / verdoovende / en slaep-makende van aert / en moet daerom niet lichtbaerdelyck ingenomen werden.

Turcx Koorn.

Dit gewas woꝝdt hier te Lande in de Hoben tot een vzeindighcyt onderhouden / en woꝝt na de verscheide koleur van 't zaet onderscheyden / want het een brengt vruyn / 't ander wit / root / of geel zaet voort. Het woꝝdt gezaept in April, en in nat-beregende aerde gesiecken / gelijk de gemeene Boonen geset woꝝden. De vruchten / of zaden woꝝden in de Herfst rijp. Verwonderens waerdigh is 't gene men aen dit gewas bespeurt / te weten / dat het sijn zaet levert elders dan daer sijn bloemen voort gekomen zijn / 't welck tegen den aert van andere krupten is / die haer vruchten voort brengen ter plaetse daer de bloemen geresen sijn.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

Turcx Koorn is warmer en tapper als onse gemeene tarwe / geeft grof voedsel / waerom het de Leber en 't Angelwandt seer haest verstoppt / en is quaet en moeyelijck om te verteeren.

Betonie.

De Betonie begeert een vochte en kommerachtige plaetse / en werdt in April van een gescheurt en verplant / en in Julij brenghet sy haer bloemen voort.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

Dit kruyt is warm en droogh in den tweeden graet / 't woꝝdt veel gebruyckt tegen koude gebzeken des Hoofst / 't supbert de Dors / opent de verstoptheden van Leber / Galblaes en Milte / en versoet de smerte van de Nieren / en geneest de gebzeken van de Blaes. Van het kruyt woꝝt in de Apotheeken een Water gedistilleert / en van de Bloemen Conserf gemaect.

Sleutel-bloemen, of witte Betonie.

De Sleutel-bloemen zijn tweederley / groote, of met dubbelde bloemen / en kleynne, of met enckelde bloemen / en dese zijn wederom in verscheide koleuren verdeelt / als geele, roode, purpere, lijf-verwige, bleeck-roode, doncker-roode, en witte Sleutel-bloemen. Dit kruyt begeert de selfde oeffening als van de Betonie geseyt is / en het bloeyt heel vroegh / te weten, in Maert en April.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

Witte Betonie is sonder werckelijcke hitte droogh in den derden graet / geneest de gebzeken der Zenuwen / en versoet de smerte der Ledematen / versterckt het herte / en woꝝdt onder de wondt-zancken gemengt. Dit kruyt woꝝdt hedendaeghs met meer andere Woeskrupten in spijs gebruyckt.

Suring.

De Suring werdt in de Maeg-hoben in goede aerde in de Lente gezaept / en wil by drooge tijden bewatert / en dickmaels afgesueben sijn. Zenebengs de gemeene Suring bindt men Plant-Suring, die alleen dooz het affscheuren / en verplanten aengeteelt woꝝdt ; als mede Spaense Suring, die gezaept / en geplant woꝝdt.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Suring is houdt en droogh in den tweeden graet / opent / supbert het bloet / en verkoelt alle inwendige ontsteekingen / en lescht den doꝝt in heete koozten. Tot dien eynde woꝝtse veel in wey / of karnemelck gesooden / en gedroncken.

Antir-

Antirrhinum, of Orant.

Dit Krupdt draecht verscheyde bloemen / als roos-roode, lijf-vei-we, geele, witte, purpere, root-violette, en bonte bloemen, het woardt in April in de Hoben gezaept / en bloept in Augustus, maer indien het na de Winter overgebleven is / begint het sijn bloemen te vertoonen in May, en verbolgens den heele Somer door. Het begeert zandachtige aerde / en een open lucht.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Dit Krupdt en woardt tot geen inwendige gebreken des lichaems gebruyckt. De bladeren / bloemen / en 't zaet worden seer nuttelijck met Olie van Kooften plaesier-wijse gebruyckt tegen de opstijginge van de Lijfmoeder / en om de Maentstonden te verwecken.

Amaranthus, of Fluweel-bloemen.

De Amaranthus werdt veel van de Liefhebbers der Krupden in de Hoben geoessent en onderhouden; dese bloeiens verepschen droogh / en zwavelachtige aerde / werden in de Lente gezaept / en 't zaet woardt gemeenlijck in de Herfst rijp.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De Fluweel-bloemen sijn seer goet gebruyckt om de Druyckloop / en de witte Bloet der Vrouwen te stoppen / en het Bloedtsponwen te genesen. Het zaet met wijn gedroncken / doet de sogende Vrouwen overbloet van Melck krijgen.

Carduus Mariæ, of onser Vrouwen Distel.

De Carduus Mariæ heeft breeide / bleeck-groene / en met witte / of melck-berwige strepen-getekende bladeren / en eens in de Lente in den Hof gezaept zijnde / spruyt genoegh van het afgevallen zaet voort: Sy bloept in Junii en Julii, en 't zaet rijp geworden zijnde / vergaetse.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

Het zaet van onser Vrouwen Distel opent alle verstoptheden / drijft het Szabel / en de Steen af / en werdt seer goet behouden tegen de pijn / en

steekinghe der Zijde: Tot dien eynde kan men van 't selfde met andere Zaden een Emulsie, of Melckijse bereyden.

Blattaria, of Motten-kruydt.

Dit Krupdt heeft verscheyde medesoorten / alleen in de koleur / of gedaente van de bloemen van malkanderen verschillende / als geel, wit, root, bleeck-root, bruynpaers, en purper-violet: Als dit eens in de Hoben gezaept is / spruyt het alle jaer gewillighlijck wederom upt / en bloept van Junius af tot in September toe: terwyl woardt het zaet rijp.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De bittere smaack van dit Krupdt geeft te kennen / dat het warm en droogh van aert is. De vermaerde Krupthenner Lobel, prijft het om de verstoptheden van het Ingewandt / en van de klepne aderkens des Levers te openen. Utwendigh gebruyckt / is het goet om alle wyle zwoeren te genesen.

Lathyris.

Van dese worden verscheyde soorten gebonden / het woardt eben als de Erwtten, en andere hauw-bruchten gezaept / en onderhouden.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De Lathyris, die oock platte Erwtten genoemt werden / komen in aert en krachten met de gemeene Boonen en Erwtten over een / maer geeft het lichaem meer en grober boedtsel / nochtans woardt het niet tot spijs / maer tot vermaeck / en upt curieusheyt in de Hoben van de naerstige Krupdt-bemimmers aengetoelt.

Penfeen, of Veldt-Violen.

De Veldt-Violen in den Hof geplant / of gezaept zijnde / wassen veel schoonder en lieffelijcker / als in 't wilde: Sy beginnen met de Maerse Violen te bloepen / en verbolgens tot in den Herfst toe / dzagende aardige bloemtjens / waer in men drierhande koleur / als bruynpaers / wit / en geel bespeurt / en daerom van sommige Drieverwige Violetten genaemt worden.

Haer

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De Penfeen zijn hout / en bochtigh van aert / versachtende / en weeckmaeckende van krachten. Dit kruydt wordet seer geprefen tegen de Kooztsen / en tozmijnen der jonge kinderen. Het supbert de Dozst en Longe / en matigt der selver verhitinge.

Aert-befien.

De Aert-befien plant men van haer uptspuytselen een voet van malkanderen in goede / en vette aerde ; sy beminnen oock lommerachtige plaetsen / en wanneerse wel ter Sonne staen / willen sy dickwils begooten zijn. Sy bloepen in de Lente, en de Befien, die root / of tusschen geel en wit zijn / worden in Junii, of wel vroeger rijp. Om schoone groote vruchten te hebben / sal mense alle drie Jaren verplanten / en in de Herft supberen van haer oberbloedige zyscheuten / en maer een laten behouden. Sy moeten in 't Boozjaer met zant / of zantachtige aerde bestropt / en des Winters met het afgeballen loof van de Gofst-boomen / of mis bedeckt zijn.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

Het kruyt en de wortelen verkoelen en maken droogh met eenige t'samentreckinge / maer de vruchten zijn hout en bocht van aert. De bladeren en wortelen stelpen de Wyckloopen en onmatelijcke Bloeden der Vrouwen / en werden mittelijck gebruyckt tegen ontfekinge en zweeringe van de mond en van de amandelen. De vruchten verslaen de dozst / stercken het herte / matigen de hitte en brandt van de Maegh / Leber en Mildt / supberen de Nieren / doen Water en Gzabeel lossen / en zijn den Seelsuchtigen seer goet. Men moet in acht nemen / dat de Aert-befien niet ongewassen geeten en werden ; want sy niet eenigh fenijn van klepne spinnekens / ofte padden / die sich daer veertijds by onthouden / besmet konnen zijn / en alsoo schade aen des menschen gefontheit soude by brengen.

Scarley.

De Scarley wast in alderhande aerde / en

gezaept zijnde / blijft lange jaren ober ; sy bemint warme / en lommerachtige plaetsen / en wil dickwils besproept zijn ; sy bloept in Junii en Julii, en haer bladeren gelijcken de Salie, en hebben een seer stercken reuck.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Scarley is warm en droogh tot in den derden graet ; sy verweckt krachtelijck de Maentfontden der Vrouwen / en verscherpt het gesicht : De bladeren in Wijn gelept / geeft die een smaech als Muscadel / doch beel gedroncken / verweckt haest dronckenschap en pijn in het Hoofst.

Melde.

Melde moet jaerlijcks in Februarii, Maert, en April gezaept werden / wantse niet tegen de koude mach ; maer sy wil dun gezaept / en dickwils besproept zijn. Sy wast oock somtijts van haer selfs in de Moes-hoven / en bloept in Junii en Julii, en daer na wordet haer zaet rijp.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Dit kruyt is hout in den eersten / en bochtigh in den tweeden graet ; het maect de Wyck weeck / en opent de verstoptheit van de Leber. Het pleeghe beel in ouden tijden / en wordet noch hedendaeghs in Duytslandt onder de Moeskruyden gebruyckt.

Duyfentblatt.

In dit kruydt wert dit onderschept aen-gemerckt / dat het eene draeght sneeu-witte / die in 't midden asch-berwigh zijn / en het ander schoon roode / lijf-berwige / geele / of purpere bloemen. Het werdt dooz zaet / en affcheuringe der planten / in 't begin van April vermenighvuldicht. Het begeert een goede gront / en begint van May tot diep in de Somer te bloepen.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Duyfentblatt is verkoelende / en t'samentreckende van aert ; waerom het alle Bloedtooy / en Bloeden der Vrouwen stopt / en bequaem is om versche wonden te genesen.

Bergh-Calament.

Dit kruyt is hier te Lande van bzeemt zaet aengewonnen / en woardt van de Liefhebbers in de Hoben onderhouden. Men zaept het in April in goede aerde op schaduwachtige plaetsen / de wortel blijft des Winters ober / en spruyt het volgende jaer wederom upt. Het bloept in Junii, en 't zaet bergadert men in de Herfft.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De Bergh-Calament is warm en dzoogh in den tweeden graet / dzijft de Urijn / berwecht seer krachtigh de Maent-stonden der Dzoorten / berdzijft de Woymen des Dypcks / en doet het ge-

ronnen Bloet in 't lichaem scheidt / en is seer goet tegen de enghbozstighet.

Perfoliata, of Deur-Was.

Dit kruyt staet seer aerdigh in sijn bladt / en heeft geelachtige bloemtjens: het moet alle jaren in de Lente in de Hoben gezaept worden / en bloept meestendeel in Julius, en Augustus, en het zaet rijp geworden zijnde / vergaet het.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Deur-Was is warm / dzoogh / en t'samentrekkende van aert / en wert seer gepresen tot versche wonden en bzeucken / of scheursels van de jonge kinderen.

De Verstandige Hovenier, sijn oeffening in AUGUSTUS.

In de Maent Augustus is de Verstandige Hovenier noch naersigh in 't zaepen van Spenagie, Kervel, Vette, Kors, Rapen, en Kool, om in November te verplanten / en in 't naefte jaer vzoorge vzychten te verkrijgen. H is oock besich in 't bergaderen van kruyden / en bloemen / om in de Winter tot spijse / en Medecijn te gebuycken / als mede in 't plucken van 't rijpe / en volkomen zaet / om in de Lente den Hof daer wederom mede te bezaepen. H verplant de zaepelingen van de pot-bloemen / met de volle Maen / in potten / als de planten groot genoegh zijn. In dese Maende beginnen de Oost-boomen rijpe vzychten voort te vzen / als eenige Appelen, Peeren, Vijgen, Abricoos, en andere vzychten; dese sal den naersige / en Verstandige Hovenier als dan met dzoogh / en helder weer afplucken / en bergaderen. H sal oock de bladeren rontom de Druyven, die laet rijp worden / afreucken / en wechnemen / op datse te beter de hitte van de Son ontfangen / en te eerder rijpen souden. H mach nu van de onrijpe Druyven, en die niet wel voort willen / zijn

versjups maken / en tot sijn gebuyck bewaren. Op S. Laurens-dagh treckt men de Knofloock upt der aerden / en men seydt / dat h als dan in haer beste kracht is / en de selve niet en verliest.

Van het uytgraven, en bewaren der Wortelen.

De wortelen / als Alant, Angelica, Meester-wortel, Ireas, Gentiaen, en meer andere / worden uptgegraven / en opgenoimen in de Herfft; als de bladeren af vallen / en 't sap in de wortelen gedaelt is / of in de Lente, eer dat de bladeren / of 't loof begint upt te schieten. Dese als dan repn gewassen zijnde / sal men in de schaduwe / indiensel welreckett / en dun van substantie zijn / ofte in de Son en Oben / indiensel dick / en vorchtigh van wesen zijn / dzoogen / en op een dzooge plaets in een doos bewaren. De wortel van Peonien Manneken, die seer tegen de Valende-siechten / en Stuppen gepresen wort / moet men in 't afgaen van de Maen optrecken / en dzoogen. De wortelen die een houtachtige pit hebben / die sal men het pit

upt snijden / en wech werpen / maer de rest sal men dzoogen / en bewaren. De wortelen die men in de Winter tot spijse gebzuyct / als geele Peen , Pastinaken , Bierwortelen , Cichorey-wortelen , en anderu / moet men uptgegraven zijnde / de kruyn / eu staert-eynde af snijden / en in zant tot Winter-probiffie bewaren.

Ocker-Nootenboom.

De Ocker-Nootenboom wast gaerne in een dzooge gront ; maer in natte / en bochte gronden / en omtrent een Eycken-boom geplant / wil hy niet wel aerden. Hy wordt aengeteelt van Nooten / die men in de Maert in goede aerde met het seherp eynde nederwaerts set / en van te booren een dagh of twee in nat zant / of water geweeckt heeft / en daer na als hy nptfzywt / en twee Jaeren gestaen heeft / sal men hem in Februarii , of Maert verplanten / en de zaedt-wortel affnijden : Dus tot een bequame stam opgesehooten zijnde / moet hy 20 of 25 voeten van een geset worden / hy bloeyt in de Lente , en de vruchten worden omtrent Augustus rijp. Indien de Nootboom geen tier schijnt te hebben / sal men de bast op eenige plaetsen openen / andere booren een gat of twee in de wortel / en vullen het wederom met een hout van Palmboom / of men scoopt affche by de wortel / hier dooz krijght hy veel / en dzooge vruchten / die een dunne schil hebben.

Sijn aert , kracht , en gebruyck.

De Ocker-nooten zijn warm in den eersten / en dzoogh in den tweeden graedt ; maer wat bezdzoogh zijnde / zijns warmer / en dzooger / en oock den Maegh schadelijcker : want sy berwecken Hoest / Hooftpijn / en vermeerderen de galachtige bochtigheden. De versche Nooten zijn een goede remedie tegen 't bergift / met Vygen , Wijnruyt , en wat Sout gegeten. Men Consijtse alsse jong / en eer de middelste schelle hart geworden is. Van de groene en onrijpe Nooten word in de Apotheecken een Water gedistilleert / het welck tegen alderhande kooztsen / verhittinge des Angewands / Peste / en besmettelijcke siechten

seer nut is. Op sommige plaetsen wert Olie van de rijpe , en ongedrooghde Nooten geparft / de welke noch berfch zijnde / in plaetsen van Boomolie gebzuyct wordt. De schozste van de Nooten-boom in Nijin geweecht / en op de Pols gebonden / van de gene die de koozts heeft / het sal de bzandt na hem trecken / en een groote Waterblaes maken / die men dooz moet snijden. De bloepsels gedzooght / en een bierendeel loots met Wijn ingenomen / zijn uytarmaten goet tegen het opstijgen des Lijfmoeders. Onder de schadulwe van de Noot-boomen te rusten / of te slapen is ongesout.

Hafelaer-Nootenboom.

Deze Boom groeyt seer wel op bochte / en lommerachtige plaetsen / en werd daerom in de Boomingaert / aen de kant van de watergrafe geplant. Hy wort aengequeecht van wortelspruyten / en in de maent Januarii geplant. De Nooten worden in de maent Augustus rijp / en de gene die roode schillen aen de pitten hebben / worden booz de beste geacht.

Sijn aert , kracht , en gebruyck.

De vruchten / of Hafelaer-Nooten zijn middelmatig in hitte / en koude / doch zwaer om te bertereen : sy maken de menschen vet / stercken de Lendenen / zijn den Leber nut / en goet tegen het Graveel.

Eycken-boom.

De Eycken-boom en versmaet geenderhande gront / want hy wast wel in schrale en zandachtige aerde. Hy wordt van Heekers vermenighvuldicht / die men een halve boet diep in Maert in de aerde plant / daer na drie / of vier Jaeren opgewassen zijnde / snijnt men de zaet-wortel af / en verplant hem in Januarii 20 of 25 voeten van een. De Heekers / of vruchten van desen Boom worden in de Herfst rijp. Men moet de Eycken-boom , om daer mede huyfen te bouwen / in Januarius , of December in 't afgaen van de Maen afhoutwen / en het hout sal dan langer duuten / en niet haest vermeluwen.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De bladeren en schoofse van den Eycken-boom, als mede de dopkens van de Akers en de Akers selfs zijn verzoogende in den derden graet / en seer t' samen-treckende van krachten: waerom sy seer nut en bequaem sijn om de onnatige Maendt-stonden der Vrouwen / het Bloedtsputwen / Bloet-pissen en alle Wyck-loopen te stoppen en te genesen. Het voedtsel dat van de Akers komt is beter voor Werckens als Menschen. De gemalen schoofsen worden sijn genaemt / en van de Leer-touwers om het Leer te bereyden / gebruyckt.

Camper-foelie.

Camper-foelie wordt in de Hoben aen de pieelen geset / om de selve te bekleeden en te vercieret; De bloemen die seer wel rieken sijn / vertoonen sich in April of May, en de besien werden in Augustus of September root en rijp. Dit gewas wordt van wortel-spruyten vermenighvuldicht en geplant.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Camper-foelie is geweldig heet en droogh. De besien doen seer sterck het water lossen en drijven het Grabeel af / maer te veel gebruyckt verwecken bloedigh water. Dit geheele gewas behoort de Geboorde / het verset de smerte van de Wildt / vermurt de selve / alse verhart is / opentse als sy verstoep is / en vermindertse als sy te groot is. Tot de verhaelde gebreken kan men van de bloemen een krachtigh Water distilleren.

Seven-boom.

De Seven-boom wordt hier te Lande van steck of klepne spruyten aengequeect / de selve steekt men in goede aerde op een tamelijcken vochten en schaduwachtige plaats / alwaer mense laet staen tot het volgende Jaer / en als dan verplant mense in Maert, en moeten jaerlijcks gheschooren worden.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Seven-boom is warm en droogh in den der-

den graet / en drijft af krachtelijck de Maentstonden / Pa-geboorten / doode Wycht en den Urjn. 't Is jammer dat de Seven-boom van sommige Dourto-lieden misbruyckt wordt / om niet zwanger te worden. Cardanus verhaelt dat de Slangen seer groot behagen in Seven-boom scheypen / en dat hy daer omtrent soustijds een groote meenigte van Adder-slangen vergadert heeft gesien.

Sumach-boom.

Deze Boom wordt van zaed en wortel-spruyten aengequeect / en wil wel groeyen in fantachtige aerde: De bloemen komen in de Maendt Julius te voorschijn / en het zaet wordt in de Herft rijp.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De bladeren / wychten en 't zaet van de Sumach-boom sijn verkoelende in den tweeden en verzoogende in den derden graet / en sterckelijck t' samen-treckende van kracht: waerom sy alle Wyck-loopen en Bloeden der Vrouwen stoppen ende genesen. Het zaet in water gesoeden / ende daer mede gewasschen / supbert het vuple Candt-bleefsch / en maect de losse Tandten vast.

Pimpernel.

De Pimpernel wordt in Maert en April ghesaeyt in fantachtige aerde; de wortel blijft lange tijdt in 't leven / en schiet jaerlijcks weder van selfs upt in de Voort-tijdt. De bloemen komen in Juny voort / en in Augustus wordt het zaet rijp.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De Pimpernel is warm en droogh in den tweeden graet / supberende / en t' samen-treckende van kracht; sy is seer goet tegen de Ceeringh / selst het Bloet-sputwen / repnighet de verbylde Sweeringe / geneest alle Wonden en Wyck-loopen / en is seer nut tegen 't Grabeel en de Steen. De bladeren in Wijn geleyt / maken de Wijn aengenaem van reuck en smaect / verheugen het herte / en maken de mensch vrolijck en bly-geestigh. Sy worden oock om haer aengenaemheits wille onder de toe-kruyden van de Salact begeert.

Kruyse-

Kruysemunt.

De Kruysemunt begeert geen gemefte / en vette aerde; maer een bochte / en lommerachtige plaetse / en eens van de wortel / of tackjens omtrent half Maert in den Hof geplant zijnde / groept weeldigh genoegh boort. Als men deselve vergaderen wil / moet mense met geen mes af snijden / maer met de handt af plucken; want andersints soude sy sterben / en upt gaen.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

Dit Kruydt verwarmt en verdooght in den derden graet / 't versterckt de Maegh / maecht appetijt / breekt Winden / en verquicht het Herte; 't stelt de onmatige Bloeden der Vrouwen / en werdt insonderhepdt gepresen tegen de witte Bloet / tegen de Steen / en 't Szabeel / en tegen de Druppel-pisse. De Kruysemunt heeft hoven dien dese eygenschap / datse belet / dat de Melck in de Maegh niet en runne. Van de selve maecht men Water, Olie, Conserven, en Syropen, tot de genoemde gebreken seer dienstigh.

Nip.

Dit werdt ook Kattekruydt genoemd / om dat de Kratten in dit Kruydt groote genoeghte scheppen / en dat dickwils eeten; 't werdt gezaept / en geplant als de Munt.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De Nip is heet en droogh / en van krachten de Kruysemunt eenighsins gelijk / en werdt van beele onder de toekruppen / die men by de Salaet gebruyckt / gemengt / om dat sy een liefelijcke geur heeft / en de koude der Kruyden maticht.

Melisse, of Confilie de Greyn.

De Melisse begeert een vette / en welgemiste gront / en een schaduwachtige plaetse / en werdt dooz zaepen en planten in de Hoben booztgeset. Dit Kruydt bloeyt in Junii, Julii, en Augustus, en tegen de Winter verliest het sijn bladeren / en in de Lente spruyt het wederom upt.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De Melisse is van krachten verwarmende / en verdoogende in den tweeden graet: Sy is het Herte seer nut / alle bangigheyt / en zwarmoedigheyt des Hertens verdooyende / versterckt de Geesten / komt te hulpe den geenen die met sloypinge aen 't Herte / en de Maite gequelt zijn; sy versterckt de Maegh / en Hersenen / verweckt de Maentsonden der Vrouwen / en verbetert de melancholijcke / en sleghtmatijcke bochtigheden. Men maecht van de Melisse gedistilleert Water, Olie, Conserven, Extracten, &c. Sommige Natuurkunders verseecheren / dat Melisse omtrent de Bykhozben geplant / ofte aen de selve gehangen / doet dat de Wyen niet verdooyden / noch haer woonplaetse lichtelijck verlaten.

Thijm.

De Thijm werdt om sijn sterck / en liefelijcke reuck in de Hoben onderhouden / en wordt dooz 't verplanten in Maert of April booztgeset / en 't begeert goede zwavelachtige aerde / en een openluchtige / en wel ter Sonne-siaende plaets / en wil by dooogte tijden dickwils betwatert zijn.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Dit Kruydt verwarmt / en verdooght in den derden graet / en is seer doozsnijvende / en supberende van kracht: 't verweckt de Maentsonden / en Pisse / opent de verstoptheden des Ingewandts / verdooyt de Hoest / en Engbooztighet / scheidt het geronnen Bloedt / en is seer goet om alle gebreken / die upt zwaer / en melancholijck bloet ontsaen / te genesen.

Hyloop.

De Hyloop wordt half Maert geplant in goede / en welbereyde aerde / en op een openluchtige plaets / sy bloeyt in Julii, en in Augustus moet men die afsnijden / en dooogen om te gebruycken.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De Hyloop is warm / en droogh in den derden graet / en supber-maekende van krachten / waerom het de tape / en slijmerige bochtigheden

door den Kamergaanc affet; opent de verstopt-
heyt van het Angewandt / en insonderheyt van
de Longe / 't verweckt de Maentstonden / en
geneest de derden daeghsche Kooztsen / Vallende-
siechten / Seel- en Milttsucht.

Poleye.

De Poleye begeert een bochtige grondt /
en sommerachtige plaets / men plant het
in Maert, en is weeldrygh in 't wassen / in-
dien het dickmaels besproept wordt. Dit
krupdt bloept in de Maent Julii, en Augu-
stus, en als dan moet men 't vergaderen om
te gebruycken.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Dit krupdt is heet en droogh in den derden
graet / verweckt krachtelijck de Maentstonden
der Vrouwten / dzijst de Nageboorten af / sup-
bert de Borst van tape sluypen / doet Water / en
Gzabeel lossen / en opent de verstoptheyt van de
Milt. Men kan van de Poleye een krachtigh
Water distilleeren; ander sijn hoocht mensche alleen
in Water / of Wijn / en geeft het te dymcken.

Seven-gety.

Seven-gety, of welruykende Klaver wert
in de Lente gezaept / en daer 't eens gezaept
is geweest / daer komt het lichtelijck van
sijn afgevallen zaedt alle jaren wederom
boort. Het bloept hier te Lande in de maent
Junii, Julii, en Augustus.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

Dit krupdt heeft een middelmatige kracht om
te herdzoogen / en om te verteeren; 't dzijst den
Arijn / vermindert de pijn in 't Water maken / en
verweckt de Maentstonden der Vrouwten. Van
de bloemen van Seven-gety wert een krachtige
Olie bereept / om verwongne zenuwen / versche-
wonden / en bzeucken / of scheurfels van jonge kin-
deren te genesen.

Costus, of Balssem.

De Costus wert van planten in de Ho-
ben naerstelijck onderhouden / men bindt
van de selve twee soorten / als groote / en

kleyne Costus. Dese twee soorten bloeyen
in de Maenden Julii, en Augustus.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De Balssem is warm en droogh in den tweeden
graet / met een merckelijcke t'samentreckende
kracht: 't stilt de pijn in Maegh / en Darmen;
't stopt de Supelkloopen / en belet het neder sine-
ken der Catharnen / en geneest de gebraken van
de Lijsmoeder. Tot dien eynde kan men van
dit krupdt een Water distilleeren / of een Conserf
maken.

Salie.

De Salie heeft verscheyde medesoorten /
als groote, of grove Salie, kleyne, of Edele
Salie, Edele Salie met geelachtige blader-
kens, Edele Salie met Lavendel-bladers,
Boomachtige Salie, Salie met bonte blade-
ren, Salie met witte bloemen, welriekende
Spaense Salie; meest alle dese geslachten
kunnen de koude des Winters tamelijck
wel verdragen / uytgenomen de welrie-
kende Spaense Salie, en die met witte Bloe-
men. Sy worden van afgeschuurde plan-
ten / en tackskens angequeecht / gelyck de
Roosmarijn, sulcks geschiet in de Lente. Sy
moeten geplant zijn op een goede gront / en
een sommerachtige plaets: Men moets
oock dickwils supveren van de acken / en
bladers die bedorven zijn / en de aerde daer
omtrent met een troffel omroeren. Som-
mige planten Wijnruyt omtrent de Salie,
om die te bevrjiden van Algevisen / en Pad-
den / die sich andersints veeltijds onder de
selve onthouden / en de bladeren tot groote
schade soude mogen met haer vergift bes-
metten / gelyck soodanige exempelen van
erbare Mannen / en besonder van den
gheleerden Heelmeester Parzus verhaelt
worden.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Salie is warm en droogh in den tweeden graet /
sy versterckt de Maegh / Herzenen en Zenuwen /
sy is de zwangere Vrouwten seer nut / want sy
versterckt de Lijsmoeder / en de Druicht / en
maecht

maecht de Vrouwen blychtbaer; sy geneest en verbeteret alle koude gebreken van de Borst en het Bloet-sputwen. Het gemeene volck koocht Salie in Soete-melck / om daer mede een buurige en gezwollen keel te gorgelen.

Anijs.

Anijs moet jaerlijchs in de Maert in goede / vette en gemeste aerde gezaept worden / en dickwils besproept zijn; 't bloept in de Maent July of Augustus, en brenghet als dan sijn zaet voort.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Anijs, en booznamentlijck het zaet / verwarint in den tweeden en verzooght in den eersten graet / breecht Winden / verweckt den Kirjn / verniebert Melck in der Vrouwen Borsten / rupint de Borst / opent de verstopte Leber en Mildt / en in Wijn gesoden drijft het zweet uyt. Tot de genoemde gebreken wordt het gedistilleerde Water en Olie seer krachtigh bevonden.

Ameos.

Dit krupt begeert de selfde oeffeninge als de Anijs, en eens gezaept zijnde / spruyt het van 't afgeballen zaet lichtelijck uyt; het bloept in Augustus, en daer na wordt het zaet rijp.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Ammi-zaet is verwarmende en verzoogende in den derden graet / en is seer krachtigh om krimpinge en Supck-pijn te verdriven; 't opent de verstoptheyt van de Leber / Mildt en Lijf-moeder. Men koocht het zaet in Wijn / ofte gepurverseert zijnde / wordt met Bier of Wijn ingenomen.

Huys-loock of Donder-baert.

Dit krupt wast op hupsen / dacken en muuren / is in 't Latijn semper vivum genaemt / om dat het altsijt droent. Tot vermaeck werdt het Boom-huys-loock geoeffent en van tackshens aengeteelt / maer 't kan geen koude verdragen / en moet daerom in de kachel bewaert worden.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

Huys-loock is hout in den derden graet / en seer goet tegen ontsteekinghe van de Leber / Mildt en Pieren / tegen buurige Puffsen / de Kooos en verbrantheyt. Het sap op 't Doozhooft gestreken stilt de Hooft-pijn en pdelheyt des Hoofts / die by heete en brandende kooztsen plegen te zijn.

Solidago Sarcenica, of Heydensch Wondtkruyd.

Dit krupt wordt gezaept en geplant op bochte en schaduwachtige plaetsen / en brenghet sijn bloemen in July en Augustus te voorschijn. Het heeft sijn naem van de Heydenen of Saracijnen ghekrege / die met dit krupt de Wonden plegen te genesen.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

Heydensch Wondtkruyd geneest niet alleen versche schaden en quetsuren / maer supbert en heelt de verouderde en verbusde Wonden: waerom het van de Heel-meesters deel in Wondtdrancken gebesicht wordt; daer-en-boven opent het den verstopten Leber en Mildt / en geneest de Geelsucht / en 't beginsel van de Watersucht.

Verbena of Yser-kruyd.

Dit krupt wordt in de Hoben gezaept of in de Lente gheplant / op een bochtige / doch open-luchtige plaetse; 't bloept in de Maend Julius en Augustus, en moet als dan vergaert en gedzooght worden.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

Verbena is seer verzoogende / matelijck verkoelende en 't samen-trechende van aert; 't versterckt het zwacke Gesicht / stilt de Hooft-pijn / drijft het Szabel af / en opent de verstoptheyt van Leber / Mildt en Longe / en 't werdt seer nuttelijck van de uyt-teerende menschen / en die Etter sputwen / gebruyckt. Tot dien eynde kan men / als het krupt in sijn bloem staet / van 't selfde een krachtigh Water distillieren.

Gras met veel Bloemen.

Dit Krupdt werdt alleen om de fraeygheyt van de bloemen / (die boben op een steel / als een kroontje / by malkander groeyen / en upt den witte een weynigh paers-

achtigh van koleur zijn) in de Boben van de Liefhebbers onderhouden. Het begeert weynigh oeffening / en wil gaerne op bochte plaatsen wassen / en het bloept van May tot heel diep in de Somer.

De Verstandige Hovenier, sijn oeffening in

S E P T E M B E R.

In dese Maent zaeyt de Verstandige Hovenier Koren-Sala, van zaet dat een jaer oudt is / als mede zaet van Muur-bloemen in potten / twee dagen voor de volle Maen / dan wint men van enckeld' zaet dubbelde bloemen; maer als 't vziest / moet men de potten in huys setten / en als sy spruyten / in de Lente, of Voortijt verplanten: Men zaeyt oock Pastinaken, om die vzoegh in 't Doozjaer te hebben. In dese Maent verplant men alle goede krupden / en affsetsels van krupden / en bloemen die men in potten set / om by Winter-tijt in huys te setten / en voor de koude te bewaren / als Angelieren, Lauwerier, Roofmarijn, en andere. Men set nu wederom in de aerde / en men queecht door de klijsters aen / Kroon-Imperiael, Kivits Eyeren, Anemones, Ranunculi, Lelien, Tulpen, en Gladiolus. De Verstandige Hovenier sal nu oock de wortelen van de Oost- en Fruyt-boomen ontblooten / en goede mis aen de selve leggen / op dat die door de regen verbloepen / en na de onderste wortelen gebzacht werden / om alsoo de Boomen te verquicken / en vzychbaer te maken. Indien hy Boomen in de Herfst wil verplanten / moet sulchs geschieden omtrent St. Lamberts-dagh, 't welck den 15 dagh van September is / en hy sal vlijtigh in acht nemen / 't geene wy boben omtrent het versetten / en verplanten der Boomen in de maent Februarius vermaent hebben. Men is noch al in dese Maent naerstigh besich / met het vergaderen van

alderhande Krupden / Zaet / Appelen, Peeren, Castanien, Nooten, Genever-besien, Vlier-besien, Pompoenen, en andere Oost / en Krupden.

Van 't plucken, en bewaren van Oost, en Vruchten.

Hier toe is van nooden dat de Verstandige Hovenier de bequame tijdt niet en laet voor by gaen; maer dat hy sijn vruchten affplucke by schoon / droogh / en heider weer / en wel toefse dat hy geen onrijpe vruchten af en rucke; maer de gene die door haer koleur / smaech / en zwartigheyt der pitten hare volkomen rijpicheyt aenwijsen. Hy sal oock de vruchten / die hy lange bewaren wil / sindelijck met de handt aflesen / op datse niet gequetst / en gestooten en wozen / waer door sy te eerder soude ontfiecken / en verrotten. De Appelen dus afgepluckt zijnde in de Herfst omtrent als dagh en nacht even lang zijn / in 't afgaen van de Maen / moet men de gekneusde / rottige / en woymfchige van de gade / en baste Appelen afschepden / en op een houte soldering leggen / die by van roock / en stanck is / en wiens vensters upt het Noorden licht scheppen; want indien die na 't Zuyden staen / en de lucht daer van daen ontfangen / sullen sy seer haest slay en rimpeligh werden. Sommige besmeetense niet pot aerde / droogense / en leggense op een drooge plaats / en vermeynen datse daer door lange tijdt goet blijven. Andere bekledense met drooge

Dijge-

Dijge-bladeren / en besmeerense daer boven op met pot-aerde. Andere leggense alleen in Dooie-bladeren onder de Appelen, of leggense in Wijn-moer of Wijn. Winter Appelen worden seer wel in zaet / als garst, rogge, haver &c. of in des selfs kaf bewaert. De Peeren moeten versamelt werden in 't afsaen van de Maen by heete Sonneschijn / en bewaert worden als wy van de Appelen geseyt hebben; oock kan mense langh goet behouden / indien men de steel in warm pick doopt / en de selve alsoo ophanght. Men bereyptse tot Braedt-peeren, als mense in vier quartieren snij / de kloekhuyzen wech werpt / en in een warme Backers-oven laet dzoogen / doch sy moeten eerst een dagh twee of drie leggen / want anders soude de schillen dooz de hitte vol blasen werden. De Quee-appelen en Peeren worden versamelt en bewaert als de Appelen. Men kan oock de beste uyt soecken en in een vat leggen / de schillen en kloekhuyzen van de slechtste koocken / en dat over de andere gieten / daer by doende een handt vol zout / alsoo datse met de schillen en dit sop overdeekt zijn / wel lettende datse daer in altijd bedooven leggen / dus kan mense een geheele Winter over goet behouden en gebuycken. Hier staet in acht genomen te werden / dat de Queen omtrent andere byuchten niet moeten geplactst zijn / want dooz haer scherpe lucht en reuck de selve lichtelijck bederven souden. Limoenen kan men in pekcl / garste of haver / of als mense met gips bekleedt / lange tijdt bewaren. De Granaet-Appelen kan men tot in de Winter goet behouden / als men de selve / sindelijck met de handt afgeplucht zijnde / in gesmolten pick doopt / of alleen de steel daer mede besmect / en de selve op een dzooge plaets ophanght: Andere bekleedense met hoy / en besmeerense wel dick met pot-aerde / waer onder kaf vermenght is. De Moerbessen können langh bewaert worden / soo men de selve / niet al te rijp zijnde / in een glas doet / daer over gietende haer eppen sap of Wijn / ende daer na het glas wel toe-

gestopt zijnde / wech geset. De Karffen die niet waterachtigh van vleesch zijn / als Kriecken en kleyne Kars, kan men aen een touwerse op de soldering ophangen / en soo laten dzoogen / of sy worden in een laetwe Oven op gedzooght / ende daer na maectmen by Winter-tijt van de selve aengename Karffen soppen.

Castanien-boom.

De Castanien-boom begeert een weecke en losse gront / en waest wel in bocht en santachtigh aertrijck / maer in klepachtige en seer vette aerde en wil hy niet wel aerden. Hy wordt van sijn byuchten aengewonnen / die men in February of Maert in de aerde steekt / daer na opgewassen zijnde / werdt hy 25 voet van een geplant. Sijn byuchten worden in de Herfst rijp / die versamelt werden als de bolsters beginnen te barsten / en worden als dan met stocken van de Boom geslagen / want wanneer sy van selver afballen komense niet langh goet behouden werden.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De Castanien zijn dzoogh en wat t'samen treckende van aert / andersins in warmte en koude middel-matigh gestelt; sy sioppen / insonderheyt rauw gegeten / de Duyck-loop / maer sijn de Worst schadelijck en verwecken pijn in 't Hoof: bozders komen sy van krachten met de Wiers seer wel over een.

Klim-op.

Dit gewas wordt omtrent boomen of oude muragie geplant / daer hy hem omtwint en vast aen maect / en waest wel op bochte en waterachtige plaetsen. Men plant het van November af tot Maert toe / en 't bloeyt in de Herfst, en de Bessen worden in de Winter rijp.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De Klim-op is seer heet en scherp van aert / en oock t'samen-treckende van kracht / doch moet geensins onbedachtelijck ghebruyckt worden. Sommige prijsen de Bessen / een viereckel loots met

met Wijn ingenomen / om het Water / Szabeel en Steen af te drijven. De versche en groene bladeren werden gemeenlijk op de Fontenellen gelept / want sy trecken alle humeuren en bochtigheden van de andere Leden na de Fontenelle / en beletten dat de selve niet en ontstecke.

Genever-boom.

Deze Boom aert wel in santachtige aerde / en in een open-luchtige plaats / en wordt dooz't zaepen van de rijpe besien en inleggen aengeleekt. Men maecht van de selve Heggen / die wel beschooren willen zijn. De bladeren blijven altijd 's Winters en Somers groen: de besien worden het tweede Jaer na dat sy boozt gekomen zijn / volkomen en rijp / doch het lebvert alle Jaer burchzen / om dat de rijpe versamelt zijnde / de onrijpe ober blijven / en in 't volgende Jaer tegen den Herfst groot en rijp worden.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De Genever-boom is warm en droogh tot in den derden graet / maer de burchten of besien zijn soo verdroogende niet. De Genever-besien reynigen de Nieren / Blaes / en Leber / en supveren de Bozst; waerom sy nuttelijk gebruyckt worden tegen 't Szabeel / de Steen / Water-sucht en Sughbozstigheid: sy verstercken de Maegh / Herzen en 't Gesicht / en beletten alle sinckinge / die op de Oogen / Tand en andere Leden vallen: sy zijn oock seer nut in tijden van Pest en besmettelijke siekten gesesicht te werden; oock bzecken sy Winden / stillen de Burch-pijn / en genesen de gebreken des Lijf-moeders. In de Apotheken bereydt men van de selve gedistilleert Water, Olie, Extract en Conserf tot de booznoemde gebreken seer dienstigh.

Cypressen-boom.

Deze Boom wast hoogh en boven spits als de Sparre-boom: hy wordt hier te Lande van zaedt aengewonnen / op gekomen zijnde / moet men wel toefien dat men de toppen niet afen bzeekt of sjeert / want alsoo gequetst zijnde / soude hy uyt gaen en verdozen. Hy wordt in twee soorten onderscheyden / als Cypress maancken, die

groot wordt en noothens draecht / en Cypress-wijfken, die kleyn blijft en onburchbaer is. Deze Boom wordt seer van de Nieren geplaezht / en om die te verbzibven / sal men hem met kraek bestrijcken. Hier te Lande wil hy seer qualijk de Bozst verdraagen / en daerom werdt hy veeltijds in de stoven bewaert.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De bladeren en Cypressenooten zijn verdroogende en t'samen-treckende van aert / doch sonder merckelijke hitte: sy stoppen de Burch-loop / Bloet-sputwen en alderley Bloet-ganch. De schozst drijft de Steen uyt de Lenden en Blaes / en wordt hy linnen en kleederen gelept / om de Motten en Schieters te verbzibven.

Tamarisch-boom.

De Duytsche Tamarisch-boom, om dat hy veel in Duytlant groeyt / wil niet heel wel in de Hoven aerden / maer de France ofte Languedockse Tamaris wast daer weeldigh en groot: hy begeert een vochte en grupsachtige gront.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De Tamarisch-boom is afvagende / supverende / en eenighsins t'samen-treckende van aert: waerom hy seer krachtigh bebonden wordt / om de verherde en verstopte Walte te openen / waerom tot dien eynde in Italien en andere Landen kroosen en koppem om uyt te dzincken van dit hout gemaecht worden; maer de jonge Brouwen moeten sich van des selfs gebruyck onthouden / alsoo het haer soude onburchbaer maken: enigsz pzijsen het seer tegen de Bocken / en houden het soo krachtigh als het Boek-hout.

Kroon Imperiael.

De Bloem heeft verscheyde mede-soozten / als met geele bloemen / met witte / met schoon-roode / met licht-roode / met enkelde / met dubbelde bloemen / met twee / oock met drie rpen van bloemen boven makanderen. Men plant de bol in 't begin van September, en 't wordt dooz' af-sesels vermenighvuldigh / maer gezaept zijnde heeft het

het lange Jaeren werck eer het bloemen draecht. 't Bloeyt in April, en somtijds in Maert, indien de lucht wat warm is / en 't zaedt wordt in Juny rijp. De krachten van de Kroon Imperiaal zijn tot noch toe onbekent / en wordt alleen om sijn schoonheyt der bloemen in de Hoven onderhouden.

Kivits-eyren.

De Kivits-eyren of Fritillaria heeft oock verscheide mede-soorten / als met gesprenckelde bloemen / met witte bloemen / met geele bloemen / met zwarte bloemen / met Fritillaria van Guyenne, die twee Maenden later bloeyt / als de andere. Sy groeyen gaerne in goede / doch niet gemiste aerde / en worden dooz de bollen en 't zaedt vermenighvuldicht. Sy bloeyen in April met de Tulpen of wel wat vroeger / en men neemtse op in Juny, en men plantse wederom in September. De krachten van dese bloemen zijn van niemant bekend of versocht gheweest / maer sy dienen alleen tot vermasck en vercieringh des Hofjs.

Anemones.

De Anemones zijn veelderhande / en worden in 't gemeen in bzeedt en smal-bladige onderscheyden. Sy begeeren goede en welberoyde aerde / en een wel ter Sonne gelegene plaets; sy bloeyen meest alle in April. De oeffeningh die de Anemones eyschen / is / dat men zaet van de selve in de Maent Maert zaeyt; andere zaeyen in de May of Juny van 't zaet dat dan rijp geworden is / en als dan krijgen sy in de Herfst bladeren. Sy groeyen oock wel geplant zijnde / booznamentlijck de smal-bladige / en worden dooz de afgescheurde wortelen in de Maent September of October aengeteelt. Men moet in acht nemen / dat hoe dicker en knobbelachtiger de wortelen zijn / hoe eerder sy woynstekigh worden en vergaen: daerom sal niense alle Jaer of ten minsten ober twee Jaeren van een scheuren en verplanten. Als men de bloemen in Juny begeret te hebben / sal men de wortelen upt

de aerde nemen aisse gebloeyt hebben / en op een drooge plaets tusschen pampier leggen / en in 't naest volgende Jaer in de Lente in de aerde stecken.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De Anemones zijn seer heet en droogh van aert. Sommige zieden de bladeren en wortels in Azijn / om de Tand-pijn te genesen; doch om de groote scherpigheyt moet dit krupdt niet van binnen gebruyckt worden.

Ranunculi.

Dese dragen schoone bloemen om den Hof te verciere / en zijn in enckelde en dubbelde onderscheyden / maer alle haer medesoorten te verhalen / soude te langh zijn: aengaende haer oeffeningh verciere sijn het selve dat van de Anemones geseyt is.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De Ranunculi zijn seer heet en brandende van aert / waerom sy buyten op de huyt gelept zijnde / trecken blynen en bladeren / en moeten inwendigh niet gebesicht worden.

Lelien.

Onder de Lelien worden verscheyden mede-soorten gerekent / als de gemeene witte Lelien, roode Lelien of Martagons, Lelien van Calvarien, Lelien van Constantinopelen, Lelien van Perlien. Alle dese soorten willen wel wassen in wel-geoeffende en sabelachtige aerde / en worden dooz de kluisers aengequeecht / die men in September plant / en niet langh buyten de aerde laet leggen. Om te maken dat de Lelien op verscheide reyen bloeyen / soo sal men in 't planten sommige Lelien wortelen of kluisers 12 / sommige 8 / sommige 4 / sommige 2 vingeren diep in de aerde stecken / en na datse diep ofte ondiep staen / daer na sulense vroegh of laet bloemen dragen.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De wortelen van witte Lelien bermozwen de harde gezwellen. Het water van de bloemen ge-

distilleert wert van de Vrouwen seer begeert / om het aengesicht wit en schoon te maken / daer en boven is het goet tegen slauwigheyt des Hertens / verhittinge des Levers / en bezobordt den arbeit der zwangere Vrouwen. De Olie van Lelien verwarnt de zenuwen / vermozwt de harde en berfoet de pijnlijke gezwellen. De andere soorten worden alleen om de cieraet van de bloemen in de Hoven onderhouden.

Tulpen.

De bloemen zijn vooz eenige Jaeren in grooter waerde geweest / insouderheyt die wat raer en moy van bloem waren. Haer soorten zijn seer veel / en worden onder drie geslachten begrepen / als vroege / middelsoort en late Tulpen. Sp worden door klisters als andere bol-gewassen aengeteelt : Men neemtse in May en Juny op / en men plantse wederom in September in goede en door de Son wel verluchte aerde.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

Hoe wel de aert en krachten van de Tulpen niet volkouden ondersocht en gebonden zijn / nochtans willen sommige verskeren / dat de selve seer krachtigh zijn / om de lust van by-slapen te vermeerderen / eben soo wel als de Satyrion, van de oude Schijbers daer toe soo seer beroemt.

Gladiolus.

De Gladiolus draeght verscheide kleuren van bloemen / als purpere / incarnate / lijf-vertwige / schoon-roode en witte ; 't bloept in May en Juny, en de bloemen afgeballen zijnde / verbyept haer de wortel in heel klepne bollekens / gelijk de witte Veltajun. Het wordt vermenighvuldicht van de verhaelde bollekens die in September geplant worden.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De wortel van Gladiolus werdt seer gepresen tegen harde gezwellen en krop-klieren. De Hoogditschen gebruycken dese wortel om alderhande bloeden en 't bloet te stelpen.

Soet-hout.

Dese wortel wordt in sommige Hoven onderhouden en van sijn zpscheuten vermenighvuldicht / en wast heel weelderigh / en blijft lange Jaeren in 't leven / maer de bladeren spruyten alle Jaer op een nieuw weder upt.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Soet-hout is matelijck vocht en warm van aert. Het is seer nut en bequaem tegen de gebreken van de Borst / Leber / Nieren en Blase. Cot dien eynde wert het uptgedroogde sap / droop van Soet-hout genaemt / veel gebruycht ; als mede Syroop van Soet-hout, de welke in de Apotheken bereyt wordt.

Hafel-wortel of Mans-ooren.

Dit groeyt gaerne op vochte en schaduwachtige plaetsen / 't is altydt groen / maer krijght in de Lente nieuwe bladeren / en wordt als dan van een gescheurt en verplant.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De bladeren van Hafel-wortel zijn warm en droogh van aert / en hebben een supber-makende kracht ; sp doen overgeven en jagen met het zaken alle taye en galachtige vochtigheden upt het Lichaem / en verwecken met eenen kamergaanch. De wortelen zijn mede verwarmende en verdroogende van aert / doen water lossen / verwecken de Maent-stonden der Vrouwen / en zijn den geenen goet / die verstoyp van Borst zijn.

Stock-roosen.

Dit Krupdt draeght verscheide kleuren van bloemen / als witte / roode / lijf-vertwige / licht-roode / bzypp-roode / bleek-roode / paerffe / enkelde en dubbelde. In de Lente in sant achtige aerde gezaeyt zijnde / staet een Jaer over eer het bloemen te voorszijn bryngt ; en sulcks geschiedt in July en Augustus ; daer na het zaet rijp geworden zijnde / werdt de steel doz / maer de wortel blijft langh in 't leven / en spruyt in 't Voor-jaer wederom upt.

Haer

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De Stock-roosen zijn middelmatig warm en bochtigh met eenige t'samen-treckende kracht; en daerom werden sy gebruyckt om de Maent-stonden der Vrouwten te stoppen: sy zijn oock seer dienstigh booz de teeringh en booz een quade keel.

Hypericum of St. Jans Kruydt.

Het wast in alderhande aerde / 't heeft langhwerpighe doozsichtige bladeren / die vol klepne stipkens of gaetjens schijnen te zijn; 't bloeyt in Julius en Augustus, als dan bergadert men de bloemen / om een heerlijcke Wondt-olie daer van te maken. Dit Kruydt wozyt dooz zaepen en planten vermenighvuldigh. Men vindt hier van een soozte Alexandrijns Hypericum genaemt / wiens bladeren vier mael klepnder zijn als van de gemeene. Van dese naem is een seer kleyn Boom-gewasse / genaemt Hypericum Cannadense, en werdt om sijn aengename bloempjens 'in de Hoben onderhouden / en van oploopen in de Maent February boozt geplant / 't kan de koude wel tegen staen / en behoeft niet in hups gebracht te werden / en of schoon de tacken doot geboosen waren / so sal men het by de woztel afsnijden / en het sal in de Lente wederom uytspuyten.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Hypericum is warm en dzoogh in den derden graet / het werdt onder de voornaemste Wondt-kruyden gerekent; sommige prisen het tegen de derdendaeghse kooztsen. In Polen pleeght men de bloemen van Hypericum met Water en Sout / den gene die sich beseert / ofte in 't lichaam pets gebroken heeft / in te geben. In de Apotheken wozyt van de bloemen een Olie bereydt / 't welck

een krachtige Balsem is om versche Wonden te genesen / en werdt daerom van de Heel-meeesters veeltijds gebruyckt.

Pulmonaria of Longer-Kruydt.

Dit Kruydt begeert een vochte en sommerachtige plaetse / en wil des Somers dichtwils besproept zijn; het wozyt in 't laetste van April van een gescheurt en geplant.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Longer-kruydt schijnt de naem verkregen te hebben / om dat het seer krachtigh bevonden is tegen de gebreken van de Longe / en voornaemlijck om het Bloet-spoutwen te genesen. Het wozyt hedendaeghs gemengt onder de Kruyden / waer van men groene Kruydt-hoeckjens pleeght te backen.

Bolbonac of Penning-bloemen.

Bolbonac wozyt dooz 't zaepen in de Hoben onderhouden / 't bloeyt gemeenlijck in April, een Jaer na dat het gezaept is / de hantwien daer 't zaet in beslooten is scaen heel cierlijck.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Dit Kruydt en voornaemlijck 't zaet is warm en dzoogh van aert / 't verweckt de Maent-stonden der Vrouwten en drijft den Urin. Het zaet is in krachten het Thlaspi-zaet in alles gelijk.

Klockskens of Belvedere.

Van dese vindt men verscheyde soozten in de Hoben geplant / sy bloeyen in Juny, July en Augustus. Sy worden dooz byscheuten en zaet vermenighvuldigh. Daer krachten sy tot noch toe niet ondersocht / en werden daerom alleen tot cieraet van de Hoben geoeffent en onderhouden.

De Verstandige Hovenier, sijn oeffening in

O C T O B E R.

De verstandige Hovenier begint in dese Maent sozge te dragen voor krupden en Bloem-gewassen / die de strenge koude van de Winter niet konnen wederstaen / om de selve ter bequamer tijdt te mogen bergen. Hy sal oock sijn Orangie, Citroenen, Granaten, en andere teere Boom-gewassen onder dach in de kachels stellen / om die voor de krupt- en Loof-verslindende koude en Dozst te bewaren / en in 't begin van dese Maent sal hy de selve / die het noodigh hebben / verplanten / en de bakken / of potten met vette / en welbereyde aerde versien. Hy is naersigh besich in 't bearbeyden / en omgraven van sijn Hof / in 't onkrupst upt te wieden / en het schzale / en dozre aertrijk te bemisten. Hy mach noch zaeyen Kooren-Sala, en moet de Anemones, Ranunculi, Krocussen, Hyacinthen, en Narcissen in de aerde setten / en planten. En om dat wy hier gewach maken van de Vol-gewassen / soo sullen wy haer algemeene oeffening kortelijck aenwijzen. Alle Vol-gewassen / of Bol-bloemen bereytschen welbereyde / lichte / en vette aerde / dese lve plant men een handt breeet diep in de Maendt September, of October, en het volgende Jaer / als de bloemen afgevallen / en vergaen / 't zaet rijp / en de bladeren verdozt zijn / neemt mense in 't laetste van Julius op / en men leydt de Bollen op een drooge / en schaduwachtige plaetse te droogen / en de selve gesuybert zijnde / worden tot de booznoemde tijdt / om wederom te planten / bewaert.

Om de siecken, en quellinge der Boomen te remedieren.

't Gebeurt dickwils dat de Boomen treuren / en sieck worden / om dit te verbeteren / sal men de wortel ontbloeten / en de selve met Dijnmoer / of droessem van Olie / of

water daer Lupinen in gesoden zijn / of met oude Bis van menschen / of beesten bevochtigen / en begieten. Somsijds vertoonen sich aen de Boomen knurben / en gezwellen / waer in dickwils wo:men groepen / die de Boomen krencken / en bederven / om sulcks te helpen / en voor te komen / sal men de knurben / en gezwellen openen / op dat de schadelijcke materie uytbloepe / en indien daer wo:men in bestooten zijn / soo sal men de selve met een yser uphalen / en het gat met Urijn / en Darchens-mis / of Oestegalle uytwassen / en supber maken. Tot de krancker der Boomen / die dese lve van de stam tot boven in den top soude bederven / en de bast doen zwart worden / en verdozen / moet men het beschadighe deel tot op het hout uytstijden / en de plaets met koe-mis / en Leem vermenght / of met Ent-was booz regen / en windt bestrijcken / en verbinden. Booz quade lucht / nebel / en zee-damp / is noodigh dat den Hof / en Boom-gaert met een manteling van hooge Boomen omcingelt zy. En indien 't gebeurt dat de tacken der Boomen dooz harde winden / of dooz onvoorsichtigh nederbuggen der selve quame te scheuren / of splijten / soo sal men die onderstutten / oprechten / en verbinden met klap / en mis vermengt. Wanneer de Boomen met mos begroept zijn / waer dooz sy gelijk als ruydigh / en schurft worden / soo moet men dese lve wel naersigh in vochtigh weer supberen / en schoon maechen. Als een Boom sijn sap verloopt / en uytbloept / moet men eenige wortelen van dien ontbloeten / en opkloven / en in de spleete een hout / of kepsteen siecken / op dat de overtollige vochtigheyt daer dooz bequamelijck uytbloepe. Als 't Oost en Fruyt wo:mosteckigh wordt / 't welck gemeenlijck werdt veroorzaeckt / dooz dien 't aerdrijk / of waterigh / vochtigh / en nat / of te droogh /

dzoogh / doo / en mager is / dan moet men 't water forcken dooz grippels / af te leyden / en de gront dzoogh te maken / of verbeterd de aerde by de wortel dooz mis / en goede vette aerde. Wanneer een Boom te dun van stam is / en men deselbe begeert dicker te doen groeuen / soo sal men de stam met een mes op twee of drie plaetsen van boven tot beneden op snijden / en als dan sal hy in dichte uytwassen. Noch veel andere remedien die een Verstandige Hobenier moet in acht nemen / hebben wy hier vooren beschreuen / alwaer wy om de Boomen brychtbaer / en weldzagende te maken / geleert hebben.

Lindeboom.

De Lindeboom schiet op tot een hooge / en dichte Boom / wiens tacken sich breedt / en wijdt uytspredden / en in de heete Somer een aangename schaduwte verwecken. Hy begeert goet / en bet aerdriek / want in een dzooge en dooze gront komt hy traeghlyk voort. Hy dzaecht in de Maent May sijn bloemen / die een lieffelycke rouck verwecken. Hy wordt van wortel-spruyten aengeteelt / die daer na twee of drie dupm dieck gewozden zijnde op soodanige plaetsen / als men die begeert / 20 of 25 voeten van malkanderen plant.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

De bladeren en schozssen van de Linde-boom zijn matelijck warm / en t'samen-treckende van aert; waerom sy Wonden en quade Schurfscheden genesen. De Bloemen zijn warm en dzoogh van aert / en worden seer gepresen tegen dupselingh des Hoofds / Beroertheydt en ballende Siekten / daer-en-boven zijn sy seer krachtigh / om de Wouden haest van 't Kinde te doen verlossen: tot dien eynde wert van Linde-bloeyfels een nut en bequaem Water gedistilleert. Van het hout bant men Koolen / die men tot het maken van Buspoeder gebruyckt.

Colutea of Lombarts Linen.

Dit gewas wordt in de Hoben van zaet / dat in de Lente gezaet wordt / voort ge-

set / 't zaet moet men lange tijdt / tot dat het begint te schieten / in water weerken / en dan in vette en met Schape-mis bemiste aerde planten. Men moet het voort her vierde Jaer niet besnoepen; 't kan de koude matelijck verdzagen / en 't bloeyt in May tot diep in de Somer, geele bloemen voort bryngende / ondertusschen wordt het zaet in hauwen of blaesjes beslooten / rijp.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

Colutea is warm en dzoogh in 't begin van den tweeden graet. De gene die de bladeren van dit gewas / voort Senebladeren gebruycken willen / sijn bedzoogen: nochtans doen sy Szaken en beroeren de Dupck / maer met geweld en groote bangigheyt.

Boomachtige Althea.

Dit gewas begeert geplant te sijn op een bochte en vette gront / 't verdzagt de koude tamelijck wel / en 't wordt van inleggen en zaet aengewonnen / die men in January verplant. De bloemen komen eerst in September voort / en de bladeren vallen in November af / en spruyten in April wederom uyt. Indien de top-endekens dooz de koude des Winters verdozt sijn / dan sal men die in 't Dooz-jaer afsnijden.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Dit gewas wort van de Liefhebbers alleen tot cieraet des Hofes onderhouden / en tot Medecijne gebruyckt / het komt met de gemeene Althea of Heems-wortel in krachten ober een.

Ypen-boom.

Van de Ypen-boom bindt men twee soorten / d'een met bzyede en d'ander met smalle bladeren; hy begeert goede vette en bochte aerde / en wordt van sijn wortel-spruyten aengequeect / en groot gewozden zijnde / in February tot Lanen verplant / of men bekleedt met de smal-bladige de Prielen en Gaenderpen.

Sijn

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De bladeren en schofften van dese Boom zijn wietelijck warm van natuure / gheuefen Wonden / en doen de placken en sproeten van

de huydt vergaen. De Landt-lupden seggen als de Ype-boomen haer bladeren vroegh verliesen / dat 'er een groote sterfte van Beeften / als kroepen / Ossen / Paerden / &c. aenstaende is.

Wijngaert.

De Wijngaert begeert een goede en warme gront en plaetse / daerom sal men se tegen het Zuiden planten ; hy wil niet veel gemest zijn / want indien de jonge wortel-
jens de selde komen te bereycken / verrot-
tense / maer in diens plaetse sal men het af-
geballen loof van Ducht-boomen / die tot
aerde geworpen is / aen de wortel leggen ;
andere nemen fijnachtigh Puyn of kleyn
gehackte Lepen / of verrot Speken-hout.
Hy moet alle Jaren nootdackelijck gesnoept
of gesneden worden / eer dat hy begint uyt
te botten / daerom geschiet sulchs geboegh-
lijck in de Maent February in het afgaen
van de Maen. In het snijden laet men ge-
meenlijck 3 / 4 of 5 botten aen 't hout blij-
ven. De Wijngaert wordt door inlegginge
en stecken aengeteelt. Het inleggen geschiedt
in de snoep-tijd / als dan neemtmen een
mantje / daer onder een gat in is / en het
selve wel vast gemaect zijnde / steecht men
door het voorsz. gat / een ranck van den
Wijngaert, en vult het dan op met goede
aerde / soo sal de in-gelepte ranck het selve

Jaer noch wortelen schieten / daer na snijt
men de ranck onder het mantje af / en plant
hem daer men begeert. Op gelijcke wijze
sal men de jonge scheuten / die onder aen de
stam van de Wijngaert uytloopen / inleg-
gen / en in de aerde buggen / gelijck booz
in de Figuur B. 3. gesien kan worden.
Door stecken wordt de Wijngaert aenge-
queeckt op de volgende maniere. Uyt de
afgesnede rancken / sal men een loot snijden /
dat 6 of 7 botten heeft / dit sal men schuyng
in de aerde steecken op een lommerachtige
en vochte plaetse / soo dat maer een of
twee botten boven de aerde moet uytste-
ken. De Wijngaert heeft een verborgen
bplantshap met de Lauwerier, Hafelaer,
Kool, en Radijs, en moeten daerom omtrent
de selve niet geplant worden.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De Gancken / Bladeren en Klautwierkens
van de Wijngaert zijn verkoelende en sterckelijck
t samen-trechende van aert / waerom sy mit zijn
om alderhande Bloet-ganck en Duyck-loopen
te

te stoppen; men spoelt daer mede / in water geso-
den 3 jnde / seer nuttelijck de Mont / om de ont-
steeringe van dien en van de Mandelen te gene-
sen. De selve krachten hebben de onrijpe Druy-
ben en der selver sap / dat men Derjuyjs noemt.
De rijpe Druyben maken winden in de Maegh
en Carmen / insonderheyt die suurachtigh van
smaeck zijn. De Wijn is verwarmende van aert/
en versterckt en vergnickt de ingebooren hitte des
Lichaems / en wordt daerom niet recht gesept/
Welck te zijn vooz oude luyden.

Krocussen.

De Krocussen zijn in de Lente of Vroeg-
bloeyende en Herfst of Laet-bloeyende ont-
derscheyden / men vint onder de selve ver-
scheyde koleuren van bloemen / als violette /
blaeuwe / witte / geele / purpere / kleyn
en groot / gesprenckelde / geele / gout-geele /
geele met zwart-purpere strecken. Sy
bloepen vzoegh in de Lente, te weten in
Maert, uytgenomen de Herfst Krocus, en
worden dooz de bollen / die men in October
plant / aengeteelt.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De krachten van de Krocussen zijn by de nieu-
we Kruidt-beschrybers niet ondersocht / noch
van de Oude beschreven of na gelaten gewest;
Sy worden wilde Safferaen genoemt / om dat
sy nergens / als tot vercieringh des Hofjs nut of
bequaem zijn.

Hyacinthen.

De Hyacinthen zijn verscheyden van ko-
leur / als witte / blaeuwe / purper-roode /
asch-berwige / Ijff-berwige / drupne / en
dese zijn verdeelt in Nederlandtsche, En-
gelsche, Spaense, Orientaelsche en Hy-
acinth van Constantinopelen. Sy bloepen in
Maert, en in Juny worden de bollen uyt de
aerde genomen / en in October wederom
geplant. Sy worden dooz zaepen / en maer
beter dooz af-setten der bollen vermenigh-
vuldigh.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De wortel van Hyacinthen verhoelt tot in het

beginfel van den derden graet / en verdzoocht in
den tweeden. t Zaedt is verdzooende in den
tweeden graet / en t samen treckende van kracht.
De wortel drijft den Urin en stopt de Kamer-
ganch / maer het zaet werckt stercker / en geneest
de Hoode en alderhande Druyck-loopen.

Narcissen.

De geslachten van de Narcissen zijn mee-
nigerhande / en worden meest alle in vroe-
ge, middel-soorten en spade Narcissen on-
derscheyden. Sy begeeren als alle Bol-ge-
wassen / goede sabelachtige aerde / en wor-
den dooz de bollen meest aengeteelt die in
September gheplant worden. De vzoege
soorte bloept hier te Lande in de Hoben in
het beginfel van April, de middel-soorten
in t laetste van April, en de spade in May.
Verscheyde vzeemde en teere soorten van
Narcissen, als mede van de Hyacinthen,
die de Sneeuw en Doost niet kunnen verdzag-
gen / sal men in de Winter sozghvuldigh
bedecken.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

Narcissen en insonderheyt de wortelen zijn
warm en vzoogh in den tweeden graet / en wat
afgaende en t samen-treckende van krachten.
Sy heelen Wonden / versoeten pijn / en verdzij-
ven de gezwellen der Druyten vzoosten.

Coriander.

De Coriander begeert op een goede en
vette gront in de Lente gezaept te zijn / het
zaedt wordt in de Herfst vergadert en be-
waert / en hoe ouder het zaet is / hoe beter
het na t zaepen uytspuupt.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Coriander-zaet in Wijn of Azijn gewerckt /
en wederom gedzoocht / en dan een weynigh vooz
den eeten gegeten / versterckt de Maegh / doodt
de Wormen / en drijft de Maendt-standen en
Urin af. Het zaet wordt veel met Suucker ober-
togen en alsoo gebzupect.

Dille.

De Dil wordt ghezaept in de Maent
Maert,

Maect, en begeert de selfde oeffeningh / die wy van de Anijs in de Maent van Augustus beschreven hebben.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Dil-zaet is warm en droogh in den tweeden graet / 't stilt de krimpunge in de Darmen / verwecht de Pisse / doet de Niek ophouden / vermeerdert de Melck in der Vrouwen borsten / en geneest de gebreken des Lijfs moeders. Van het krupt van Dil maect men een Olie om pijn te stillen / en alle rauwe bochtigheden tot volkomen Concoctie te brengen.

Gentiana.

De Gentiana staet seer tierlijck in sijn Bloem / en wordt daerom naerstigh in de Hoven onderhouden. Dit krupt begeert goede en wel-bereyde aerde / en een sommerachtige plaets. 't Wordt dooz zaet / 't welck men in de Herfst versgaderet / aengeteelt.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Gentiana, en boornamentlijck de wortel / is warm in den derden graet / en seer krachtigh om te supveren / afte vagen / en alle verstoptheden te openen / sy wort seer gepresen tegen de beten van dulle Honden / wederstaet 't Fenijn / besmettinge en verrottinge der Hunneuren / versterckt de Maegh / verwecht de Maent-sonden der Vrouwen / geneest alderhande nalatende kooztsen / en doodt de Wormen.

Agrimonia.

Dit krupt begeert weynigh oeffeningh / en wast op santachtige en schaduwachtige plaetsen / 't bloept in Junius of wel later / en het zaet wordt in 't laetste van de Somer rijp. De Agrimonia die men gebuycken wil / moet in May gepluckt en gedzooght worden.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Agrimonia is warm en droogh in den tweeden graet / opent en versterckt de Leber / geneest het Bloet-pissen / de koude-pis / Geel-sucht / kooztsen / en werdt seer nuttelijck in de Wondt-

dzancken gedaen. Den vermaerden Heer Petrus Bambus verhaelt / dat hy niet anders bevonden en hadde om het Gzabeel wpt de Nieren te drijven / als het gedistilleerde Water van dit krupt.

Arum of Kalfs-voet.

De Arum moet men planten op een schaduwachtige plaets / en wordt dooz affsetels van sijn wortel in September of October boozt geteelt. De vrucht / die als een tros Oruppen in 't midden opschiet / is van veel bol-sappige Besien te samen geset / die als se rijp zijn / een seer sejoon roode koleur vertoonen.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Kalfs-voet verwarmt en verdzooght by na tot in den vierden graet / baeght af en opent krachtigh : waerom dit geheele krupt de dicke en slimerige bochtigheden dun maect / de verslopte Borst en de verbuyple Maegh supbert. 't Doeyer van de wortel in buyle zweerings gestroyt / belet het weeldigh boozt wassen van het oberbloedigh en onvroedigh Vleesch.

Serpentaria of Speer-wortel.

Dit krupt heeft een recht opgaende steel / die seer aerdigh met verscheyde koleuren besprenckelt is / de bloem is groot / in wiens midden een tongh zwartachtigh van herwe te voorszijn komt. 't Begeert de selfde oeffeningh / die wy van de Arum aengemerckt hebben / en is oock in aert en krachten van 't selve niet verschillende.

Aloë.

Dit werdt in curieuse Liefhebers Hoven naerstighlijck geoeffent en onderhouden : Men plant het in potten of backen / en moet des Winters nauw boozt de koude bewaert worden ; Men queecht het aen van sijn zupscheuten / die men in potten of backen in goede salbelachtige aerde plant.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Aloë is warm in den eersten en droogh in den derden graet / 't purgeert de Gal en andere bochtigheden / en is de Maeg mit en bequaem / 't opent de

des Speenen / en verweckt de Maentsonden / 't wert oock bequaem gebonden om wonden te heelen de loopende gaten te supieren / en daer na te sligten: 't wert oock seer nuttelyck vermengt by genees-middelen / die het Bloet stempen / en die men gebuycht tegen de gebreken der Oogen. Aloë des abonts booz den eeten ingenomen purgeert de Maegh / maer na den eeten 't Hoof.

Pyrethrum, of Bertram.

Dit Kruyt wordt in de Hoben in goede aerde ghezaept in de Maent van April, 't bloept in 't laetste van de Somer, en daer na wordt het zaet rijp; Menighmael wort het oock aengewonnen alleen van steeltjens / die in de aerde gesieken / wel beschrijven.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De wortel van Bertram is warm en droogh in den derden graet / sy trecht / geknaut zijnde / veel boeltygheden upt het Hoof / en versoet de Candypijn upt koude doofake ontfaen / en is seer nut om alle oude en koude gebreken van de herffenen en zenuwen te genesen.

Porceleyn.

De Porceleyn wordt in April of Maert in de Hoben gezaept / en eens gezaept zijnde / spruytse daer na genoegh van selfs boozt / sy wast weeldigh op goede vette en welbe- repde aerde.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Dit Kruyt is hout in den derden en bochtigh in den tweeden graet / 't verhoelt seer inwendige en uptwendige verbittinge / 't stopt de Vrouwelike Bloeden / en belet het nederfincken der Catharnen. Men eetsse dickwils / 't zy rauw / 't zy gekoocht met Olie / Azijn en Sout / maer het boedtsel dat sy geeft is heel wepuygh / en daer toe onprijfelyck.

Lychnis Coronaria of Christus-oogen.

Dese Bloemen worden in de Lente in de Hoben gezaept / de dubbelde worden aengewonnen dooz stecken en afscheuringe der planten / die men in Augustus in de aerde steeckt en verplant; sy bloeyen den gheele

Somer dooz / te Weten in Juny, July, doek wel in Augustus. Dit Kruydt wordt om de aengename bloemen / en niet tot Medecijne / in de Hoben onderhouden.

Veneetse Alcea.

Dit Kruydt moet Jaerlijcks in Maert of April gezaept worden / en 't bloept in Juny of July, het zaet leyt in heldere blaesjens beslooten. De krachten van 't selve zijn niet ondersocht of beschreven.

Noli me tangere, of Kruydtje roert my niet.

Dit Kruydt wordt in de Lente gezaept / en eens gezaept zijnde / is het onmoedigh dat men 't wederhale / want het spruyt oberbloedigh van 't afgeballen zaet upt: 't dzaegt in de Somer geele Bloemen als een hoorenken omgekromt / 't zaet leyt in lange ronde hauwkens beslooten / de welcke / als 't zaet rijp geworden is / indiense aengeraccht worden / sieh terstont in krinckelen en 't zaet vallen laten.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Hoe wel men dit Kruydt inwendigh niet gebruycken mach / ende daerom van meest al de Kruyt-beschrybers als onnut geacht / nochtans wert in sommige Landen van 't selve een water gedistilleert / 't welck seer goet bevonden werdt om de pijn van 't flerecijn te versoeten / uptwendigh met sinne doeken of een spongie dickwils op het pijnlycke lidd geleyt zijnde.

Satyrum of Handekens-kruydt.

Dit Kruyt wast veel in 't wilde op bochte bzoek-achtige plaetsen en Hop-landen / en in de Hoben verset zijnde / moet het op een bochte en sommerachtige plaetse geplant werden. De Bloem die boben op de top van de steel in de Maent May of Julius in een tros te voorszijn komt / is in verscheyde koleuren verdeckt / als Satyrium met bleekpurpete / byryn-paerffe / licht-roode / witte / lijf-berwige en violette bloemen / dese alle zijn met verscheyden stippekens besprengt. Daer-en-boben vindt men Satyrium met

gesprenckelde bladeren / en die / den weleken bladeren tusschen de schoon-purpere bloemen inwassen; als oock Satyrium geslutt of sonder bollckens / en Satyrium Hermaphroditicum met lange uytspuytseis aen de bollckens.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De wortelen van dit Kruidt wordt warm en bocht van aert geacht / en seer gezeesen om de lust van hy slapen te vertoecken / ende de zwache Maens te verstercken. Genige gebuycken / als een bysondere remedie / tegen den berden-daeghse koozts een bollcken van de wortel / gedwooght / gestooten en in 't aenkomen van de koozts ingenomen.

Orchies of Standel en Kullekens-kruydt.

Dit Kruidt groeyt / als de Satyrium, op boechtige en waterachtige gronden in 't wilt / behalven de bysondere soorten die meest uyt Portugael werdt overgesonden. Men siet van 't seids verscheyde gheslachten / als Vosse-kullekens, Hons-kullekens, Bocks of Hase-kullekens, Hane-kullekens, Sors-kullekens, daer en boven zijnder het scheyde gedaente van bloemen / als Mannekens, Wijfkens, Wespens, Byen, Vlieden, Muggen, Spinne-koppen, en Pepels of Vijfwouters met gepleckte bladeren. In den Hof geplant zijnde begerense in goede aerde en op een schaduwachtige plaets geset te zijn. In krachten komen sy geheel met de Satyrium ovet een.

De Verstandige Hovenier, sijn oeffening in

NOVEMBER.

In dese Maent sal de Verstandige Hovenier tot sijn Winter provisie / eer hem de Dozst overvalle / de gebonden Endivie afsnijden / en geele Peen, Pastinaken, Bietwortelen, Rapen en andere Wortelen uytgraven / de krupen en staert-eynden af koozten en in dwoogh saut in de kelder voor de Dozst bewaren: hy sal oock de Artisocken wel decken om van de strenge Dozst bebyjdt te zijn / en hy moet de teere pot-krupden en bloemen / die men ingelept heeft / wel gade slaen / op datse niet en verderben. De Lauwerier en Roofmarijn-boom sal hy met Stroo of Niet-matten besleeden / op datse niet en verbuzen / noch door de Sueren / die haer seer schadelijck is / koinen te verdoren of uyt te gaen. Hy plant nu oock Gost en Fruyt-boomen in 't wassen van de Maen / en houtwt de jonge Wortel-spruyten af in 't afnemen van de Maen. De oeffeninge die omtrent het planten en versetten der Boomen ziju waer te nemen / kunnen voor in de Maent February gesien worden.

Hy sal mede in dese tijdt willigen roepen / afsnijden en versamelen / om de Wijngaert en andere boomen in de snoep-tijdt daer mede te binden en vast te maken.

Om het Ongedierte uyt den Hof te verdrijven.

De Swarte Vlieden doen seer groote schade aen de Bloessen van de Boomen / waer door als dan alle hoope van vruchten te bekomen ons by na benomen wordt; om de selve te verdrijven / sal men de Boomen met Stroo en andere ruyghte beroocken / of men begietse met kout water / waer door sy af vallen en verdreben werden. Om de Mieren te berjagen en te doen sterben / soo sal men haer nesten met dwoessen van Olie begieten / of met sijn gestoten Orego en Swavel / of met krijt en Assche besiroepen; Sommige handen eenige van de selve by de nesten op een koole buur / en vermeynen dat de andere daer door vlieden sullen. Indien men de struyck van de krupden of

Stam
Orchies
Kullekens
Bocks
Hase
Sors
Mannekens
Wijfkens
Wespens
Byen
Muggen
Spinne
Pepels
Vijfwouters
Satyrium
Hermaphroditicum
Endivie
Peen
Pastinaken
Bietwortelen
Rapen
Artisocken
Lauwerier
Roofmarijn-boom
Stroo
Niet-matten
Gost
Fruyt-boomen
Wortel-spruyten
Mieren
Olie
Orego
Swavel
krijt
Assche
Stam

Stam van de Boomen met Moer van Olie daer Lupinen in gesoden zijn / of met Ossen-gal / Eer en Moer van Olie vermenght, besmeeren / soo en sullen geen Mieren by de selve ophlimmen. Tot dien eynde kan men oock een Wassen-rinck / die uytgeholt is / om de Stam vast maken / en de selve met water vullen / andere bebinden de Stam ouder met Wol / want sy niet gaerne over de Wol leopen / want sy lichtelijck in de selve komen te verwarren. De Ruypen zijn seer schadelijcke gedierten booz de Boomen / want sy dickwils Loof en Bloemen af eeten / daerom sal men de Ruypen-nesten in December, January, of ten langhsten February wech doen / vernielen / betreden of verbranden / eer datse haer over den geheelen Hof bespreyden. In dien de Ruypen over al den Boom waren gekropen / sal mense niet roock van Stroo / Hoorn of Swabel verjagen en doen sterben / of men salse op volgende wijze verdozen. Men moet des morgens vroege / na dat het geregent heeft / de Boom schudden / waer dooz sy / met de koude van de nacht bevangen en verstijft zijnde / lichtelijck sullen af vallen / en betreden komen werden. Dooz de Molken set men gemeenlijck Molg-ballen / men kanse oock vangen wannerse gemeenlijck woeten / 't geschiet 's morgens omtrent 6 uren / 's middaghs omtrent 12 / en 's avonts omtrent 6 uren / als dan sal mense van achteren met een Spade besetten / en opwerpen / doeh men moet letten / dat de windt niet na haer toe en is / want sy konnen 't stracks ruypken. Andere gebruycken dese manier / als men een Mol vanght / doet die in een diepe Pot / en graeft die in de aerde / des nachts sullen alle de andere Molken haer om de Pot vergaderen / en daer in vallen om de eerste te helpen / en sullen alle alsoo gevangen werden. De Katten en Weselkens zijn haer gezworete vanden. Op dat de Muzen het gezaepde niet vernielen / sal men het zaedt van te vooren met Gal besprengen. De wortelen van de Artisocken worden seer van

dit ongedierte dooz-knaeght / om dit booz te komen / sal men omtrent de selve Berckens-mis of Affche van Boeckenhout / van een gebzande kiat of Wesel leggen. Indien men onder de Krupden Raketten zaeyt / soo sullen sy minder van de Aert-vloepen beschaadicht worden. In de Persick, Abricoos en andere Vucht-boomen / die aen Heyningen geplant zijn / plegen veeltijds de Oorwormen op te kruppen en de rype vuchten te bederven / hier dooz sal men hier en daer afgesaegde eynden van Osse-hoornen in de Boom stellen / waer in sy stullen kruppen en alsoo gemackelijck konnen gevangen en geboodt werden. De Pier-wormen beschaadigen het jonge Krup doock seer / desen sal men 's avonts / na dat het geregent heeft / by de haers opsamelen en wech doen.

Hage-doorn.

De Hage-doorn spuyt in de Lente seer vroege uyt / en is bequaem om Hagen en Heyningen rondom den Hof en Boomgaert daer van te maken / die men tierlijck buygen en bescheeren kan ; hy wordt van zaet en uytspuyt seis aengewonnen.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De Vuchten of Besien van Hage-doorn zijn vroege en samen-treckende van aert ; sy stoppen de Busck / de Busck-loop en overbloedige Maent-sonden der Doolven. De binnenste kernnen van dese vuchten beken de Steen en dzyben die uyt de Nieren en Blaes.

Palm of Bucx-boom.

Hier van zijn twee soorten / groot en kleyn ; De kleyne worden tot rieraet des Hofe rondom de kanten van Bedden en Bloem-parcken geset : De groote wast op tot een kleyn Boontse / waer van men Swanen / Paulwen en andere gedaente scheert / of men maecht 'er Vrgaen van. Dese moeten geplant worden in Maert of April, en eens des Jaers of om het tweede Jaer beschooren zijn. Hier by kan gehoeght werden de stekende Palm, wiens eynde der

bladeren met een scherpe doorn beset zijn/ en draeght roode Bessen/ waer in het zaet beflooten wordt. Het wordt door zaet en 't scheuren der wortelen in de Hoven aengeteelt.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De bladeren van de Palm zijn met eenige drooghre t'samen treckende van aert / gelijk sulchs uyt de smaect genoegh te onderbinden is/ maer in de Medecijne heeft het geen gebruyck ofte nut.

Slee-pruymen.

De Slee-pruymen kunnen tot bebzpinge van de Boomgaert aen de Heyningen geplant worden / andersins zijne in 't wilde genoegh te vinden. Sy bloeyen in April, en in de Herfst worden sijn vruchten rijp.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De Slee-pruymen zijn hout en droogh tot in den derden graet / en sterckelijck t'samen-treckende van naturen; waerom sy nut zijn om alle Bupch-loopen en Bloeden der Vrouwen te stoppen. Tot dien eynde wordt het sap van de selve uytgeparst / en tot een Rob gekoocht / 't welck men in de Apotheken Rob Acatia noemt.

Qualster-boom of Lyfter-besien.

Deze Boom plant men aen de kanten van den Boomgaert/en worden door 't zaet vermenighvuldicht: hy bloeyt in May, en in de Herfst worden de Bessen rijp / waer mede men Lysters / Sneppen en ander gevogelte vanght.

Lavas.

Dit Kruidt is sterck en specery-achtigh van reuck en smaect / ende 't wordt in de Lente in vette en matelijck vochte aerde gezaept/en daer na spruyt het weder om Jaerlijck uyt. In de Somerse Maenden levert het bloemen en zaet.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Lavas is verwarmende en verdroogende in het begin van den derden graet / versterckt de koude

Maegh / breeckt Winden / verweckt de Maentstonden der Vrouwen / stillt het opstijgen des Lijf-moeders / en opent den verstopte Mildt en Leber. Lavas wordt in Wijn gekoocht / of des selfs wortel of zaet gepulverseert met Wijn tegen de verhaelde gebreken ingenomen.

Hoppe.

Dit Kruidt behoeft weynigh oeffeningh / en windt en blecht sich selven om de stocken / staken en andere dingen daer het by geset wordt. Het wast weeldigh in vette aerde en wel-bereyde Ackers. De blaes-achtige belkens worden in Augustus of September vergadert / om daer Bier mede te brouwen.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Hoppe is warm en droogh in den tweeden graet / openende en afbagende van krachten / reynicht het Bloet van alle onsupberheyt / opent de verstoptheyt van de Leber / Mildt en Nieren / geneest de Geel- en Water-sucht / en alle langh-duurende koozsen. De jonge spruyten worden gesoden / en in 't Dooz-jaer als Salaet met Olie en Azijn gegeten.

Duyve-kervel.

Dit Kruidt eens gezaept zijnde / vermenighvuldicht sich selfs van het afgeballen zaet. In May begint het te bloeyen / en moet als dan gepluckt / gedroogh en bewaert worden.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Duyve-kervel is verkoelende en een weynigh verdroogende van aert / 't opent de verstoptheyt van Leber en Mildt / suybert het Bloet / geneest de Schurfsheyt en onsupberheyt des Huys / en drijft de galachtige vochtigheden uyt door den Urin en kiamer-gaick.

Beeren-klaww.

Beeren-klaww wordt van de Wortelen in Maert aengeteelt / want de Wortel seer lang in 't leven blijft: in de Somersche Maenden brenghet het sijn Bloem voort.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Dit Kruidt is middelmatigh tusschen hitte en koude /

houde / en wat bochtigh van aert / vermozwende en verteerende van krachten. De bladeren worden in kistren gebuyck / en zijn oock dienstigh op verbrantheit en heet Alexerijn gelept te werden.

Beeren-oor.

Dit Kruidt wordt om de aengename reuck der bloemen / en de aerdigheyt van dien / van de Liefhebbers naerstigh onderhouden en geoeffent; Men vindt van de selve veelderhande koleuren / als purpere, roode en witte-gepickelde, bleeck-roode, schoon-roode, sneeuw-witte, en meer andere. Het begeert geplant te zijn op goede sabelachtige grondt en een lommerachtige plaets: 't Werdt dooz afscheuringe / die in de Maent April of May geschiet / aengewonnen.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Dit Kruidt is dzoogh van aert / en t'samen-treckende van kracht / waerom het tegen in en uytwendige wonden / als oock tegen scheursels seer geprefen wordt.

Sanikel.

Sanikel begeert een vette grondt en wel-gemeste aerde / en bemint lommerachtige plaetsen / 't kan seer wel tegen de koude en Dooft / want de bladeren blijven het ghe-heel Jaer dooz groen / en 't bloept in May en Junius. Men zaeyt het in de Lente, en wil hy dzooge tijden somtijds bespreept zijn.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Dit Kruidt is warm en dzoogh in den tweeden graet / t'samen-treckende van kracht / en daerom onder de boornaemste Wondt-kruiden gerekent / geneest het Bloet-sputwen / root Melizoen / en de zweerende Nieren. Men koocht dit Kruidt in Water of Wijn / en wert alsoo ingegeven.

Salomons Segel.

Dit Kruidt begeert in santachtige aerde / en op een schaduwachtige plaets geplant te zijn: het draeght sijn Bloemen in May en

Junius, en wozt in de Lente dooz 't afscheuren der Wortelen vermenighvuldicht.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Salomons Segel is warm en dzoogh van natuuren / afgaende en t'samen-treckende van krachten. Het wordt seer selden om sijn moepelijke en walgelijke bitterheyt inwendigh gebuyck; uytwendigh dient het om Wonden te geneesen / en sproeten / en alle blaetwe placken te verdoziben.

Alchimilla, of onser Vrouwen Mantel.

Alchimilla wast tierigh op goede en bochtige gronden en lommerachtige plaetsen / 't wert dooz afscheuringen / en planten aengewonnen.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Dit Kruidt is den Sanikel van aert en krachten seer gelijk / soo dat het eene dooz het ander wel mach gebesicht worden.

Wijn-ruyt.

De Wijn-ruyt wordt in veel Hoben geplant en onderhouden / hy begeert dzooge en luytliche plaetsen / en bemint een vrackachtige gront / en wordt van wortels en tack-spruyten / als Salie en Roofmarijn voort geteelt / somtijts spruyt hy van sijn afgebalen zaet voort. Indiense in de bloem wil schieten / sal men de selve af-snijden / want sy andersins te eerder verdoogh en uytgaet.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Wijn-ruyt is warm en dzoogh in den derden graet / shept de winden / verteert en maecht dun alle dicke en taye bochtigheden / wederstaet alle bergift / sterckt het Gesicht / geneest de Watersucht / en alle smerten van de Dooft / die van koude veroorzaecht zijn / en wert seer bequaem geacht tegen de Stuypen der jonge kinderen. Men bereydt van de Wijn-ruyt gedistilleert Water en Olie.

Rijnvaern.

Dit Kruidt wil geplant zijn op bochte en schaduwachtige plaetsen / 't bloept in Junius en

en Julius, en in Augustus wordt het zaet verzamelt. Rijnvaern wordt dooz zaepen en planten boozgeteelt.

Sijn aert, kracht en gebruyck.

Rijnvaern is hiet en dzoogh in den tweeden graet/ 't werdt veel gebruyckt om de woormen des Dyrchs te dooden en af te jagen / 't verweckt de Urijn/ geneest de koude Pis/ en is den Maegh seer aengenaem. De jonge en teere bladeren worden nuttelijck in 't Dooz jaer onder struyf-hoekjens gebesicht.

Eeren-prijs.

Eeren-prijs wordt dooz 't afscheuren der planten in Maert boozt geset / 't begeert geplaat te zijn in sautachtige aerde / en op een openluchtige plaets; 't bloept in Junius en Julius.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Dit krupst is warm en dzoogh van aert/ opent de verstoppingen van Leber en Milst / drijft de Urijn en 't Szabeel af / geneest die geene / die Etter spoutwen en met een zwaren hoest gequelt zijn.

Imperatoria of Meester-wortel.

Imperatoria moet gezaept of geplaat worden in sautachtige aerde/ 't bloept in Junius, en daer na wordt het zaet rijp: De wortel blijft lange jaren overstaen en spruyt alle jaren wederom uyt.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Meester-wortel verwarmt en berdzooght in den berden graet / drijft het Sweet / schept Winden / soo wel van Darmen / als Maegh en Lijf-moeder. 't Werdt oock seer mit bevonden om de Maent-stonden der Drouwen te bezderen / het opstijgen des Lijf-moeders te beletten / en de Nageboozte en dooden vrucht af te drijven.

Gratiola of Godts genade.

Dit krupst wort dooz affseuringe aengeteelt / men moet het op bochte en lomwerachtige plaetsen planten / 't dzaeght zijn bloemen in Julius en Augustus.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Gratiola is warm en dzoogh van aert / hebbende een stercke kracht om de Dyrck te berouren / en so wel van boben als van onderen te purgeeren / en slijmachtige/dicke en galachtige bochtigheden uyt te jagen: Daerom en moet het niet als met boozsichtigheyt en goet overleggh en dat tot stercke lichameu / gebruyckt worden.

Fraxinella.

De Fraxinella wordt hier dooz zaet aengeteelt / het wil geset zijn in goede sabelachtige aerde/ men bindt van de se ve twee soozten / d'eene met bleek-root purperachtige / en d'ander met sneeu-witte bloemen / die in Junius te boozschijn komen / maer het zaet wort heel laet rijp.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Fraxinella is warm en dzoogh in den tweeden graet / 't breekt de Steen / drijft de Maent-stonden en Na-geboozten af / opent de Bozst en geneest de Dalkende Siekten / en alle koude gebreken van de Hertseien.

Bryonia of witte Wijngaert.

Dit is een gemeen en seer wel bekend krupst / en wordt geplaat in een sautachtige gront aen Diecken / om de selve te bedecken / en alsoo in de Somer aengename schaduwte tegen de hitte der Son mede te deelen.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De wortel van Bryonia, die alleen in de Medicijne gebruyckt wordt / heeft een supberende / dzoogende en matelijck verwarmende kracht / en jaeght af dooz de kanner-ganch de taye Flugmen en waterachtige bochtigheden; waerom sy nuttelijck gebruyckt wort tegen de Water-sucht; daer en boben supbertse de Lijf-moeder van alle burle en quade bochtigheden / en werdt daerom tegen het opstijgen des selfs en om de Maent-stonden te verwecken / beeltijts gebruyckt.

De

De Verstandige Hovenier, sijn oeffening in

D E C E M B E R.

In dese Maent sal de Verstandige Hovenier sijn tijd besteden in 't afhouwen van de tacken van Willigen, Populieren, Abeelen, Elst, Ipen en andere Boomen/ oock moet hy nu de Oost-boomen/ als Appelen, Peeren, Pruymen, Kerffen, Mispelen, Queen en andere/ supveren en besnoepen/ en de tacken tot sijn byzandinge by een binden/ ende op de Solder laten dzoogen. Hy sal nu sich versien van goede mis/ om de selve in tijd van noodt in voorraet te hebben. De Verstandige Hovenier sal nu oock sijn Hof-gereetschap na sien/ en wat gebroocken of geschonden is/ laten vernieuwen/ op dat hy in sijn arbejt nimmer verlegen en zy.

Van 't havenen en suyveren der Boomen.

Dese oeffeningh geschiet alderbequaemst in December, daerom moet men als dan toefien/ waer het hout al te oberbloedigh gewassen is/ of waer dat de Boomen met doze tacken of water-looten bezwaert zijn/ op dat de Boom daer dooz niet geheel bedorven en worde/ of onvuchtbaer blijve/ dese sal hy upthouwen en besnoepen/ doch naestigh in acht nemende dat de vuchtbare tacken en botten niet gequetst noch beschadicht en werden. Alwaer de Boomen te dicht staen en d'een van d'ander onderdrukt worden/ sal men den geene/ die minst in waerden zijn/ de oberbloedige tacken be-rooven/ of de ouden en onvuchtbaren geheel uptroepen. In 't besnoepen der Boomen moet in acht genomen werden/ dat sulcks niet en geschiede in harde storm-winden en uptermaten strenge koude/ waer dooz de Boomen eenige letsel mochten bekomen. De jonge Bomen moeten/ booz datse drie of vier jaer oudt zijn niet besnoept worden. In bochtigh en regenachtigh weer dient men de Boomen van het Mos/ waer

dooz de Boom veel in 't groepen en vuchtbaerhejt belet worde/ met houte of beene messen afdoen/ supveren en afschzabben.

Denne of Mast-boom.

De Mast-boom worde hier te Lande van yceent zaet/ 't welck upt Noorwegen of andere plaetsen worde obergesonden/ aengeteelt/ en gezaept vzoegh in de Lente op een seer warme plaets/ en daer na bequaem zijnde om te verplanten/ 't welck booz de 4 Jaeren niet moet geschieden/ worde hy geplant daer men hem begeert/ 16 of 20 boeten van een/ de wortel rondtom bedekkende met goede sabelachtige aerde. Dese Boom staet het geheele Jaer dooz groen.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De bladeren van Denne-boom met roode Wijn of geslaet Water ingenomen/ stoppen alle Bloeden en 't root Meligoen. De bochte herst van dese Boom vermoyt/ verteert/ en doet scheyden/ ingenomen geneest Enghbozstighbejt/ Uptteeringe/ en 't Sciatica, en supbert de Nieren en Blaes. Die den aers-darm uytgaet/ sulken op een plaek van desen Boom sitten/ die te booren tegen buur wel heet gemaect is.

Populier, en Abeel-boom.

De Populier-boom wasi tierigh in bochtige en broechige plaetsen/ hy begint in 't eynde van Maert, of in 't begin van April te botten/ en hy worde van wortel-spruyten boozt geteelt. De Abeel-boom die oock witte Populier genaemt is/ werdt op de selfde wyse aengequeect/ en daer na bequaem zijnde tot Lanen en Bemantelingen verplanten.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De bladeren en schoffen van de Populier en Abeel-boom zijn getempert in warmte en koude/ nochtans wat dzoogh en afvagende van aert.

II

Dan

Van de jonge Populier-knoppen wordt in de Apotheken de wel bekende Populieren-salf berept / de welke seer goet is tegen alle verhittinge en alle versche geslagen / gestoten ofte geballen buylen ; de selve doet doock rusten / aen de slaep van 't Hoofst en de Pols-aderen gestreken.

Bereken-boom.

Dese Boom behoest in geen vette gront geplant te zijn / want hy in fantachtige en dooze gronden in 't wilde wassende gebonden wordt ; hy spruyt voort van zaet / en is mede bequaem om tot mantelinge der Boomgaerden in February geplant te worden.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De bladeren en schoffse van de Bercken-boom zijn warm en dzoogh in den derden graet : Het loof in water gesoden verdzoocht de loopende zee- ren ; de schoffse in buyle wonden gestropt / geneest de selve. Het water upt een gat / in 't Dooz-jaer in dese Boom gemaect / druppende / werdt seer gepesen om't Ezabel en de Steen upt de Nieren en Blase te drijven / en om alle buyle Sweeringe te genesen.

Elst.

De Elst begeert op seer vochte plaetsen te staen / waerom 't doock in de Deenen aenge- teest wordt / die oppgewassen zijnde / in Maert verplant worden. Men mach de Elst tot by de wortel af knappen / en sy sal daer na weder genoegh uptspruyten en opschieuten.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De schoffsen van dese Boom zijn hout / ber- dzoogende / en t'samentreckende van naturen. Het Elsen-hout heeft dese engenschap / dat het onder de aerde en insonderheyt in 't water geset zijnde / nimmermeer berrot of vergaet / hoewel dat 'et buyten de aerde in de lucht blijuende / haef- selijck bederst.

Willige-boom.

Dese wordt van stecken / in de aerde ge- stecken / aengequect / en begeert op een vochtige plaetse gesiet te zijn / alwaer hy heel tierigh en willigh wast.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De bladeren van de Willige-boom zijn kout en dzoogh / en een wepnigh t'samentreckende van aert / waerom sy goet zijn tegen het Bloet-spon- wen en Bloet-bracken / en om de onmatige Bloeden der Vrouwen te stoppen : Sy worden mede gebruyckt tot Doet-badinge om slaep te herwecken. De groote tacken van dese Boom werden van de Landt-lieden gebesicht om hoz- den en andere dingen daer van te vlechten : De klepne gebruyckt de Hovenier om sijn Boomen en Wijngaerden daer mede te binden.

Chalotten.

De klisters / waer dooz de Chalotten worden vermenighvuldicht / worden in Maert een halve voet van malkanderen geplant / en na dat het lof vergaen is / in Augustus werden sy wedetom upt de aerde genomen / en bewaert.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

De Chalotten komen in krachten en gebruyck met de Ajyn en Knofloock over een / maer ge- geten zijnde / en verwecken sy soodanige bangen lucht niet / als de genoemde Krupden.

Balsem-appel.

De Balsem-appel is in twee soorten on- derscheppen / als Balsem-appel Manneken , en Balsem-appel wijfken. De eerste soorte moet jaerlijcks in goede vette aerde / en op een wel ter Sonne staende plaets gezaept zijn / en als het heet en dzoogh weer is / moet het met water dat in de Son verwarmt is bespruypt zijn. Men bekleet met het selve Gaenderpen en Dieelen / om onder de scha- dutwe van dit gewas / vooz de heete stralen van de Son bezijt te zijn. Het kan de kou- de niet wel verdzagen / daerom verdozt het soo haest als sijn duchten rijp zijn. De twee- de soorte is van de eerste veel verschillende / want het niet seer hoogh opschieut / en heeft lange en vooz spitse bladeren / de steelen zijn de Porceleyn gelijk ; 't bloept in Julius , en in de Herft worden de Duchten of Appel- kens

kens gemeenlijk rijp. Dit getwas moet mede alle Jaeren in de Lente ghezaept worden.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De bladeren en bzuchten van Balsam-appel Manneken zijn warm in den eersten en droogh in den tweeden graet; sy genesen soo wel inwendige als uytwendige Wonden. De Olie daer dese bzuchten in geweecht zijn / is goet booz scheursels en gequiste Zenuwen. De aert en krachten van Balsam-appel Wijkken zijn tot noch toe onbekent.

Glas-kruydt.

Dit Kruydt wast gaerne aen oude mura-gie / en wordt op schaduwachtige plaetsen in den Hof geplant; het spuyt in den May eerst uyt der aerden / en in Julius of Augustus wordt het zaet rijp.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Glas-kruydt is van een getemperde natuur / 't stillt pijn / drijft het Sabel af / vermolt en berdrijft de gezwellen en zueringe der Drouwen Borsten / en verfoet de smerte van 't Hlerecijn.

Bugula of Sene-groen.

Dit Kruydt is Winter en Somer groen; 't begeert gheplant te zijn op vochte doch open-luchtige plaetsen. In April of wat later brenghet het sijn Bloem boozt.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

Sene-groen is met eenige t'samen-treckinge merckelijck berdzoogende van aert; de verdere krachten van 't selve vergelijcken sich met den Sanikel en Alchimilla.

Valeriaen.

De Valeriaen begeert op vochtige gronden geplant te zijn / 't wordt booz afscheuringen en zaet aengeteekt: hier benevens bindt men een soozte / die Valeriana Græca genaemt is / en wordt op de selve maniere aengewonnen. Dese bloepen allegader in de Maenden May, Junius en Julius.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De wortel van Valeriaen is warm in den eersten en droogh in den tweeden graet / verweecht de Maent-sionden der Drouwen / drijft den Urin / en bezijdt de Menschchen booz Pest en besmettelijke Siekten / en sy mash oock seer nuttelijck by de Wondt-drancken vermenght werden.

Tormentille.

De Tormentille moet op een goede sabelachtige gront en een schaduwachtige plaets geplant zijn / en 't wordt booz de wortelen boozt geset / die men in Maert van een scheurt: 't bloept in de Somerse Maenden. De wortel mach tot alle tijden van 't Jaer opgenomen en tot het gebruyck bewaert worden.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

De wortel van Tormentille is droogh in den derden graet / en t'samen-treckende van aert. Men gebruyckte veel tegen besmettelijke siekten / sy verweecht het Sweeten / en stopt alle onmatige Bloeden: Sy is oock seer goet om inwendige quetsuren ee genesen / en het geronnen Bloet te doen schepden.

Nies-wortel.

Van dit Kruydt wordt tweederhande geslachten in de Hoben onderhouden / als swarte Nies-wortel, hebbende groene bloemen en zwarte wortelen / en witte Nies-wortel, wiens bladeren seer aerdigh als een Brabantse Huyck geboutwen / en wortelen wit zijn. Sy worden in santachtige aerde / en op een schaduwachtige plaetse geplant.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Swarte Nies-wortel is heet en droogh in den derden graet / purgeert de tape / galachtige en insonderheyt de melankolijche vochtigheden. Des selfs gebruyck bereyscht een goet oordeel / en een boozsichtige handt. Witte Nies-wortel is warm en droogh in den derden graet / purgeerende de tape en oberbloedige vochtigheden van onder en van boven / maer 't is bepliger in des selfs plaetse

andere gheenes-middelen te gebruycken. Het Poeper van dese Woztel in de Neus opgehaelt dooz sterck sniesen / en supbert de Herzenen van veel quade bochtigheden.

Winter-groen.

Dit krupt blift des Winters groen / en wast gaerne op bochte / doch open-luchte plaetsen: 't draeght wel-riechende bloemen in de Maent Junius en Julius.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Winter-groen is hout in den tweeden en droogh in den derden graedt / 't wozt onder de booz-naemste Woudt-krupden gerekent; 't geneest de Bupck-loopen / Bloet-spouwen en oberbloedige Maent-stonden der Vrouwten. Het krupt wozt in Water of Wijn gesoden / en het afsiedtsel gedroncken.

Lepel-bladen.

Lepel-bladen wast hier te Lande oberbloedigh aen Dijkken en op Riet-landen / sy kunnen oock van zaet in de Hoben aenge-teelt wozen: Sy bloepen in April en May, en 't zaet wozt in Juny volkomen rijp.

Haer aert, kracht, en gebruyck.

Dit krupt is warm in den eersten en droogh in den tweeden graedt. Het sap is niet alleen seer goet tegen de Scheurbupck / maer oock andere gebreken / die wpt grof en zwaer Bloet ontstaen.

Men koocht de selve in Wey of Wijn / of men eets tot Water en Droot. In de Apotheken vind men Extract van Lepel-bladen tegen de Scheurbupck wonderlijck dienstigh.

Alsem.

Hier van bindt men twee soozten / als gemeene en Roomse Alsem, sy begeeren goede sabelachtige aerde / en wozen dooz 't afscheuren der planten vermenighvuldicht.

Sijn aert, kracht, en gebruyck.

Alsem is heet en droogh van aert / en werdt seer goet bebonden om de slappe Maegh te verstercken / de galachtige bochtigheden dooz de Kamer-ganch en Urjn af te setten / en de tape sluyzen te verteeren. Sy wederstaet alle verrottinge / opent de verstopte Leber en Mildt / geneest de Water-sucht en doodt de Wozmen des Bupcks. Van dit krupt maecht men Alsem-wijn, Conserven, Syropen en Olien, die seer dienstigh tegen de verhaelde gebreken gebruyckt kunnen werden.

Stinkende Gouwe of Schel-kruydt.

Dit krupt begeert wepnigh oeffeningh / en wozt op verlooren plaetsen geset / en eens geplant zijnde / spruyt van sich selfs boozt / en blift lange Jaren in 't leven: 't bloeyt van April tot heel diep in de Somen, en ondertusschen wozt het zaet in de hantwens rijp.

Hobe

**Hobeniers-Register / om te weten wat men in den Hof heeft / of wat 'er
noch ontbreekt / seer dienstigh om in goede ordze sijn Hof af te deelen / een
pder soort by het sijne te setten / gelijk wy hier vertoonem.**

De Ooft-Boom, en Fruyt-Hof, beplant men mes

Appelboomen.	Abricoos.
Peereboomen.	Quee-appels.
Limoenen.	Noteboomen.
Orangien.	Hafelaer.
Jasmin.	Mispelboomen.
Amarellen.	Vygen.
Kriecken.	Wijngaert.
Karssen.	Graaet-appels.
Aelbesien.	Laurier.
Kruys-besien.	Genever
Pruymen.	Vlierboomen.

De Medicinale Kruyt-Hof met

Angelica.	Hipericon.
Aloë.	Lepelbladen.
Byvoet.	Malve, Pappelen.
Camillen.	Schelkruyt.
Carde Benedict.	Sinnau.
Centaurea.	Senegroen.
Galligan.	Wintergroen.
Gentian.	Walwortel.
Hafelwortel.	
Heemstwortel.	
Holwortel.	

De Kool- en Wortel-Hof met

Kool.	Aspargies.
Bloemkool.	Pompoen.
Savoy.	Meloen.
Wortelen.	Comcommers.
Pingsternaken.	
Bietwortelen.	
Suyckerwortelen.	
Cichoreywortelen.	
Peperwortelen.	
Radijs.	
Rapen.	
Ajuyn.	
Knoffloock.	
Bitteraviën.	
Articiocks.	

De Lelien, Roosen, en Bloemen-Hof met

Annemonien.	Pionien.
Angelierien.	Roosen.
Aquileyen.	Ridderspoor.
Kroon Imperiael.	Sleutelbloem.
Druyf-kruyt.	Sonnebloem.
Duyfentschoon.	Stockroos.
Goutsbloem.	Tunisbloem.
Helmkruyt.	Talpen.
Ireas.	Tyloofen.
Lelien, roode, witte	Vingerhoet.
Lelie Convalbi.	Violen.
Constantin.bloemen.	Munnicksappen.
Mater.	Wollekruyt, of
Maeghdelieven.	Koningskeers.
Narcissen.	Cimbalen klokjens.

De Sala, en Warmoes-Hof met

Endivie.	Annijs.
Kropfla.	Kars.
Vette Kors.	Kervel.
Biet.	Lattou.
Biesfloock.	Longkruyt.
Betonie.	Leverkruyt.
Bloetkruyt.	Parey.
Coftus.	Pieterfelie.
Ceul.	Pimpernel.
Confelie.	Porceleyn.
Comijn.	Spennagie.
Dil.	Suyring.
Dragon.	Vennekool.

De Welruyckende Kruyt-Hof met

Alst.	Nip.
Averuyt.	Poley.
Bafilicum.	Roofmarijn.
Balsum.	Rijnevaern.
Bedstroo.	Salie.
Camillen.	Sevengety.
Confelie.	Tijm.
Yfoop.	Wijnruyt.
Laurier.	Druyf-kruyt.
Lavendel.	
Mater.	
Majoleyn.	
Munte.	

R E G I S T E R

Van de

Verftandige H O V E N I E R.

Aenwijfende alle de Boomen en Kruyden, in de zelfde begrepen.

<p>A.</p> <p>A Beelboom 73 Abricoos 16 Aelbesien 39 Aertbesien 49 Artticiocken 20 Affodillen 42 Agnus Castus 46 Ajuyñ 5 Akeley 35 Alchimilla 71 Aloë 66 Alfem 76 Alantwortel 6 Alkekengi 37 Amaranthus 48 Amandelboom 57 Ameos 15 Anemones 59 Angelieren 35 Annijs 55 Antirrhinum 48 Appelboom 8 Appel der Liefde 43 Arbor Vitz 46 Azum 66 Aſpergiens 20 Aveyuyt 12</p> <p>B.</p> <p>B Alfem 54 Balfem-appel 74 Baſilicum 28 Belvedere 61 Beeren-klauw 70 Beeren-oor 71 Bergh-calament 50 Bernagie 28 Berckenboom 74 Berberis 24 Bertram 67 Betonic 47 Bier 5 Bierwortelen 4 Bieſfloock 13 Blattania 48 Bloem van Conſtantinopolen 41</p>	<p>Boecklenboom 3 Bolbonac 61 Boom des Levens 46 Boomachtigh Althea 63 Boonen 27 Braſilife Peper 36 Bremboom 40 Bryonia 43 Bruynnettekens 28 Bucxboom 69 Bugloos 18 Bugula 75</p> <p style="text-align: center;">C.</p> <p>C Amperfoelie 52 Capperboom 46 Caſtanienboom 57 Carduus Benedictus 19 Carduus Mariae 48 Cataputia 37 Cauwoerden 26 Chalotten 74 Cichorey-wortelen 13 Chriſtus-oogen 67 Cyclamen 34 Cypreſſenboom 58 Citroenboom 32 Colutea 63 Comcommers 26 Conſilie de Greyn 53 Cornoeliensboom 3 Coriander 65 Coſtus 55</p> <p style="text-align: center;">D.</p> <p>D Amalfbloemen 41 Denneboom 73 Deurwas 50 Dil 65 Doornappel 47 Donderbaert 55 Betonic 12 Dragon 49 Duyſentblatt 49 Duyſentſchoon 43 Duyvekervel 70</p>	<p style="text-align: center;">E.</p> <p>E Erenprijs 72 Egelantier 33 Eyckenboom 51 Elſt 74 Endivie 40 Erwien 43 Eſſenboom. 20 3</p> <p style="text-align: center;">F.</p> <p>F Ilipendula 37 Flamboyen 39 Fluweelbloemen 48 Fraxinella 72</p> <p style="text-align: center;">G.</p> <p>G Eele Peen 4 Gelderſe Roos 45 Geniſta 40 Genſiana 66 Gladiolus 60 Glaskruydt 75 Goutsbloemen 19 Godts-genade 72 Granaet- Appelboom 31 Gras met veel Bloemen 56 Gratiola 71 Gulden Appelen 43</p> <p style="text-align: center;">H.</p> <p>H Agedoorn 69 Handekens-kruydt 67 Hafelaer-nooten 51 Hafelwortel 60 Hepatica 42 Hertſtong <i>ibid.</i> Heydenſch Wontkruydt 55 Hyacinthen 65 Hypericum 61 Hyloop 53 Hoppe 70 Huyfloock 55 Hulſt 4</p>	<p style="text-align: center;">I.</p> <p>J Afniſia 45 Imperatoria 72 Indiaenſe Kerſe 30 Ypenboom 63 Ireas 40 Ylerkruydt 55</p> <p style="text-align: center;">K.</p> <p>K Alfſvoet 66 Kamillen 36 Kerſenboom 10 Kervel 12 Keule 29 Kivits-eyeren 59 Klim-op 57 Klockskens 61 Kool 11 Kriekken van over Zee 37 Krocussen 65 Kroon Imperiael 59 Krop-Salaet 19 Kruydeje roert my niet 67 Kruyſemunt 52 Kruyſbesien 39 Kuyſchboom 46 Kullekens-kruydt 68 Kun 29</p> <p style="text-align: center;">L.</p> <p>L Amoensboom 32 Lauwerierboom 24 Lathyrus 48 Latouw 19 Laureola 39 Lavas 70 Lavendel 40 Lelien 59 Lepelbladen 76 Leverkruydt 42 Liguſtrum 22 Lilium Convallium 34 Lychnis Coronaria 67 Liſtjer-beſien 70 Lindenboom 63</p> <p style="text-align: right;">Lom.</p>
---	---	---	--

R E G I S T E R.

<p>Lombaerſe Linſen 63 Lonckekruydt 61 Lupinen 27</p> <p style="text-align: center;">M.</p> <p>M Aeghdelieven 18 Maeghdepalm 36 Maenbollen 41 Maybloemen 34 Majoleyn <i>ibid.</i> Man-coeren 67 Maftboom 73 Mater 36 Melde 49 Meliſſe 53 Meloenen 25 Mercatons 16 Meesterwortel 72 Milium Solis 43 Miſpelboom 17 Myrtenboom 24 Moerbefien-boom 23 Mottekruydt 48</p> <p style="text-align: center;">N.</p> <p>N Apellus 43 Narciffen 65 Nieswortel 75 Nip 53 Noli me tangere 67</p> <p style="text-align: center;">O.</p> <p>O ckernooten 51 Oyevaersbecken 28 Oleander 33 Olijvenboom 46</p>	<p>Onſe Vrouwen Diſtel 48 Onſer Vrouwen Manſel 71 Orangieboom 32 Orant 48 Orchies 68</p> <p style="text-align: center;">P.</p> <p>P Almboom 69 Paſſinaken 4 Parey 13 Penſeen 48 Per Foliata 50 Perſicken 16 Peereboom 9 Paerlenkruydt 43 Penningbloemen 61 Peonien 35 Peperwortel 6 Fictercelie 11 Pimpernel 52 Pyrethrum 67 Poleye 54 Pompoenen 25 Pomum Amoris 43 Populierboom 73 Porceleyn 67 Pruyboom 10 Pulmonaria 61</p> <p style="text-align: center;">Q.</p> <p>Q ualſterboom 70 Queen 17</p> <p style="text-align: center;">R.</p> <p>R Adijs 12 Rakerte 30 Rammelaſſen 34</p>	<p>Ranunculi 59 Rapen 5 Rijnvaern 72 Ridderſpooren 27 Rootenboom 32 Roofmarijn 33 Rooode Peen 4</p> <p style="text-align: center;">S.</p> <p>S Alie 54 Salomons Zegel 71 Saniket <i>ibid.</i> Saryrium 67 Scabioſa 34 Scarley 49 Schelkruydt 75 Scolopendria 42 Scordium <i>ibid.</i> Scorpionera 29 Scorpioenkruydt 37 Sellery 34 Senegroen 75 Sevenboom 52 Sevengety 54 Serpentaria 66 Syringa 39 Sleutelbloemen 47 Sleepruymen 70 Soethout 60 Solidago Satacenica 55 Sonnebloem 41 Spenagie 11 Speerwortel 66 St. Janskruydt 61 Steenviolieren 36 Standelkruydt 68 Strammonia 47</p>	<p>Stinckende Gouwe 76 Stockrooſen 60 Sumachboom 52 Suring 47</p> <p style="text-align: center;">T.</p> <p>T Amariſchboom 59 Thijm 53 Thlaſpi van Candia 28 Tormentille 75 Tulpen 60 Tuynkars 33 Turcks Kooren 47</p> <p style="text-align: center;">V.</p> <p>V Aleriaen 75 Veldt-Cypres 29 Veldt-Violen 48 Venckel 19 Veneetſe Alcea 67 Verckensbroot 34 Viigenboom 22 Violen 18 Vlierboom 44</p> <p style="text-align: center;">W.</p> <p>W Yngaert 64 Wijnruyt 71 Willigenboom 74 Witte Wijngaert 71 Wintergroen 76 Witte Betonie 47 Witte Peen 4 Wolkruydt 28 Wolfswortel 43</p>
--	---	---	---

Extract

Extractt wyt de Privilegie.

DE Staten van Hollandt, en West-Vrieslandt, doen te weten, alsoo ons vertoont is by **MARCUS WILLEMSZ. DOORNICK**, Boeckverkooper tot Amsterdam, &c. zeker Boeck, geintituleert, *Het Vermakelyck Landtleven, bestaende in drie Deelen*, eerst, *den Nederlandtschen Hovenier*; ten tweeden, *den Verstandigen Hovenier* / met *curieuse Platen versiert*; en ten derden, *den Ervaren Huyshouder*, mitgaders, *de Verstandige Kock*, &c. En alsoo den Suppliant bevreest was, dat iemandt hem het selve Boeck soude mogen nadrucken, &c. soo werdt hy genootsaecht sich te adresseren aen Ons, verfoeckende Privilegie voor de tijdt van 15 Jaren, om het voorsz. Boeck alleen te mogen drucken, uytgeven, en verkoopen, niet alleen in de Nederlandtsche, maer oock in andere Talen, in't geheel, of ten deele; met verbodt, aen alle, en een yder het selve Boeck in 't geheel, of ten deele, in't kleyn, of groot, in eenige Talen na te drucken, of elders nagedruckt, in de voorsz. Provincie te brengen, te verhandelen, of te verkoopen, &c. **S O O I S ' T**, Dat wy de sake, en verloeck voorsz. overgemerckt hebbende, &c. den Suppliant geauthoriseert, en geoftroyeert hebben, Authoriseeren, en Oftroyeeren den selven by desen, ten eynde hy, gedurende den tijdt van 15 eeritkomende Jaren, alleen sal mogen drucken, doen drucken, uytgeven, en verkoopen; Verbiedende allen, en een yegelijcken *het selve Boeck* in eeniger manieren, gedurende den voorsz. tijdt, na te drucken, of elders, na gedruckt, in onsen voorsz. Lande te brengen, te verhandelen, of verkoopen, op verbeure van de nagedruckte, verhandelde, of verkochte Exemplaren, en een boete daer en boven van 300 guldens, te appliceeren, &c. *gelijck alles breeder by de Origineele Brieven van Oltroy begrepen is*. Gedaeen in den Hage, onder onsen Grooten Zegel, &c. Den 10 December, in 't Jaer 1668.

Onderstont

JOHAN de WITT.

Ter Ordonnantie van de Staten.

HERBERT van BEAUMONT.

Het *Vermakelyck Landtleven*, bestaende in de volgende Deelen.

- I. Den Nederlandtschen Hovenier.
- II. Den Verstandigen Hovenier.
Den Ervaren Huyshouder.
- III. { Den Naerstigen Byenhouder.
De Verstandige Kock, &c.